

Sárospatak

Szubjektív kultúrtörténeti időutazás

Ajánlás

Ennek a könyvnek az ötlete úgy pattant ki a fejemből, hogy írok Holló Ilus néninek valami könnyed olvasmányt, merthogy éppen 45 éve érettségiztünk mi ketten. Ezt követte a felismerés, hogy 40 éve, 1968. augusztus 21-én 10 órakor érkeztem meg Sárospatakra, hogy aztán mind a mai napig - legalább aludni - ide térjek haza. Ez a négy évtized volt életem legizgalmasabb része, melynek családi vonatkozásait már megírtam a Martinákné Kiskönyvtára darabjaiban, bortemplomos kedves Újhel'em múzsáinak bemutatására és tanári pályám emlékezetére most készülődöm. De mert az unokák öröme Sárospatakhoz kötődik, így hát a szikrából kipattant a láng - iz iszkri vázgáritszjá plámjá - nekik fogom **szubjektív kultúrtörténeti időutazásként** mindezt összeállítani. Ilyen műfaj természetesen csak az én fantáziámban létezik, melyet a *genius loci* és az elmúlt évek élményei táplálnak. Írásomat tehát szeretettel ajánlom Feledy Marinak, akinek Sárospatakot köszönhetem, és Kisunokáimnak, Szabinak és Matyinak, akik élővé varázsolták „alvó

városomat". És hát természetesen: családomnak és barátaimnak - és mindenkinek, akihez csak eljut... Közben sajnós, a tervezett könnyedség eltűnt belőle, mert nemcsak én, a könyv is írta önmagát - és nem volt szívem kihúzni semmit. Éppen ezért azt javaslom, hogy ki - ki ugorja át a számára érdektelen részeket, és akkor térjen vissza oda, ha már kedvet kapott hozzá...

Ha Sárospatakról szó esik valahol is, diákvárosi múltja a legfontosabb, kedvcsinálóként ezért idézem fel mottóként azt a régi pataki diákdalt, H. Bató János művét, melyet bevezetésként kéretik velem énekelni:

Bodrog partján van egy város,
én is laktam benne.
Hányszor volt ott a szívemnek
kacagó jó kedve.
De sok álmot, sok örömet
suttogott az Iskolakert
bólintgató fája.
Deresedő öreg fejjel,
könnybe lábadt két szememmel,
ma sem bírok a szívemmel,
ha gondolok rája.

Hányszor hallottam az elmúlt évtizedek alatt ezt az éneket, de meg kellett öregednem ahhoz, hogy szíven üssön... A velünk élő történelemben leginkább a szeretet és a gyűlölet fortyogását érzékeljük, évek kellene az érzelmek letisztulásához. S mert ezeket személyek hordozzák, egy - egy közösség

története rajtuk keresztül is leírható. Itt most négy évtizedet akarok megidézni, melyet a barátság, a szerelem és munka „szentháromságában” éltem meg, de mert Sárospatak volt a kerete, kitágítható majdnem öt évszázadra. Így válik ez az egész sajátos időutazássá, ami numerológiai játéknak sem utolsó...

Az 1952-ben érettségizett egykori pataki diák, Király Zoltán *deákos verssel* köszöntötte a Sárospataki Kollégium fennállásának 450. évfordulóján a **Diákszívű város** - t:

Sárospatak, te diákszívű város,
A Bodrog partján régi várak áll még
S ha történelmed volt is néha sáros
arcod fényét ritkán takarta árnyék:
világított „a szellem napvilága”.
Ha megsarcolt is olykor az idő,
Lettél a Múzsáknak kedvelt tanyája,
Művelt emberfő - s léleknevelő.
Kollégium, te négyszázötven éves
Tudós - műhely holt vulkánok tövében,
Az írott szó lehet olyan beszédes,
Hogy kisüssön belőle, ma is égjen,
Az a parázs - mely onnan világít,
Ahol gyakran volt vérekes az ég,
Sebes a föld - és felmutassa máig
Közel két évezred történetét.

Te tudtad egykor jól, Kopácsi István,
Bölcs prédikátor és konok reformer

jelentted: az alapkő letéve!
Apellálva a szellem erejére,
falat emeltél, már fenn a tető,
már zeng az egyszeregy, már szól az ének,
Csizmás deákok asztalán a mécsek
faggyúszagánál készült a jövő.
Azóta hány sugárhajtású lélek
Indult el innen, fellángolt, elégett,
de világított félvilág egén,
vagy két pogány közt egy hazában,
ekhós - szekéren, vándor oskolában,
csak ment, hogy ne aludjon ki a fény.
És egymást váltva ősök, nemzedékek,
fel-felszítván a szellem parazsát
huszadik századunk végéig érnek,
Hogy kétezerbe is ragyogjon át.

Negyedszázad multával megidézem
én is a hajdani diákszobát.

anyagilag sem járt rosszul. Királyi kápolnát és udvarházat építettek itt, előbbiről nem tudjuk pontosan hol állt, utóbbi mellé építette a város később a templomát, amely mellett a *rotundát* - a királyi körtemplomot - azóta feltárták. Anasztázia jóvoltából innentől hosszú időre királynői város lett, ahol igazi királyfi és királylány is született, mindkettő egyedivé vált a maga korában. **Erzsébet** a meráni Gertrúd és II. András gyermekeként, akinek emlékét ma is éberen őrzi a város, és V. István fia, „Kun„ László, akit még nem fedeztek fel a patakiak, pedig micsoda nagyszerű pusztai hejehujákkal lehetne felidézni az ő történetét...

Zsigmond szabad királyi várossá nyilvánította Patakot, és Perényi Zsigmondnak ajándékozta, akinek halála után a Pálóczyakhoz került. A **Pálóczy - család** kastélya a város keleti felén állt, mára elpusztult, csak a Széldombon álló lakótorony - szerű lakás emlékeztet rá. Ha gazdagok lennénk, ma vagy itt, vagy a Bodrog - parton lévő barokk házban laknánk, ezek a kedvenc pataki házaim. Amikor Pálóczy Antal életét vesztette a mohácsi csatában, **Perényi Péter** elfoglalta az üresen maradt birtokot, amiben aztán szolgálataiért Ferdinánd meg is erősítette. Ő aztán a város déli részén kezdte kiépíteni szállását, a mai vár legrégebbi egységét, amit Vörös toronyként ismerünk. Hollós Korvin Lajos könyvét *A Vörös torony kincséről* még gyermekként olvastam, ma ennek lázában él a város: az író zeneszerző fia pataki szereplőkkel megfilmesíti a könyvet. Átérezem az izgalmat, hiszen a Rákócziak korát itt nagyon egyszerű megidézni, ez az, ami bennünket, Martinákokat is észrevétlenül kurucokká tett...

Perényi lakótornya körül, a *Hóstáton* és a *Hécén* alakult ki **Sáros - Nagy - Patak**. A itt felépített gótikus lakótorony és templom környékén a ferencesek és a trinitáriusok kolostort, a klarisszák és a benignák zárdát alapítottak. Ezekben aztán több iskola is működött, melyek egyikében 1490-ben egy mátészalkai csizmadia jó eszű fia, **Szalkai László** tett szert olyan műveltségre, mellyel az ország főurává válhatott. Kisvárdai János, Krakkót megjárta tanító rektorsága idején volt pataki diák. Mestere Krakkóból hozott latin nyelvű kódexéből naponta

másolta ki feladatát, melyet az arról szóló magyarázattal egészített ki. Megtanult mindent, amit lehetett: anatómiát és jogot, zeneelméletet és csillagászatot, poétikát és levélfogalmazási ismereteket. Megszerezte azt a deákos műveltséget, aminek birtokában a városi magisztrátus jegyzője vagy a királyi udvar írnoka lehetett. Diákkori jegyzeteit egy fatáblás könyvbe köttette, ez lett a Szalkai kódex:

Befejeztem ezt a könyvecskét Sárospatakon én, Mátészalkai László, a szent kereszt felmagasztalásának ünnepén, vacsora után kilenc óra tájban, az est homályában az Úr 1489-ik esztendejében.

Szalkai László nemcsak tanult ebből a könyvecskéből, ebből tanította a budai vár apródjait is, amikor főkancellárként és esztergomi érsekként ő lett a tanítójuk. S amikor a mohácsi csatában elesett, hagyatékában megtalálták pataki füzeteket, melyek a magyar történelem első kézzel írott tankönyvei...

Sárospatak iskolavárosi hírnevét azonban nem a katolikusoknak, hanem protestánsoknak köszönhetette, hiszen a későbbiek során a reformáció egyik fellegvárává vált a település. Ők templomukat és iskolájukat a vártól messzebb, a város déli részén építették fel, ebből nőtt ki az ősi kollégium, mind a mai napig ez az iskola adja Patak patináját.

A Perényiek után a **Dobók** kezére került a vár, de királyi tulajdonban maradt. Balassi Bálint, bravúros várfoglalását követően a vártemplomban tartotta meg esküvőjét unokatestvérével, Dobó Krisztinával, hogy aztán néhány óra után kiderüljön, nem felesége jogos örökségét szerezte vissza, hanem felségsértést követett el. Számára ez tragikus következményekkel járt, de a mókakedvelő patakiak a reneszánsz évében 2008-ban nagy pompával eljátszották a történetet...

A város és a vár a XVI. században élte fénykorát, amikor **Lorántffy Zsuzsanna** révén a Rákóczi - család birtokába került. **I. Rákóczi György** ezt tette

birtokai középpontjává, s az iskolát is megreformálták: az 1621-es törvényükben már ekkor a segédtanító feladatává tették, hogy hetente egyszer magyar nyelven is tartson *iránygyakorlatot*. I. Rákóczi György „boltozatos termet” épített a coetus könyveinek, mely a kollégium első, kifejezetten könyvtári célokat szolgáló helyisége lett. Könyveit is a kollégiumra hagyta végrendeletileg, csakúgy, mint Zsigmond fia, aki az iskola nyomdáját alapította.

II. Rákóczi Ferenc sokat tartózkodott itt gyerekként, és később, a szabadságharca idején is fontos szerepe volt a városnak. S a fegyverekkel elfojtott szabadságharcok után a szellem mégiscsak itt vívta meg a maga szabadságharcát, hiszen a beszélt és írott nyelvemlékek bölcsőjévé vált ez a rebellis vidék. Patak sugárkörében született meg az első görög és latin szótár, az első magyar *grammatikátska*, az első magyar útleírás. Pataki tanárok és diákok - köztük Bessenyei György és Barczafalvy Szabó Dávid - kezdték el a szellemi megújítást, amit a szintén pataki diák Kazinczy Ferenc teljesített ki a nyelvújítással.

A szabadságharc bukása után a Trautson-, Bretzenheim és Windischgraetz családok birtokába került, akik tovább alakították a formáját, de további történelmi szerepet már nem töltött be. Hacsak a frankhamisítást nem számoljuk, amikor az I. világháborút lezáró igazságtalanságot úgy akarták megbosszulni, hogy hamis frankokat nyomtattak a pataki vár pincéjében és azokat diplomáciai futárokkal juttatták el Nyugat - Európába, hogy ezzel a franciák valutáját meggyengítsék.

Sáros - Nagy - Patak a növekedés fázisában magába olvasztotta a környező településeket. **Sáros - Kis - Patak**, a Bodrog bal partján levő település már a XV. századtól része volt a magyar történelemnek. Ide telepítette Perényi Péter a jobbágyságot Babócsáról, amikor a török uralom elől elmenekült Siklósról, emiatt sokig Kys - Pataki - Tót - Szer nevet is viselte. Az itteni mocsaras területeket folyamatosan építették be, aminek utolsó fázisa most zajlik a

téglagyárnál épülő nagyszabású lakóparkkal. Az itt található nemes agyagra épült a habánok műhelye, akiket I. Rákóczi György telepített le Patakon, de jelenlétük átmeneti lett, mert nem tudta őket vallási ellenfeleiktől és önmaguktól tartósan megvédeni. A népi kerámia is a Kákás - tó agyagját és a Megyer, a Királyhegy hidrokvarcitját - a természetes malomkő anyagát - használta és egyedi minőséget teremtett. Ennek a sajátos színvilágú, üde formájú kerámiának utolsó nagy mestere **Sz kircsák Bertalanné** volt, akiről Már ti - kézműves tanulmányai befejeztével - dolgozatot írt, melynek egy része a Zempléni Múzsában is megjelent. Az Újszász - hagyaték legszebb Sz kircsák - kerámiáiból Peti készített hozzá gyönyörű fotókat illusztráció gyanánt. Hogy a pataki mestereket is képviselje valaki ebben az írásban, megidézem őt képileg, mert tárgyainak nemcsak a formája, a színvilága is fontos...

A két település csak 1883-ban egyesült hivatalosan, de a XVIII. századtól fahíd és komp kötötte össze őket, melyeket a XX. század elejétől váltottak fel vashíddal. A mai hidat 1958-ban építették a Bodrogra. A Bodrog parton az 1980-as évekig nagy strand - és sportélet folyt, melynek a végét mi is elkaptuk még. Víziszonyomat legyőzve megismertettük a gyermekeinkkel a Bodrogot, bár a végardói strand gyermekmedencéjét is kedveltük, de az helyileg kicsit messzebb volt tőlünk. ...De arra 35 évet kellett várnunk, hogy lehajózzunk Patak folyóján Tokajig, ami feledhetetlen élménnyel gazdagított mindkettőnket. Manapság különleges, modern szobrok telepedtek meg a Bodrog - parton. *Szellemi atyjuk* egy pataki diák, Urbán György festő, aki művészb arátait mozgósítva alakította ki ezt a minigalériát, talán hogy a múltat ezzel ellenpontozza. Mi egyelőre még fogékonyabbak vagyunk a régebbi *beszélő kövekre*, de olvasom, ennek is vannak már szerelmesei....

1912-ben **Józseffalva** vált Patak részévé, mely mostanában újra magára találva eszmélkedik, külön falunapot is szervez, pedig teljesen belesimult az eltelt idő alatt a város egészébe. Lakóit, a német nemzetiségű jobbágyokat a XVIII.

században a Bretzenheimek telepítették ide, telepüket az ezt szorgalmazó császárról nevezték el. Utódaik alakították meg az itteni német kisebbségi önkormányzatot, kulturális rendezvényeikkel a pataki életet színesítik.

Bodroghalom **Petraho** néven már a XIII. századtól ismert halászhely volt, 1896-ban kapta meg magyarosabb nevét, és 1950-től vált Patak részévé. Későbbi történetében a malom is szerepet játszott, melyhez az Ardóval szemközti hegyekből termelték ki - és távolabbi vidékekre is szállították - a kemény malomkövet. A bánya helyén keletkezett *Tengerszem* környéke ma kissé elhanyagolt - bár ehhez is vannak nagyszabású tervek! - pedig a pataki diákok kedvenc kirándulóhelye volt egykor és ma is. Bizonyosság erre az egykori pataki diák, **Fekete Gyula** (1922-) ihletett leírása:

Kevés olyan diák cseperedett fel Patakon, aki ebbe a Tengerszembe nem dobott követ. Ez a környék legcsodálatosabb helye.

Szerény kis hegecske a Megyer, messziről semmi különös. De a kanyargós hegyi ösvényeken, a kőbe vájt horhosokon aki felkapaszkodik a tetejére, az elámul.

Hatalmas, függőleges sziklafalak zöld tükrű tavacskát fognak körül. A rozsdabarna meredek sziklafal, mintha ékkel repesztették volna ketté, szétnyílik egy helyen a tavacska szintjéig, sötét szakadék vezet a környező erdőbe a nap fényes katlanból.

Itt - ott a sziklafalban kivájt barlangszerű mélyedés.

Keskeny párkányon nehezen megközelíthetők - vajon az ősember menedéke volt?

Bodrog - parti szerelmeink (Móra Kiadó, 1981.)

Mi ide családdal még nem jutottunk el, de már megtettük a táv felét, amikor legutóbbi *János - napi vígasságainkat* Botkőn tartottuk...

A vele szemben található **Végardó** sokáig meg tudta őrizni önállóságát, csak 1965-ben csatolták a településhez. Története helyet biztosított számára a

legkorábbi időkben is, és bírója, Szalontai György volt a hegyaljai felkelés egyik vezetője. A XVIII. században ide ruszinokat telepítettek, akik sajátos kultúrájukkal és görög katolikus vallásukkal különleges színt adtak a településnek. 1960-ban termálvizet találtak a területén, amire ma igazi látványfürdő épült, hogy messziről vonzza a látogatókat télen - nyáron üzemelő gyógyvizével.

Az így összekapcsolt területekkel egy 6 km hosszú és 2 km széles várossá alakult Patak, mely 1968. augusztus 20-án - vagy nyolcvan év után - ismét kiérdemelte a városi rangot. Minthogy ezt egy nappal a megérkezésem előtt kapta meg, a 40 éves évfordulónkat most együtt ünnepelhetjük. Bár az igazat megvallva, én úgy érzem, augusztus 20-án csak nekem fognak azok a lövések pattogni, hiszen akkor és ott kezdődött el a Martinák - legendárium...A város fejlődése ettől kezdve látványosan felgyorsult, s az ősi területeken nagy változások estek..

Az 1970-es években a régi Vásártér és Csikóskert területén épült meg az első **Lakótelep**, aminek a területén mostanában fedeztem fel ezt a mérföldkövet, ami az én életemnek is fontos metaforája. A Lakcsi" bővítése aztán a zsidó temető mellett felhúzott emeletes házakkal a 80-as években folytatódott.

A **Belváros** is átalakult. A Rákóczi út kiszélesedett, és végéhez villanylámpa került, mint a világvárosokban. Igaz, ezzel eltűnt a régi patak romantikája: az Eötvös - utca szűk bemenete, az utcák kanyargós volta. Megfogyatkoztak a fő utca nevezetes házai, hiszen lebontották pl. a Bötös -, az Idrányi - házat, a megmaradtak is átalakultak - Hámoriék háza például panzióként működik manapság -, már csak néhány kis köz őrzi azt a régi hangulatot. S a benzinkutat is kitelepítették a város szélére, ahol a 37-es út leágazik Patak felé, veszteség és nyereség így egyenlíti ki egymást...

Kiszélesedett a főutca, és kis terek keletkeztek, melyen emeletes házak emelkedtek. Ezek egyik legnagyobbika az **Ady tér**, ahol a két ház egyikében - vagy harminc családdal együtt, annyival, amennyivel anno Józsefvárost megteremtették ...- mi lakunk már 30 éve mindenféle madarakkal, baglyokkal, nyestekkel és

mókusokkal társbérletben, békességben - csak Zsuzska kutyánk vívja nap mint nap reménytelen csatáit a feketerigókkal az elsőbbség jogáért. Az itteni *miniteátrumot* már Kisunokáink régen felfedezték, Peti is koncertezett benne. Ha itthon dolgoztam volna, biztosan jó kis előadásokat álmodtam volna négy oszlopa közé, nem hagynám ennyire kihasználatlanul heverni... Sokat játszunk itt, miközben az ibolyákkal teli fűben felidéződik bennem a gyermekkor hangulata - de százszor nagyobb itt az élmény, mert az utódokat szemlélve a halhatatlanság ízét kóstolgotom... Mindezeket a részeket a virágok és parkok kapcsolják össze, teszik egységessé. Mert ezt a várost nemcsak a Sulikert és a Várkert zöldje uralja, hiszen Magyarország legvirágosabb településeinek egyike. Igaz, annak idején csak a 60 filléres postai bélyegre fért rá Patak, de azért a világörökség része eredeti értékei jogán.

Ez a Kazinczy elnevezése szerinti „Bodrog - parti Athén”, amit az 1930 - as években sokan szerettek „magyar Cambridge-nek” látni, ma is iskolaváros. Több általános-, közép - és felsőfokú iskolája van, folytatja a hagyományokat. Igaz, a diákok száma ma már nem éri el a városi lakosság számát, mint hajdanán: 1707-ben például 1431 lakosa volt Pataknak és a kollégiumában ekkor 1346 diák tanult... De érezhetően megcsappan a mozgás ma is az utcákon, ha iskolai szünet van! Szerencsére akkor jönnek a turisták, akiket ma már nemcsak a vár, hanem a mindenféle zenei fesztiválok és egyéb rendezvények mellett a kisváros szépsége és nyugalma is ide vonz.

Sárospatakon én először 1962-ben jártam, a gimnáziumi kórossal - a kedves emlékü Kollár Andrással - vettem részt az első Sárospataki Diáknapon. A Kossuth Kollégiumban laktunk - ahol Balló Juci néni vigyázott az erkölcsseinkre - és a felállványozott várudvaron léptünk fel. Aztán a kórus hazament, én maradtam, mert a néprajzi pályázatom - amelyet Ilus néni gépelt le nekem szívességből csakúgy, mint egy évvel később az OKTV dolgozatomat - ezüstérmes lett ezen a fesztiválon úgy, hogy az első díjat nem adták ki. Már ekkor is csak második helyre

kerültem Sárospatakon, de nem tekintettem ezt rossz ómennek az elkövetkezendőkre, mert amit itt átéltem akkor, azt a *hangulatot* soha többet nem felejtettem el....

Elméletileg már ekkor találkozhattam volna az akkor még gimnazista Feledy Marival, de erre csak Debrecenben, az egyetemen került sor, ahol a pataki diákok szinte külön kasztot alkottak látható együvé tartozásukkal. Csodákat zengtek a városukról, az iskolájukról, kellően megerősítve ezzel a város iránti rokonszenvedtem. (Ott hallottam először Újhelyről is, és nem is sejtettem, hogy egykor az is oly kedves lesz a számomra...) V. évesen Borsod megye ösztöndíjasa lettem, és amikor februárban kiderült, hogy csak általános iskolai állásra számíthatok, nagyon elkeseredtem. Mari nagy titokban levelet váltott régi kollégiumi igazgatónőjével, Klári nénivel, aminek eredményeként Sárospatakra, a Zrínyi Leánykollégiumba kaptam meg első tanári kinevezésemet. Bár már ekkor Nyírbátorban, az *alma materem*ben is lett volna állásom, Patakot választottam, az önállóságot...

Amikor leszálltam a patinás, még 1871-ben épített pataki állomáson, csak azt tudtam, *hova* kell mennem, de azt nem, hogy *hogyan* kell oda eljutni... Akkor még nem sejtettem, hogy Sárospatak igazi kisváros, rövid távokkal. Az útbaigazítás nyomán elindultam - falusi kislánként - a Sulikert *mellett*, nem is sejtve, hogy az általam akkor kikerült terület lesz az itteni éveim nagyon fontos színtere. Azt a régi állomást már csak fényképek őrzik, különleges hangulatát: az épület előtt eldöcögő kisvonattal, a szemben lévő, bisztrónak elkeresztelt kocsmával - ami eredetileg még szállodának épült! - s a mögötte elterülő zöld területen *bólintgató* fákkal. Sokszor szálltam le a *hazaérkezés* örömeivel az állomásán, s 29 évig innen jártam át kis-és nagyvonattal, autóbusszal Újhelybe, ahol a Mezőben tanítottam. Unokáimmal ma már azt a modern épületet is szeretjük, aminek oldalán szép relief foglalja össze a pataki szellemiséget, aminek figuráit *fogdosni* is lehet. Stremeny Géza Patak várostablóján „a virrasztó genius”

óvón borítja leplét Patak értékeire .... Az állomás előteréből eltűnt a Szalay - kocsma, a sült hal illata, és az a sok részeg, akik hosszú időn át ezt a városrészt meghatározták. Ott vannak helyettük a Táncoló lányok - Csikai Márta szökőkútjának szobrai -, akiktől a vasutasok ugyan sajnálják a vizet, de így is kellemes nyitóképet adnak a városba érkezőknek - ha még a medencéjét is kitisztítják!

A Rákóczi Gimnázium az ősi pataki kollégium utóda volt, melyet még a XV. században alapított meg **Perényi Péter**, aki birtokain buzgó terjesztője volt a reformációnak. Érdekes figurája ő a magyar történelemnek: a nádor fiaként koronaőr és erdélyi vajda. Részt vett a mohácsi csatában, és túlélte azt, Szapolyai híveként Abaúj vármegye főispánja lett, és Patakon beköltözött a gazda nélkül maradt birtokba. 1527 - ben Ferdinándhoz pártolt, a koronát is kiszolgáltatta neki, amiért megkapta Sárospatakot és az egri érsekség haszonélvezetét. 1529-ben ismét János oldalára állt, ő kérte meg és kísérte Magyarországra Izabella királynőt. 1540-ben ismét Ferdinánd oldalán találjuk, aki királyi kancellárnak nevezte ki. Megpróbált a két király között is közvetíteni, aminek éppen Sárospatak lett a helyszíne, melynek kiépítése - csakúgy, mint az egri vár megerősítése - az ő nevéhez kapcsolódik. Két esztendő múlva azonban gyanúba került, hogy a trónt a maga számára akarja megszerezni, ezért Ferdinánd elfogatta, és haláláig fogságban tartotta. Tessék, ez történt Mohács után - hogy Nemeskürty könyvcímét plagizáljam...

A pataki iskola szellemi atyja az ő udvari papja, Siklósi Mihály lett, aki az akkor Patakon élő ferences rendi szerzeteseket, Kopácsi Istvánt és Sztáray Mihályt megnyerte a reformáció számára, és együtt teremtették meg a kollégiumot. A várnegyed átépítése miatt az akkori Piac utcán - ma Kossuth utca - , az egyik elnéptelenedett zárdában (melynek későbbi neve: *Trója* és *Huta* lett, amikor körülötte egyre több épület nőtt ki a földből) kezdte meg az iskola a működését, de az idők folyamán egészen a Kovácsok utcájáig - a mai Rákóczi utcáig

- és a kis református fatemplomig nyújtózkodott. Már ekkor is több volt ez, mint egyszerű iskola, szellemi központnak, kollégiumnak szánták, ahol nemcsak tanítanak és nevelnek, hanem a reformáció egyéb eszközeit, a könyvnyomtatást és az irodalmat (iskolai színjátszást) is felhasználják. Figyeljétek meg, még az egyes épületek elnevezésében is hogy keveredik a nagy történelem és a helytörténet, a világ és Magyarország, a múlt és a jelen.... Úgynevezett *triviális iskola* lett, ahol a hét szabad művészetből csak hármat tanítottak, de ahol az egyes szintek egymásra épültek és a tanulók egész nap az iskola kötelékében voltak.

Az iskola hírnevét Lorántffy Zsuzsanna alapozta meg azzal, hogy Comenius meghívásával szélesebbre tárta kapuját. **Comenius** (1592 - 1670) cseh - morva pedagógus volt a polgári neveléstudomány első nagy alakja. 1650-54 között élt Patakon, és itt is terjesztette újszerű nézeteit a *pánszofikus iskoláról*, az egyetemes műveltségről és az oktatás demokratizmusáról. Itteni latin nyelvű beköszöntő beszédének egy másolatával idézem meg az emlékét, melyet 1650. november 24-én mondott el a nagyobbik auditóriumban, és melynek magyar fordítását Gulyás József, a kollégium tudós tanára 1930-ban készítette el. Comenius latin nyelvű beszédének már a megléte is csoda, hiszen a hányattatás évei alatt a kollégium első korszakának dokumentumai szétszóródtak, megsemmisültek. Hite „a lelki tehetség kiművelésé” - ben, azaz az emberi értelemben, és sajátos stílusa megidézi azt az embert, akinek szavait - talán egyedüli nőként! - maga Lorántffy Zsuzsanna is végighallgatta. Nem a lefénymásolt első részből, hanem abból idézek itt, amivel megindokolta, miért jött Sárospatakra:

...negyedszer ehhez járul a hely kellemessége és az élethez szükséges dolgok bősége. Ahol maga a név is jó jel. Patak ugyanis a szláv nemzetek nyelvén folyót jelent, és a dolog így is van. Mert hiszen a Bodrog, e kellemes folyó, a vizeknek és a halaknak, a szomszédos hegyek a nemes boroknak, a környező mezők a gabonának

és a nyájnak, az erdők pedig és a berkek a vadaknak és a madaraknak roppant bőségét ontják.

Reméljük tehát, hogy itt a múzsáknak is nagyon kellemes székhelye lesz, bármily nagy számban tóduljanak is ide a múzsafiak.

A város ugyan a sárosságáról kapta a Sárospatak nevet, de ez ne ártson semmit. Ezt a sárt a magasabb műveltség le fogja törölni, és ha helyes a jóslatom, az utókor (ha talán a mi szemünk még nem is) az utcák sara helyett díszes kövezeteket fog látni, és a faviskók helyett kőből építetteket...

A faviskók tűntek el a leggyorsabban, de a sár még sokáig kísérte a pataki diákokat. Szegény Fáy András(ka) alig tudta elvégezni az első évet, mert állandóan meghűlt, amikor a hajnali órákban az oskolába igyekezett a sáros utcán. De a múzsákról való jóslata tökéletesen bevált, ebben minden költő megerősít bennünket. S mielőtt továbbmennénk, Comenius három gondolatát - a kedvenceimet - idehelyezem minden kommentár nélkül, hogy elgondolkodhassatok rajta:

Mit ér a szép ember, ha műveletlen?

A tanító kinyitja az ajtót, de bemenni neked kell...

Semmit sem ér a tudásod, ha nem közlöd másokkal!

Comenius fontosnak tartotta az anyanyelvű oktatást, szerinte csak annak alapos ismerete után következhet a latin nyelv. Patakon írott 15 műve közül a legnagyobb hatású az *Orbis Pictus* lett, az első képes tankönyv, melyet azonban Nürnbergben kellett megjelentetnie, mert Patakon akkor még nem volt fametsző. A kollégium akkori rektorával, Tolnai Dali Jánossal átszervezte az itteni oktatást, szabályozta az iskolai tanévet, irányította az iskolai színjátszást. Nevét a tanítóképző és egy

pedagógiai társaság viseli ma Patakon, amely nemcsak munkásságának feldolgozására figyel, de legfontosabb műveit meg is jelenteti kiadványaiban...

Az ellenreformáció ugyan elűzte a diákokat a városból - a katolikus vallást elutasító tanárok és diákok közül többen gályarabokként végezték -, és a többiekre is több évtizedes bujdosás várt. De bárhol is voltak, mindig patakiaknak tartották magukat, és hazaszöktek, hogy a kollégium szőlőjét megmetsszék. A mozgolódó ellenállás (Wesselényi összeesküvés, Hegyaljai felkelés) miatt császári parancsra meg is akarták semmisíteni a várát 1702-ben, de csak egyik bástyája és a sáttortető esett áldozatul. Azóta ezzel a formával jellegzetes képet mutat, de az 500 forintos papírpénz hátára - melyet II. Rákóczi Ferenc arcképe díszít - egy későbbi ábrázolás került, jól összemossa a kurucok és labancok időszakát... A Rákóczi szabadságharc idején a vár jelentős események színterévé vált, sok diák fegyveresen részt vett a harcokban, hogy aztán a bukás után megint a csend boruljon a kollégium falaira...

Az iskola aztán a XVIII. század végén újra feléledt, s az ország egyik meghatározó protestáns kollégiumává vált. A kis település önmagában jelentéktelen volt a maga két utcájával, házai alacsonyok voltak és rendezetlenek, utcái éktelenül sárosak. Régi fényes napjaira már csak omladozó vára és a történelem emlékeztette az itt élőket. Mégis: messze vidékre ez az iskola szolgáltatta a papokat és a tanítókat, hosszú időn át központja és irányítója volt a közművelődésnek.

Rendszere olyan volt, mint amilyen a többi korabeli iskoláé. Az alapképzés után ideérkezők végigjárták a különböző fokozatokat: I. abecista, II. coniugista, III. syntaxista, IV. poéta, V. rhetor, VI. logicus. Az alsóbb osztályokban esküdt diákok tanítottak, a felsőben pedig nagyhírű humanorium professzorok. Az egyes osztályokban egy - egy időszakban akár 50-60 diák zsibongott, akiket 1630-tól ünnepélyes közvizsgák léptettek egyik osztályból a másikba. Minthogy a nagy pártfogók ekkorra eltűntek, a környék református gyülekezetei tartották fenn az

iskolát. A diákok maguk irányították magukat, a választott tisztségviselők hatalma nagyobb volt, mint a tanároké. A *senior* mellett volt cipó - és borosztó, magtáros, inasok gondnoka, pincér, nevelő, éjjeliőr. Külön feladat volt az iskola nyári őrzése és a tűzoltó szolgálat, amit itt is kiterjesztettek a település egészére, mint Debrecenben.

A *tógás pataki diák* jellegzetes színfoltja lett a városképnek, ez a kötelező viselet sem lehetett jobb, mint a köpenyhasználat a későbbi utódoknál, azonos volt a funkciójuk: ápoltak és eltakartak... Ez az önkormányzati rendszer a XIX. század közepéig maradt fenn, amikor a megnövekedett tanulói létszámot már nem tudta a kollégium elszállásolni, a *gárdák* kialakulásával a felügyelet a tanárok kezébe ment át. A magánházakban vagy az iskola tulajdonát képező épületekben lakó közösségek élére egy - egy, családotól ott élő tanár került, aki nemcsak névadója, de irányítója is lett a kis közösség életének. A kollégiumok megjelenése mellett is sokáig fennmaradtak a *gárdák*, bár megépültek mellettük átmenetként a különböző *várak* is: *Gólyavár*, *Fellegvár*...

Hogy nem ment minden simán, jelzi Miskolczi Csulyak István egyik figyelmeztetése: „*Hallom, uraim, hogy itt sok jó bor fogy. Inkább több gyertyát fogyasszanak!*” Lehet azonban, hogy ezt a megjegyzést az motiválhatta, hogy az olaszliszakai református lelkészből zempléni esperessé váló Miskolczi Csulyak István *vallási ellenfele* irányította a kollégium életét - az ellenőrzés lehetőségét arra használta fel, hogy *üssön egyet rajta*... Áskálódása sikerrel is járt, mert I. Rákóczi György - a felesége tiltakozása ellenére - elmozdította Tolnai Dalit a helyéről, akit Lorántffy Zsuzsanna csak a fejedelem halála után tudott visszaültetni székébe. Ez csak egy adalék arról, hogy *a nagyok is csak emberek*...

A legnagyobb gondot itt is - a hagyományoknak megfelelően - a latin nyelv oktatására fordították, amelyet memoriterekkel, fordításokkal és élőszóval gyakoroltak, s a latin volt az előadások és a társalgások nyelve is. Ezen a egyen kívül sokáig nem is törődtek mással, a magyar nyelv, a történelem, a

természettudományok oktatását teljesen elhanyagolták. De aztán Patakon történt meg az áttörés ezen a téren is, mert a felvilágosodás korának nagy vívmányaként először magyar nyelven kezdték tanítani a természettant, és 1796-tól - Magyarországon elsőként - a tantárgyak döntő többségében bevezették a magyar nyelven történő oktatást. Az itteni tanárok jó erkölcsűek, de szögletesek voltak, és járatlanok a mindennapi élet dolgaiban. A félreeső kisvárosban a nyilvános vizsgák jelentették az egyetlen olyan alkalmat, hogy idegenekkel találkozhattak, egyébként könyveikre voltak hagyva. Így hát jobban ismerték a régi, mint a korabeli világot, amivel megszabták a pataki deákok gondolkodását és értékrendjét is.

Az iskola mai épületét csak 1806-ban kezdték el építeni, ami több mint 30 évtizedet vett igénybe. Kun János miskolci építész terveit valószínűleg máshova is eladhatta, az ungvári megyeháza és a pataki kollégium egybeesése mással nem igen magyarázható. 1928-ban erre a meglévő épületre újabb emeletet húztak, akkor alakult ki mai képe. De az iskolaudvaron most is itt van a legrégebbi épület, a *Berna* - sor, ami még 1773-ban került bele az akkori épületegyüttesbe. Eredetileg tanári lakásnak szánták, később vendégházként használták, manapság múzeum, ahol láthatóak azok az eszközök, melyek miatt Simándi professzor *garabonciás* hírébe keveredett a patakiak előtt.

Amikor aztán Sárospatakot 1714-ben articuláris helynek nyilvánították, iskolái szabadon fejlődhettek: teológiával, joggal, majd tanító képzéssel bővült. Ekkor kaphatott professzori katedrát Patakon **Kövy Sándor**, aki nemcsak a magyar jog első hazai professzora lett, hanem az elvont jogot is érdekessé tudta tenni *Páncél vármegye* kitalálásával. Képzeltbeli vármegyéjének - melynek névadója Patak egyik dombja, ami ma kavicsbánya, mely lassan lenyeli - ő lett a főispánja, s a legjobb tanulók közül a diáktársak választották ki a tisztségviselőket. A többiek pedig a *diéta* külsőségeit biztosították azzal, hogy magyar mentében, kardosan, felvonultak, mintha lennének a pozsonyi diétán. Ezzel

azonban - mire tanulmányaikat befejezték - fontos gyakorlati ismereteket szereztek. Comenius szelleme így támadt fel három évszázad múlva a pataki iskolában. Az ellenzéki szónoklatok rendezése, a tüntető felvonulások gyakorlása miatt azonban a titkosrendőrség nyomására a Helytartótanács 1823-ban betiltotta Páncél vármegyét. A helyette létrehozott Nándor vármegye már nem volt ilyen látványos külsőségű, de az itteniek számára Páncél vármegye továbbélését jelentette...

A pataki iskola népszerűségének az volt az oka, hogy felemelkedés lehetőségét kínálta a szegényeknek a papi vagy a tanító végzettség megszerzése, bár minden település tehetsége és adottsága szerint fizette meg őket. Az idők folyamán persze ez is sokat változott. A szép külsejű, kézzel írott Tokaji Városkönyv 1610 - es szabályzata szerint a tanító szőlőt kapott használatra a város tulajdonából, minden lakos pénzt vagy bort adott neki, akik hozzá jártak, azok többet. Cserébe nemcsak írni és olvasni tanította a falu apraját és nagyját, a temetés is az ő feladatai közé tartozott. Ugyanez a törvénykönyv már azt is szabályozta, hogy a *deákok* mire kötelezhetők... Ide másolom ezt a passzusát a könyvnek, próbáljátok elolvasni ti magatok...

Hogy mindez mennyire változott meg, azt egy 1896-os *tanítói díjlevéllel* illusztrálom, melyet a kollégiumi levéltárban őriznek sok száz másik ilyennel egyetemben. Szép írása miatt erre esett a választásom, de az is motivált, hogy Finkey Ferenc, az egyik híres pataki jogász dinasztia tagja szignálta, ha róluk itt nem is írok részletesen, valamilyen formában legyenek itt... Az Eötvös - féle népiskolai törvény után vagyunk ekkor, az átalakulás időszakában, amikor az állami és egyházi feladatok keveredtek. De a fejléc jelzi, hogy ki tudtak egyezni: a hit és erkölcs tant és az éneket a Tiszáninneri Egyházkerület, a többi tantárgyat a Vallás - és Közoktatásügyi miniszter által kiadott rendelet szabályozta. Mivel ebben a faluban a tanító látta el a kántori feladatokat is, javadalmazását eszerint állapították meg. Tanítóként kapott lakást, konyhakertet, tandíjat,

természetbenit és készpénzt, kántorként szántót és rétet, természetbenit és készpénzt. Sajnos, arról nem szól a díjlevél, hogy ezért a jövedelemért kiket és hogyan kellett tanítania?! S minden kommentár nélkül melléteszem az én *első díjleveleim* egyikét, nem azért, hogy sajnáltassam magam, de ezzel tudom a felemelkedést a legjobban bizonyítani. Az én időmre a pedagógus pálya már mást jelentett, egy tanító pedig még az enyémnél is kevesebb fizetésért - és semmi másért! - látta el feladatait... Manapság nem is árt hozzászokni az alacsonyabb számokhoz, ha bevezetik itthon az eurót, ezek is visszatérnek. "Helybeli" példát kerestem illusztrációként, de dédapátok, Szász Gusztáv is a felemelkedésnek ezt az útját járta, csak ő nem a pataki, hanem a debreceni tanítóképzőből indult neki... Történetét elolvashatjátok kiskönyvtáram *Anyakönyv* című darabjában...

1847-ben járt Sárospatakon Petőfi Sándor, akit a patakiak egy kicsit helybeliként kezelnek, szobra is van a róla elnevezett általános iskola előtt. Petőfi az *Úti levelekben* maga is megörökítette Pálkövi Antal, pataki tanárnál tett látogatását:

XI.

(Kerényi Frigyeshez)

Sáros - Patak, július 9, 1847.

Szebbnél szebb tájakon járok, barátom; ma a Hegyalján jöttem keresztül. Szerencsnél legszebb a kilátás. Délre hosszú, hosszú rónaság, le egészen a Tiszáig; keletre az egykori tűzokádó, mely magában áll, mint a hadsereg előtt a vezér. Ott áll magas fejével, kék köpönyegben, komoly méltósággal; tövében Tarcál városa. Északra a többi hegyaljai hegyek, hosszú sorban, alattok Tályá és Mád. E városokban laknak, e hegyeken, az öröm istenei, innen küldik szét a világba apostolait, a palackba zárt aranyszínű lángokat, hogy prédikálják a népeknek, miszerint e föld nem siralom völgye, mint ahogy a vallás tartja...

Délután értem Patakra. Szent föld. E város volt a forradalmak oroszlánbarlangja. Itt tanyáztak a szabadság oroszlánjai. Először is a várat néztem meg, melly hajdan a Rákócziaké volt, most pedig ...valami Prezenheimé. A várból mentem a kollégiumba... telt poharak - és víg diákokhoz. Magam is hozzá láttam. Szükség is volt rá.

Felejteni akartam, hogy magyar vagyok. - Itt ismerkedtem meg Palkovics professzorral, akit te is ismersz, s így tudod, hogy derék ember. Látod, barátom, még a professzorok közt is vannak derék emberek. Holnapután kezdődnek a kollégiumban az exámenek. Marasztaltak, de nem maradok. Nagyon sietek Szatmár felé, aztán meg nem is szeretem az állatkínzást...

A forradalom hírére a pataki diákok fáklyás felvonulással kedveskedtek tanáraiknak, Pálkövi Antal lett a helyi nemzetőrség parancsnoka. A szabadságharcban is nagy lelkesedéssel vettek részt, a kassai vörös sipkás zászlóaljba kerültek, hogy a bukás után annál nagyobb csend boruljon megint rájuk. Az önkényuralom alatt Bécs még a nyilvánosság jogától is megfosztotta a kollégiumot. Ekkoriban járta végig Hegyalját Keleti Gusztáv, itt készített rajzait Tokaj - Hegyaljai Album néven meg is jelentette 1867-ben, a pataki kép mutatja az akkori állapotokat.

A XIX. században a kapitalizálódásnak minimális jele sincs ebben a városban. Bár az 1871-ben megépülő Szerencs- Sátoraljaújhely - Kassa - Munkács vasútvonal ezt a települést is érintette, de a dohánygyárat Újhely, a cukorgyárat Szerencs szerezte meg, és a filoxera tönkretette a fő gazdasági kultúrát, a szőlőt is. A Windischgraetz - család gazdasága hanyatlóban volt, nem tudott a város életébe pezsdülést hozni, de a feljegyzések szerint Rákóczi hamvainak hazahozatalát fényes bállal ünnepelte meg, mint jogutód. A Kovácsok utcája - hol ekkora a kollégium fő bejárata van - is ettől az időtől viseli Rákóczi nevét, másik felét pedig Kazinczyról nevezték el...

Patak szellemi pozícióját látta ekkor veszélyben, hiszen 1886-ban városi rangját is elvesztette, nagyközségi státust kapott, bár egy időre járási székhelyé vált. A lakosság XVIII. századi száma megduplázódott, és a nyolcezer pataki közül sokan rendezkedtek be a kollégium kiszolgálására. S a tanulói létszám érezhetően lecsökkent ekkor, mert az újonnan meginduló reáliskolák is felemelkedést kínáltak, nem kellett már feltétlenül pappá vagy tanítóvá válnia a szegény gyerekeknek. Egy időre megint csak a nagy idők emlékét őrizte a kollégium, bár ezt nem voltak hajlandók tudomásul venni - ekkor is előrefutottak. A vártemplom falánál állt a nagy szála, ahova a vásározók és fuvarozók lovai mellé időnként a vándorszínészeket is befogadták. A pataki diákok így láthatták Déryné is fellépni...1863-ban pedig itt alakult meg az első iskolai kórház, a mai Kazinczy úton lévő Debreceni házban - és az iskolai orvosnak helye volt a pataki tablókön is. Ez az intézmény az én időmre csak a volt pataki diákra, Princz Zsuzsára csökkent, aki nagy kegyben állt minden kollégista előtt, hiszen az aktuális iskolaundorok kiélése csakis tőle függött... S itt épült fel Magyarország tornacsarnokainak első darabja is, amit - bár nagyon rozoga állapotban van - még most is rendeltetésének megfelelően használnak. Hány kört futottak a kollégium régi és új diákjai *testedzés* néven az Iskolakertben, azt csak ők tudják megmondani... De ez is részévé vált a pataki szellemiségnek, egyes évfolyamok még a találkozójuk programjába is beépítik - ha úgy érzik, még le tudják futni ezt a távot... Talán nem is véletlen, hogy a Pataki Diákok első világtalálkozóján, 2001-ben itt helyezték el a rájuk emlékező „kavicsot”.

A XX. század első felében aztán ismét meglódult Patak, a kollégium fejlődése. 1907-ben **Mudrány András** alapítványából megépült a „gyógytápiintézet”, azaz a konviktus, melynek étkezére hívó kolompja messzire zengte: *„Gyertek be lencsések, megfőtt a lencsétek”*. A pártfogói alapítványok - a földet, erdőt, szőlőt, házat és pénzt adó gazdagok - segítették elő a további fennmaradást. A Trianon utáni kultúrpolitika pedig kiszélesítette az itteni lehetőségeket az angol

internátussal, melynek felavatásán Horthy kormányzó személyesen megjelent. A demokratizmusáról híres kollégium azonban szégyellte, hogy csak a kiváltságosok élvezhetik a Schulek János tervei szerint felépült internátust - ma Kossuth Kollégium -, ezért 1938-ban felépítette a szegényeknek a Humán Internátust, a mai Erdélyi Kollégiumot. A szegények és gazdagok részvételi arányát azért jól szemléltette a két épület nagysága. Mire én Patakra jöttem, megfordult ez a trend, az Erdélyi Kollégiumban laktak az angol tagozatosak, akik egyféle szellemi kiváltság őrzőinek számítottak még akkoriban is.

A pataki diákság azonban magamagáért és iskolájáért volt *mendikáns és legátus*. Vállalta a templomi gyűjtést a szegényebb sorsú mendikáns érdekében, melyet a felsőbb évesek templomi szolgálattal honoráltak. Eljárt a *szupplikációba* - a gyülekezeteknek adott kulturális műsorral -, és végzés után sem feledkezett meg feladatáról, ha mással nem tudta, az általa felfedezett tehetségekkel táplálta az iskolát.

A háború után egy ideig még egyházi iskola maradt a kollégium, aztán az államosítás után a **Rákóczi Gimnázium** folytatta a megkezdett munkát. Az ősi kollégium fizikai és szépészeti gyűjteményét, különleges könyvtárát - melynek termét Pollack Mihály tervei szerint építették fel, rendjét még Erdélyi János alakította ki - megtarthatta az egyház **Tudományos Gyűjtemény** néven, és a központi épület megosztásával mindenkinek helye is lett tevékenységéhez. Ez a könyvtár is egyre erőteljesebben benne van életünkben, értékeit igazán csak mostanában fedezgetjük fel, amikor ráérünk csak úgy, a magunk szórakoztatására is olvasni. Hatalmas kincs rejtezik polcain, örülök, hogy egy - két darabja ebbe az írásba is belekerülhetett.

Az ősi kollégium egyik felén így alakult meg a **Zrínyi Leánykollégium**, melynek falépcsőit én is csak négy évig koptattam, mint az akkori pataki diákok - bár én gyermekeim születése révén meg is rövidíthettem az itt töltött időt. Manapság nincs rám mindig egyforma hatással. Amikor Szabó Magda Abigél című regénye

került a legjobb 100 könyv 3. helyére, rövid ismertetőjét itt forgatták a Kossuth szobában és a Sulikert tornacsarnokában. Az eredeti Zsurzs Éva rendezést nem tudták feledtetni a különleges helyszínekkel, és a debreceni történet is bizarr volt a sulikertbe kreált mesterséges díszletek között... Viszont e sorok írása közben ünnepelte a pataki kamarakórus - melybe Fecó nagynénje is énekel - fennállásának 40. évfordulóját. Az imateremben megtartott koncertjük szépségét bizony megemelte a hely is... Nem mintha annak idején olyan sok időt tölthettünk volna az akkori díszteremben, hiszen életveszélyes volt, emiatt nem használhattuk. De a Zrínyi lépcsőin felmenni, a folyosó félhomályát látni, olyan volt, mint hajdan! És az ekkor és ott felcsendülő *Bodrog partján nevelkedett tulipán* bezárt itt is egy kört. Vigasztalónak láttam a folyosó végén felderengő fényt ...

Önállósult a tanítóképzés is - amiről majd később írok -, és a rendszerváltásig ez a három intézmény: a gimnázium, a képző és tudományos gyűjtemény közvetítette a pataki szellemiséget. Ennek igazi hírvivői mindig is maguk a pataki diákok voltak, akik szerte a nagyvilágban terjesztették az alma máter hírnevét, és nem felejtkeztek meg az összetartozás erejéről. Ezt a pataki szellemet próbálta megfogalmazni **Novák Sándor** is egyik versében, aki pataki tanárként, igazgatóként költő és zeneszerző is volt...

Sárospatak

Neved zenétlen, nem üdít fel
benne csengő hegyipatak,
de lelked zsoltár, égbe ível
s dalt küld szívtől - szívhez Patak.
Hegység köszönt itt az Alföldnek,
fenségessé tágul a báj,
Helikonról ide költöztek

Hívnak „Bodrogparti Athén” - nek,
hozzád az Árpád - kori vár
romjából ma is Szent Erzsébet
rózsáinak illata száll.
Kuruc zászlók itten lobogtak,
Rákóczi várja őrhelyén,
hogymajd újra lengeni fognak

a Múzsák, s övék lett a táj.

Itt magyarázták ősi hittel
s új elmével a Bibliát,
hit és tudás itt egybe rímél,
tanulja sok kis és nagy diák.
Magasba jár a nevelés itt,
mert a történet szellemét
az igaz nevében idézik.
s viszik a honban szerteszét.

„Patak diákja”, büszke cím ez.
megállja mindenhol helyét,
kemény nyak s egyenes gerinc ez,
őszinte, nem nyálkás beszéd.
Otthon van ő bálban, veszélyben,
védi a jogot, a hazát,
de sírja sok - sok csatatéren
álmodik örök éjszakát.

a nemzetté vált nép kezén.

Hegyeidről szél fúj gyakorta,
tán a Rodostók lelke az.
Szent itt a por: Kossuth meg Tompa
rajta járt, mint ifjú tavasz.
Comenius a tanításnak
új kapuit itt tárta fel.
Kazinczy lelke innen árad,
mint ébresztő trombita jel.

Hálátlanság, ha elfelednénk
mit köszönhetünk neked.
Szavát a kő is felemelné,
megfényesíteni neved.
Visszhangoznák a szőlő - lankák,
mint egy Petőfi költemény,
hogy lelked, jellem és szabadság,
Rád szívemet koccintom én.

1990 óta megint egyházi kezekben van az iskola, új épületszárnyakkal bővült, és a Zrínyi Kollégium szobáiba, a Mudrány udvarban levő régi lakásainkba visszatért a teológusképzés. Közben persze az is kiderült, hogy mi *bitoroltuk el* azt a diákoktól, hiszen ez volt a Zsindely - ház, mely *Gólyavár* néven az elsősök kollégiumi szállása lett, később a „*Kisinti*”, ahol 60-70 diák lakott. Közös udvara, közös kertje volt a konviktussal, ahol lehetett focizni, fejelni, golyózni, kiverőst játszani, és szervezkedni az iskolakerti hadjáratokhoz. Hátsó fáskamráját még mi

is használtuk, nem is sejtve, hogy ez volt az a hely, ahova Fekete Gyula elbújt olvasni, álmodozni. Egyik vasárnap reggel másnaposan, borostásan becsörtetett hozzánk Béres Ferenc és társasága, megmutatták, hol állt az ágyuk, aztán elmentek.. Csak az akkor még picuri Mártyi lett morcos, zokon esett neki a durva beavatkozás addig biztosnak hitt kis életébe. Pedig örülhetett volna, hogy az élő Béres Ferenc, és nem Gárdonyi vagy Tompa Mihály szelleme háborgatta, hiszen ők is ott laktak valamikor....Ebben az épületben volt a Trócsányi nyomda, könyvkiadó és kölcsönkönyvtár is, amelyet a mi időnkre csak a folyosóra kidobott méretes nyomda jelzett. Egy félévre, amikor az iskola nagy átalakítása megkezdődött, Zrínyi lányaim is a fejem fölé költöztek, otthon voltam szolgálatban, nagyon élveztem...

Sárospatakon kollégiumi nevelőnek lenni azért több volt, mint egy abaúji kisiskolában tanítani, de hát nem erre készültem...A **Zrínyi Leánykollégium** a Rákóczi Gimnázium fő épületében volt, eleinte ez lett az otthonom is, később pedig, amikor a Mudrány udvarban lakást kaptunk, a munkahelyem. Sárospatak legpatinásabb részébe kerültem, udvarán volt a reggeli torna, ahol még vidáman hajladoztam én is a tanítványaimmal. Ma ott van emberi közelségben Urbán Barna kollégám - a régi pataki tanárok egyikének - a feje. Művész fia elintézte, hogy ne szakadjon el az iskolától soha... Ha belegondolok, én is szívesen elüldögölnék így, bronzba öntve a Mező udvarán... Tanárként itt nem sokat számítottam, bár egy-két óra erejéig bebocsátást nyertem az iskolába, mint óraadó, és szilenciumi termeink is a fő épületben voltak. De ez az udvar őrzi gyermekeim titkát, itt volt pataki tanár Jancsi is, unokáim is szaladgáltak, bicajoztak itt, megdézsmálták Közép - Európa egyetlen eperbokrának a termését - és Matyika első hangversenyét itt hallgatta meg 4 évesen. Amikor ez az írás született, Papusban is felébredtek az emlékek, legfrissebb versét ez táplálta - itt a helye!

Sötét vihar könyököl a fákra,
s ráfordul a lapuló világra.
Pajkos nap les a válla mögül,
s fényes lángot villant a tájra.

Most félénken az udvarra lép:
a kósza szél derékon ragadja,
a síró kövön körbe forgatja,
s a sugárból szőtt arany szoknya,
a leveleket felkavarja.

A kozmosz zendül.
A pár dermed.
A szél a napot ijedten felkapja,
s emléküket már
éjmélységű fekete ég takarja.

2008.

Ha az iskolában alárendelt is volt a szerepem, egy lánykollégiumban fiatal tanárnak lenni nagyon izgalmas volt. Akkoriban még közelebb voltam hozzájuk, mint a tanárokhoz. Naponta háromszor sétáltam át a Mudrányba, ahol a zrínyisek étkeztek. Ez az alig 120 lépés minden egyes alkalommal forgalmi dugót idézett elő, mert a főúton keresztül vezettek lépéseink, és mert az Iskolakert bejáratánál - a régi *pletykadombon* - hódolók serege kísérte pillantásával a lányok vonulását. Meghatározott időközönként moziba mentünk ugyanilyen zárt rendben, az akkor még kicsi, kanyargós Eötvös utcában levő „városi mozgóba”, aminek egyik felét mi

bitoroltuk, a másik felét pedig a Kossuth Kollégium fiai. Izgalmas felfedezéseket lehetett tenni ilyenkor a diákszerelmekről és a tanulói találékonyságról...

Ekkoriban nagyon finoman főztek a Mudrányban, gyermekeim is azon nőttek fel. De mire gimnazistaként ott lettek menzások, elvesztette ezt az előnyét, és hazajövetelükkor a szagról ellenőrizni lehetett, ebédelték - e aznap, mert a menzai illat kitörölhetetlen nyomot hagyott az ott étkezőkön... Papus nyugdíjba vonulása után egy ideig még onnan hordtuk az ebédet, de amikor már csak Zsuzska kutyánknak ízlett, váltottunk, és néhány kitérő után visszatértünk a Hetesnek nevezett vendéglátói egységhez a Kossuth utcán, melyben legelső pataki ebédemet költöttem el 40 évvel ezelőtt - ez a kör is bezárult tehát...

A rám bízott 72 elsős - a pecúrok - lassan cseperedtek, a felsősök közül pedig néhányan barátokká váltak. Az én időmre ez lett a mendikánsok neve. Annak idején a gárdákban a legfiatalabbak voltak a tűzpeckások, ezt a nevet örökölték meg. Emlékezetes maradt a pecúravatójuk, megtapasztalhattam, mi minden szunnyad a gyerekekben. Kollégiumi nevelőként derült ki az is számomra, hogy egyszerre nem tartozhatok mindkét oldalhoz, választanom kell - de az emberi közelséget azért igyekeztem megőrizni tanítványaimmal Újhelyben is. Kicsiben kipróbálhattam én itt mindent, amivel később foglalkoztam, de a tanítás - amire másodikos gimnazista korom óta tudatosan készültem - nagyon hiányzott.

Az, hogy viszonylag gyorsan szolgálati lakáshoz jutottam, hatalmas előnyt jelentett, kihagyhattuk az albérlet keserveit az életünkből. Első lakásunk a Mudrány udvarra -, másik lakásunk a főutca akkor még meglévő nagy gesztenyefáira nézett, a néhai Czigler - közre... Így hát számomra Sárospatak metaforája a gesztenye, míg Újhelyt a hársfa és a ginkgo biloba jellemzi, utóbbiból a legszebb példány éppen a Mező udvarán található... Csodálatos boltíves lakásaink voltak, szinte betolakodott az életünkbe a történelem. A hatalmas udvar majdnem olyan kopár volt akkor is, mint a képen, de nagy tér volt cseperedő gyerekeink számára, melyet nyaranként csak mi birtokoltunk. Márti a hegymászást a Mudrány

két lépcsőjén gyakorolta, s világszerte út volt számára, ha édesapjával körbejárta az egészet. Peti feneke alól ki nem esett a bicikli, csak akkor, ha bemehetett az udvarban működő pékségbe - távlati terve az volt akkoriban, hogy *a péknél fog pékelni...* Az udvart egy öreg, göcsörtös akác uralta, ezen fárasztottuk őket, hogy esténként elaludjanak, s közelharcot vívtunk az épületben sakkozó öregekkel, hogy a fa alá gondosan beszerzett homok tisztaságát megóvjuk. Bográcsos főzések, jóízű szalonnasütések emlékét őrizzük innen, nehezen hagytuk ott, amikor a zeneiskola költözött a helyünkre. Az udvar végén állt a *Fellegvár*, amit még a XVIII. században épített a Vay - család iskolázó fiainak, és később is diáktanyaként szolgált. A mi időnkre csak egy elhanyagolt lakás lett belőle, de körbelengte valami titok, ami miatt mi is közel éreztük magunkhoz. Ezeket a hangulatokat, kicsi gyermekeinket idézi számomra Jancsi egyik korai verse:

Emlék

Fény motoz az alvó levelek közt.
égre szédül a rét darazsa,
s a fák árnya zöld fátyol alól
kiizzik a rózsák parazsa.

Gyerek kuncog,
homok pereg rózsaszín térdére,
s elcsöppenő arany golyót
formáz a nap
szőke kis fejére.

Közben persze "Klári néniről" kiderült, hogy „Szigethyné”, nekem ő a főnököm, és nem a barátom, de közben férjhez mentem, megszülettek a gyerekek,

valahogy kibírtam, s az első adandó alkalommal megszöktem, mert a tanítás öröme voltam bekódolva... Gyermekeim azonban továbbra is Patakhoz kötöttek, együtt éltük meg változásait. Amikor kicsik voltak, a Rákóczi utca kis sáros utcácska volt, esetenként békék is kuruttyoltak benne - Peti nagy öröme. Papus gyakorla idézte akkoriban Weöres versét, mely az akkori állapotokat rögzítette:

Utcáidon Sárospatak

Toporognak sáros paták.

Rákóczi születésének 300. évfordulóját pompás fáklyás felvonulással köszöntötték a patakiak, akiknek soraiban az akkor még óvodás gyermekeink is ott tüzeskedtek. Nem lehetett nem kuruccá válni ebben a városban! Nem is véletlen az, hogy éppen egy pataki tanár, a már emlegetett Novák Sándor zenésítette meg a *Nagymajtényi síkon letörött a zászló* című kuruc dalt..... Peti gyakorlósként egyszer II. Rákóczi Ferencnek öltözött, nem nyert vele. A ruha egyes elemei körbejárták a rokonságot, akik nagyobb sikerrel viselték, de mi nagyon jól szórakoztunk, míg összehoztuk a ruhát úgy, hogy az történelmileg hiteles legyen. „Eszés” korában aztán egy díjnyertes pályázat jóvoltából eljutott Tarpára, egy nagy kuruc táborba, ahol még holmi *labanc kosokkal* is esett találkozásuk... Szabolcs is részese volt már egy pataki kuruckodásnak, mely éppen azt a táborát koronázta meg, ahol a Tarpáról hozott kuruc sapka és lóding fontos kellék volt... Az akkor elültetett Rákóczi fákat egy kicsit sajátjainknak tekintjük, időnként feldíszítjük mindenféle szalagokkal... Az természetes, hogy már Matyinál is megkezdtük ezt a kiképzést!

És a Sulikert is új tartalommal töltődött meg a gyermekeim és unokáim jóvoltából, hiszen ott nőttek fel. Közel volt a lakásunkhoz, két kocsival is könnyedén kinn termettünk, csak a *körtehajigáló bácsi* előtti átjutás volt nagyon nehézkes a kockakövek miatt... Ez a terület valójában 1785-ig a pataki

reformátusok temetője volt, itt aludta álmát a bujdosásban is hűséges Csécsi János, vagy a pataki mágus, Simándi István mellett sok neves pataki személyiség. 1838-ban, amikor már régen a mai temetőt használták a reformátusok, Bretzenheim Ferdinánd és felesége az ifjúságnak ajándékozta az eredetileg 12 holdas területet, ami lassan az iskola részévé vált. Az idők során igazi paradicsommá alakult a hajdani temető zezugos útjaival, fák közé kihelyezett lócaival, a kint tartott órák és sportrendezvények hangulatával beivódott a pataki szellemiségbe. Hogy hány kisdíák sírta ki magát a bozótjában, hány titkos banda alakult meg benne, hány szerelmes esküdött benne örök hűséget, arról csak a régi pataki diákok tudnának számot adni, mint ahogyan azt Fekete Gyula meg is kísérelte a már idézett könyvében. Központi részén épült meg 1878-ban a Tornacsarnok, amely egyike lett az első magyarországi tornatermeknek, és rozoga állapota ellenére ma is használatos. Nem véletlen, hogy a pataki diákok I. Világtalálkozójának emlékkövét itt helyezték el - Matyi nagy gyönyörűségére - ez is része lett a pataki szellemiségnek. Csajka Imre megálmodta, hogy sportmúzeumot lehetne belőle csinálni, össze is gyűjtötte hozzá a megfelelő kiállítási anyagot. De közben az egyház visszakapta az iskolát, más tervek születtek, az érmek pedig eltűntek egy raktár mélyén. Csak az épület előtt álló kavicsok beszélnek minderről...

Igaz, a Sulikert ma már csak töredéke a hajdani területnek, de a város szívében lévő zöld így is sok gyereket látott felnőni. Márti első emlékei között határozottan ott *bólintgatnak* ezek a fák, és még ma is látom Petit kis piros kezeslábasában a tornatéren guggolni és figyelni a bodobácsok vonulását, akiknek nevét a harmadikos Szabi tudatosította velünk, és akikkel már Matyi is kijátszotta magát...

Az Iskolakert dísze az a sok szobor, melyek közül a legrégebbi a ráccsal körbevett **Pálóczy - síremlék**. Patrónusai voltak ők is az iskolának, 1420 holdas birtokot hagytak rá. A szobrot egy pataki diák, B. Vay István készítette 1870-ben

a Pálóczyak emlékére. Az oldalán rögzített szöveg a mecénások dicsőségét hirdeti Patakhoz illően Vergilius modorában:

„A dicsőség, melyet a jócselekedetek szereznek, a melyet a munkák hálás szíve által ápol a kegyelet - ércnél maradandóbb.”

A szimbolikus főalak azonban nem Pálóczy Mária, hanem a tudás múzsája, akinek a kezében lévő könyv lapjairól az iskola felé árad Bacon mondata: "A tudomány hatalom!" Egy régi iskolai értesítőben megtaláltam az eredeti képét, mit sem változott. Kedvenc helyünk: Kisunokáim bizonyos életkorukban itt tanulták meg a kallantyús ajtó nyitását és zárását, Szabi lakásként, Matyi oviként üzemeltette, s még most is járunk „vendégségbe Máhiához” - Matyi kifejezése - ha itthon vannak, akár éjszakai túrán is, mint ahogyan azt tavaly nyáron tettük...

A Millenium évében született meg az az ötlet, hogy a Sulikertet a híres pataki diákokról készített szobrokkal fogják díszíteni. Ők lettek a „**Bodrog - parti titánok**” ahogyan a helybeliek ma nevezik őket - s ezt a nevet minden végzős megörökli akkor is, ha nem kap azonnal szobrot az Iskolakertben...

Az iskolai önképzőkör gyűjtése nyomán elsőként Tompa Mihály szobrát - Holló Barnabás alkotását - állították fel 1896-ban. **Tompa Mihály** (1817 - 1868) árva kisgyerekként került a pataki kollégiumba, és szolgadiákként végezte: gazdagabb iskolatársai mellett inaskodott. Szegénysége miatt így is rászorult az adományozók kegyére. *Szintaxista korából* - 17 éves lehetett 1834. július 6-án - találtam meg gyöngybetűvel írott, lírai segélykérő levelét. Itt jelzem, hogy ezeknek a kézírású szövegeknek a leírásánál nem törekedtem arra, hogy külső képet is pontosan visszaadjam, csak a szövegre koncentráltam, hogy azokat a barátaimat se fosszam meg az élménytől, akik képernyőolvasóval fognak hozzájutni írásomhoz...

Nagy tekintetű s tiszteletű Kiküldöttség!

Azon kegyes és Jóltevő intézete tisztelt Jótévőinknek, melly szerént Anya Oskolánkban szegényebb sorsuakat, kik tanulói pájjájukon szorgalmas iparral futnak, jótéteményekkel szokták évenként segélleni, s az által a' szorgalomra is mintegy serkenten - bátorít engemet arra, hogy a' nagy tekintetű és tiszteletű Kiküldöttséghez nyujtsan alázatos esedezésemet ezen jótétemény meg nyeréséért. Szegény sorsom, mint a' ki Szüleimtől leg kevesebb segedelmet sem vehetek, annak édes érzése hogy oskolai kötelességeimet gyenge erőm, s tehetségemhez képpes iparkodom mindenkor hiven teljesíteni, - leginkább pedig a' nagy érdemű Kiküldöttség Édes Atyai gondoskodásába vetett bizodalma az, a'melly reményt nyújt alázatos esedezésemet leendő meg hallgatása felől.

Melly alázatos esedezésemet megújítása mellett magamat a' nagy érdemű Kiküldöttségnek

kegyes pártfogásaiba ajánlván, maradtam S. patak a nagy érdemű Kiküldöttségnek leg alázatosabb szolgája

Tompa Mihály

Inf. Syntaxist tanúlló

Éppen olyan ez a kis remekmű, mint egy mai kérvény, csak talán az alázatosság hangja csökkent azóta valamelyest, s ez a lírai hang tűnt el belőle végérvényesen...

Amikor Tompa elvégezte az iskolát, először tanítóként, majd lelkészként dolgozott Bején, Keleméren és Hanván. Tagja volt a Petőfi szervezte Tizek Társaságának, de betegsége miatt csak kisebb feladatokat vállalt. Költőként a népnemzeti irány jeles képviselője, verseivel Petőfi és Arany mellé emelkedett. A pataki *genius loci* által ihletett, Lorántffy Zsuzsannáról és Zrínyi Ilonáról szóló verseit elfeledték mára - nagy terjedelmük miatt ide sem fértek be. Petőfi személyes barátként tartotta őt számon, meglátogatta Bején, és az Úti levelekben

is hírt adott róla, melyet annak a Kerényi Frigyesnek küldött, akivel hármásban versenyeztek arról, hogy az erdei lakról ki tud szebb leírást készíteni... Kisunokáim! ne csodálkozzatok, hogy Petőfit ennyi idézem az utazásunk során, de lényegében ő volt az egyik kívülálló, aki erre járva hírt adott az itteni dolgokról. S tette mindezt olyan káprázatos stílusban, ellenállhatatlan bájjal, mint amilyen volt ő maga ... S ha már a belső titkok elárulásánál tartunk, azt is bevallom, az idézeteknél készakarva hagyom az egyik véget ilyen hullámvonalra, hogy megtudjátok, milyen is volt az ökörpisilés... azt látva nehogy azt merjétek állítani, hogy a *pataki mama* nem tudja rendesen használni a számítógépet! - hiszen megy az nekem, *mint a villám!* Ugye, Fecő?!

IX.

Beje, júl.6. 1847.

Beje Gömör megyei kis falu, Rima - Szombat és Rozsnyó között. Ezt nem a te kedvéért mondom, barátom, aki úgy is tudod, hanem azok kedvéért, akik nem tudják, és vajmi nagy ezeknek az ő száma is. Itt vagyok Bején, mégpedig a papnál, tiszteletes Tompa Mihály barátunk és kollégánknál. Víg napokat élünk, mindazonáltal csalatkozol, ha azt hiszed, hogy kevesebbet civakodunk, mint hajdan nálad Eperjesen. Ő azt állítja, hogy ő a legbékeszeretőbb ember a világon, én azt állítom, én vagyok a legbékeszeretőbb ember a világon, pedig meg vagyok győződve, hogy mind a ketten a legdisputaxabb emberek vagyunk a világon.

Egyébiránt neki, mint papnak, csak több eszének kellene lennie, vagy mi, a kötelessége volna engedne, de ő a kötelességéről mindig megfeledkezik, vagy tulajdonképpen soha eszébe sem jut. Különben egymás verseit illő tisztelettel bíráljuk. Ő azt mondja, hogy ez és ez a munkám nem ér semmit, hogy silányság - erre én azt felelem, nem igaz, mert remek..

Hogy visszatérjek az utazásomhoz (vagy igazság szerint hogy elkezdjem)

...Egyszer csak itt voltam Bejében a papi lak előtt, leugrottam (a szekérről), zörgettem, ajtót nyitottak, s aki ajtót nyitott, az maga Tompa Mihály tiszteletes uram. Rohantunk egymásnak, mint két üstökös csillag, melyly egyik a másikat szét akarja zúzni...összeöleleztünk...de nem birkoztunk...csak öleleztünk. - Azóta itt élvezem a csendes falusi magányt, „hogya frázisokban beszéljek“, mint Pálffy Albert mondta, midőn életében az első, s talán egyszersmint az utolsó frázist találta kiejteni. Bizony komisz is az! isten őrizzen minden becsületes embert a hallásától is...

Aki Gömörbe jön, el ne mulassza Murány omladékait megnézni, el ne mulassza! de magával ne vigye Tompa Mihályt, mert ő alunni és hortyogni fog, alunni és hortyogni, ...s e hortyogást még koporsótokban, a föld alatt is hallani fogjátok, hallani az örökkévalóságon keresztül...Hrr..hrr..hrr!

Tompa Mihályt az 1848 - as szabadságharcban tábori lelkészként vett részt, ezért - no meg *A gólyához* írott költeménye miatt - a bukás után zaklatták, amitől megkeseredett emberré vált. Az Akadémia azonban még életében nagyjuttalommal ismerte el a tehetségét, és elképesztő gyorsasággal állították fel a szobrát az itteniek, hiszen élete a szegény pataki diákok életútját példázta...

Erdélyi Jánosnak (1814 - 1868) viszont 100 évet kellett várnia arra, hogy - Gyöngyösi Berta szobraként - belekerüljön a Pataki Panteonba. Ez a szobor eredetileg az Iskolakert város felőli bejáratánál állt, csak a Rákóczi szobor elkészítésekor tették át mai helyére. Igazi, ünnepélyes *leleplezésére* nem is kerülhetett sor, mert éjszaka valaki ellopta a szobrot borító *leplet*...

Erdélyi is 10 évesen került a pataki iskolába, s tanulmányait egy időre apja halála miatt megszakította, hogy nevelősködéssel megkeresse a további tandíjat. 1841-ben fejezte be jogi tanulmányait, de teljes egészében az irodalomnak szentelte magát. A szabadságharc idején ő volt a Nemzeti Színház igazgatója, emiatt elfogató parancsot adtak ki ellene. Zemplén megyében, Cselejtén

bujdosott, majd visszavonult Patakra, ahol először filozófia tanára, majd könyvtáros lett, de magyart is tanított. Az általa kialakított rend maradt meg azóta is a Nagykönyvtár központi termében, ahol a kollégium legrégebbi könyveit őrzik.

Ő indította el a *Sárospataki Füzetek* címmel nagyhírűvé váló folyóiratot is, melyet több éven át szerkesztett. Kézírását megörökítendő idézem itt egyik hivatalos levelét, mely költségvetési tervét kísérte. Az ő hangja már sokat vezetett alázatosságból, nem annyira a két levél közt eltelt időszak miatt, mint inkább másféle státusa okán:

Főtisztelendő Egyházkerületi Gyűlés,

A „Sárospataki Füzetek” című Protestáns Tudományos Folyóirat felavatása iránt a folyó 1865 év febr. 1 - 2 napjain Sárospatakon kisgyűlésen hozott, s a fő közgyűlés által Miskolczon megerősített határozat értelmében, mint szerkesztő oda lévén meghíva, hogy egy kerületi kormányhoz benyújtandó költségvetésben pontosan kimutassam. Adott összegnek azon része, melyet az előfizetők nem fedezhetnek hitelesen, terjesztessék elő, van nekem reményem, az ide zárt % jegyzékben teljes tisztelettel bemutatni, megjegyezvén, hogy részemrőlátadok a főiskolai könyvraktár részére 36 egész (kis szállítmányból álló példányt, és a Sárospataki tanárok életrajzaiból, mely a füzetekben megjelent, külön lenyomatot 100 példányban.

A Főtisztelendő Egyházkerületi Gyűlésnek

alázatos szolgája

Erdélyi János

kiadó - szerkesztő

Erdélyi János nagy szervezője volt a nyilvános megmozdulásoknak, mert a pataki hagyományok felújításával ezekenél mindenféle diplomáciai bonyodalmat el tudott kerülni. Egyik visszaemlékezéséből idézek, hogy mintát kapjatok az ő stílusából is. (Kritikái ennél jóval jelentősebbek, melyekkel nagyban elősegítette a magyar irodalom fejlődését, de nem akarom, hogy elunjátok magatokat időutazásunkon.)

...hogy ne legyenek ültetési problémák, nem a nagyteremben, nem a templomban, hanem az iskola tágas udvarán köszöntötték a megjelenteket. Mert tudni kell, hogy Sárospatakon emlékezetet meghaladó idő óta szabadon látogat minden iskolai ünnepélyt a köznép épen úgy, mint a legfelső rend. Közönséges mesteremberek, földművelők és általában a legszegényebb sorsú szülékre nézve is áll itt a szabály: **a ki előbb, az elsőbb.** A pataki iskola nemcsak a Perényiek és Rákócziak kegyéből él, hanem az utolsó falusi napszámos filléreiből is, azért minden megreformált ember jogot tart hozzá; minek az a következése, hogy az itt összeseregleni szokott ünnepélyi tömeg nem pusztán bámuló, hanem valóságosan érdekelt fél, s ha a lépcsőket vagy termeket elfoglalja, kellemetlen dolog lenne kizavarni csak azért, mert nem elég előkelő. Ebből igen gonosz következtetést fogna hozni a közvélemény. Hogy ez nem mese, példák mutatják. A ki tehát valamely kivételes buzgósággal merne föllépni, mint rendező, hihetőleg maga fogna rendre utasíttatni olyan által, a kitől nem is várná...

Erdélyi nagy tehetségét nemcsak Patakon ismerték el. A kiegyezést követően Eötvös József felkérte, hogy dolgozzék a kultuszminisztériumban, s csak váratlan halála akadályozta meg abban, hogy a felkínált állást elfoglalja. Sírja is az itteni református temetőben van.

1931-ben volt a pataki kollégium fennállásának 400. évfordulója, amikor az Iskolakertben is nagy volt a nyüzsgés. Ekkor épült meg az Angol Internátus, a mai Kossuth Kollégium épülete, ekkor készült el a legfőbb patrónus és kisunokája

szobra, és a hálás dédunoka a 100 éve halott Kazinczy (és legkisebb fia) szobrával ajándékozta meg Patakot.

Lorántffy Zsuzsanna (1600 - 1660) élete nagy részét Patakon töltötte. A legenda szerint régi iskolám mai névadója, *Szepsi Laczkó Máté* az ő tiszteletére készítette el az első aszút, mely a vidék legfontosabb valutája lett. „A borok királya és a királyok bora” - ahogyan Voltaire nevezte - méltó ihletőre talált személyében, hiszen sokat köszönhet neki Patak. A vár bővítése, otthonossá tétele az ő fejéből pattant ki, a reneszánsz feljáró építését személyes ügyének tartotta, méltánytalanság, hogy Perényiről nevezte el az utókor... Szerette, ha szép dolgok vették körbe, és ezért sokat tett is: saját ízlése szerint építkezett, pompás virágkertet ápolt. Ránk maradt hímzései egyedülállóan gyönyörűek, gazdag növényi ornamentikájukkal kertjének virágait idézik. Ma ezek egy része a Berna - soron lévő kiállításán megtekinthetőek. Híres kertje a vártól a Gombos hegyig - a 37-es út azt vágja ketté - terjedt, telve volt gyógynövényekkel, mindennapi fűszerekkel és különlegességekkel: a rózsa, a levendula, bazsarózsa, zsálya, izsóp, tárkony, harangvirág, csillagvirág, hollandi tulipán és a nárcisz híre maradt fenn. Kísérletezett déli gyümölcsök termesztésével is, gránátalmái híresek voltak. Ha emlékeztek rá, karácsonykor mi is megkóstoltuk ezt... A kertben levő gyümölcsökből saját maga készített „lictáriumot”, amivel jobbgáit orvosolta.

Eleinte fiait is a pataki iskolába járatta, akik ez idő alatt kint is laktak, mint a többiek. Szobájuk falára felírták: *Fortia in adversis* - azaz a bátorság szembeszáll a veszéllyel. György számára ez nem hozott túl nagy szerencsét, Zsigmondnak pedig - az anya kedvencének, akitől politikai elgondolásainak sikerét várta - nem adatott idő arra, hogy kipróbálja.

Egyenes, öntudatos egyéniség volt, sok mindenben kipróbálta magát. Férje gyakori távolléte alatt kézben tudta tartani a hatalmas Rákóczi - birtok ügyeit, hadjáratai alatt ő biztosította számára az utánpótlást, és arra is volt energiája, hogy a Biblia legfontosabb gondolataiból kis könyvet állítson össze. Szívesen

fogadta udvarába a nemes kisasszonyokat, hogy felkészítse őket asszonyi hivatásukra. A pataki várban látható ez a XVII. századi ábrázolása, talán ilyen lehetett...

Egy biztos: „Zsuzsi néni” önzetlen partrónusa volt az iskolának is, nem sajnált semmilyen áldozatot. Hazai és külföldi professzorokat hívott ide tanítani, még akkor is, amikor már szülőként nem volt érintett. Így került Patakra Tolnai Dali János javaslatára a kor legnevesebb pedagógusa, Comenus is, akinek nagyobb javadalmazást adott, mint saját alkalmazottjainak. Kegyúrként azonban nem az itteni ortodox, hanem a puritán irányzatot támogatta, akik a kegyesség ápolására, a személyes lelkipásztori gondoskodásra helyezték a hangsúlyt. Ennek szellemében szerette volna a pataki közösséget átformálni, de az itteniek szembefordultak vele. Elűzték pártfogoltját, Tolnai Dalit a kollégium éléről, és szégyen - szemre még azt is meg kellett élnie 1655. húsvétján, hogy Verécsi Ferenc nem szolgáltatta ki számára az úrvacsorát. *„Mi csak ki is jöttünk onnét szívünknek nem kicsiny fájdalmával”* - jegyezte fel erről. Lelki nagyságát nem is jellemzi jobban semmi, mint a pataki tiszteletes további sorsa, aki nem sokkal az eset után agyvérzést kapott, és feladatait nem tudta többé ellátni. Lorántffy Zsuzsanna jóvoltából azonban haláláig gondoskodtak róla... Patak nagyasszonyának azonban nem jutott ilyen kegyes vég! Élete utolsó éveiben vallási ellenfelei a diákokat is ellene fordították, és azok lázadása, akikért sokat tett, nagy sebet ütött a szívében. Levelében írta:

Idvözült Urammal ifjuságunktól fogva istenesen élvén, de sem annak, sem édes kedves fiamnak Rákóczi Zsigmondnak halálán nem sírtam, keseregtem, mint az Ifjúságnak ez rajtam tett méltatlan cselekedetin. Te látod Istenem! mint az édes anya magzatit, az dajka az ő kicsindedit, úgy igyekeztem nevelni Istennek és szegény hazánknak szolgálatjára, de sok dajkálkodásimat ím mivel fizetik...

De nem volt haragtartó, végrendeletében is gondoskodott az iskoláról, bár menyé, Báthory Zsófia nem tartotta be azokat. Szobra - Horváth Géza alkotása - a pataki diákok kedvence, még szerelmes leveleket is közvetített, ha rábízták. Egész életével igazolta dr. Vasady Béla, a teológiai akadémia akkori igazgatójának avató beszédének suta kezdetét: „**Lorántffy Zsuzsanna a derék asszonyok kategóriájában helyezkedik el**”. Ballagáskor - azaz itteni kifejezéssel: *csengőbúcsúkor* - mind a mai napig elhalmozzák virágaikkal a pataki diákok. Kisunokáim őt ismerték meg legelőször a pataki nagyságok közül - ő lett *Mama barátja!* - ezért minden találkozásunkkor kijár neki a köszönés... Ők, a *történelmi személyek* nem saját kezűleg írták leveleiket, voltak íródeákjaik. De aláírásuk eredeti volt, így nézzétek az őket idéző mellékleteket...

II. Rákóczi Ferenc (1676 - 1735) ugyan az Újhelyhez közeli Borsiban született, de I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona gyermekeként sok időt töltött Patakon. Édesanyja, **Zrínyi Ilona** (1643 - 1703) méltatlanul elfeledett személy ebben a városban - így van az, ha egy helység ennyi neves személlyel dicsekedhet! - pedig olyan volt, mint férje nagyanyja: határozott egyéniség, aki szerette a szépet, de képes volt a kemény helytállásra is, ha az élet úgy hozta. Amikor zrínyisként tablót készítettem róla, Szentmihályiné Szabó Mária trilógiájában találtam hozzá méltó szavakat: „...**mert sasnak sorsa az, hogy magasban szárnyal...**” Ennek a Rákócziakról és feleségeikről szóló trilógia sok mondata tűnhet ma már számunkra furcsának, de életük színtereit és történetüket az író nő - főleg Thaly Kálmánra támaszkodva - hihetően építette fel, és a fenti szavakkal Zrínyi Ilona lényegét *metaforikusan* jól foglalta össze. Hogy a tablóra használt képe másolatát ma a családi képeink között találtam meg, az azért jelent valamit...

I. Rákóczi Ferencsel kötött házassága révén - mely politikai összekapcsolódása volt két nagy famíliának - jutott el Sárospatakra, és gyermekeivel, Juliannával és Ferencsel gyakran tartózkodott ebben a kastélyban. Anyósa, Báthory Zsófia azonban sohasem bocsátotta meg neki, hogy fiát

belerángatta a Wesselényi - összeesküvésbe. Matyi kedvenc sarokszobájában *sub rosa* - a rózsza alatt - folyó tanácskozások nem jártak azonban olyan nagy sikerrel, mint amilyen megtorlás követte. Mégis a Rákóczi - vagyon nagy hányadát kellett feláldozni azért, hogy I. Rákóczi Ferencet ne végezze ki a hóhér Bécsújhelyben, mint tette azt felesége apjával és nagybátyjával. De I. Rákóczi Ferenc nem sokkal élte túl ezt a tragédiát, fia születése után kevéssel meghalt. Zrínyi Ilona ellenséges légkörben maradt egyedül, anyósa megfosztotta őt az önálló cselekvéstől, és végignézte vele, hogy a katolikusok hogyan űzi el a protestánsokat Patakról. Második házassága sem nélkülözte a politikai szempontokat - a Rákóczi vagyon a kuruc harcok szolgálatába került -, hiszen Thököly Imre volt annak a vezetője. De ez idő alatt is bebizonyította, hogy a szép külső mögött határozott és kemény egyéniség lakozik. Egész Európa megtanulta a nevét, amikor három éven keresztül tartotta Munkács várát az akkor már a rövid életű Thököly Erzsébettel gyarapodott gyermekei társaságában, megtanítva a következő kuruc vezért arra, mire kötelezi a neve:

A világon semmi sem dicséretesebb, mint a jó név és a tisztességes hír, az soha nem szűnik meg, az örökkön megmarad...

Patakon ma már csak a városi könyvtár viseli a nevét, ami méltó hely hozzá, mi is sok időt töltünk falai között, kisunokáink - s erre nagyon büszkék vagyunk - itt lettek először könyvtári tagokká. A mai munkácsi vár előtt álló Zrínyi Ilona és a fia szobor viszont nagyon kedves számomra, mert azt a kisfiút idézi meg, aki Patakon nőtt fel Lorántffy Zsuzsanna kertjében, aki itt tanult meg írni és kecske nagyságú idomított lován lovagolni. Mindkettőnek nagy hasznát vette felnőtt korában is...

Felnőve - egyféle agyomosás után - fiatal feleségével, Sarolta Amália hesseni hercegnővel tért vissza Patakra, fejedelmi udvartartást vittek, a

környékbeli erdőkben vadásztak - de a hegyaljai felkeléskor még nem tudta elkötelezni magát a császári udvar ellen. Amikor aztán ő maga is harcba kezdett, nemcsak azzal foglalkozott, nagyanyja patrónusi tevékenységét is folytatta. Akkor bízta meg Simándi professzort, hogy Nyugat - Európában beszerezze azokat a kísérleti fizikai eszközöket, amelyek révén a természettudományok oktatása is megújulhatott a kollégiumban. Akkoriban sokat tartózkodott a kedvenc várában a „nagyaságos fejedelem”, 1708-ban itt rendezte meg utolsó nagy országgyűlését az öregpalotában, ahol kimondták a harcban résztvevő jobbágyok szabadságát. Itt végeztette ki a vártemplom külső falánál az áruló Bezeregy Imrét és a sógorát, Bottka Ádámot. Nővérével együtt részt vett a trinitárius kolostor alapításában, mely a szabadságharc bukása után egy időre elnéptelenedett. Nevelője, Kőrösy György neves tanítványa első olvasókönyvét ennek a kolostornak ajándékozta, amit ma a piaristák újhelyi kollégiumában őriznek. Szobra 1931-ben, halálának 200. évfordulóján került a Sulikert elé, mellyel szembe Medgyessy Ferenc Gránátos című, I. világháborús emlékszobra - gyermekeim kedvence, a körtehajigáló bácsi - kerül majd néhány év múlva.

Kazinczy Ferenc (1759 - 1831) tíz évet töltött a pataki iskolában, teológiai és jogászai tanulmányokat folytatott. Itt került világképe közepébe a művészet, itt érzett rá a tudás ízére, mely élete meghatározó élményévé vált. Iskolakerti szobra Ferenczy István ismert szobrának a másolata, mely Maugsch Gyula alkotása.

Első ismert őse, Kazinczy Péter - Zrínyi Ilona munkácsi segítője - is már a pataki kollégiumban tanult Comenius idején, így hát tanulmányaival a családi hagyományokat követte. Szüleivel Alsóregmecen élt, először ott és Semjénben tanult, és egy kézsmárki diák német szóra is rávette. Mivel Sárospatakon ekkoriban még nem tanították ezt a nyelvet, a Kazinczy testvérek nyelvismerete különlegességnek számított. De ekkor sem voltak mások a diákok, mint manapság:

német tudásuk miatt *tokosoknak* csúfolták őket, ami a labancok csúfneve volt a kuruc korban.

11 éves volt 1770. május 20-án, amikor a városban járt II. József császár. A mai Szabadság téren lévő vendégfogadóban ebédelt, és jó tanulmányi eredménye révén Kazinczy Ferenc kiérdemelte azt a kegyet, hogy az ebéden ő nyújthatott át egy tányért a császárnak - a pataki diákok képviselőjeként. De nem valószínű, hogy ez a személyes találkozás tette őt jozefinistává, ehhez szüksége volt arra is, hogy megismerkedjen a felvilágosodás elveivel, ami aztán tovább is vitte őt azon az úton, mely Munkácsig és Kufsteinig vezetett...

De már 12 - 13 évesen határozott egyéniség volt! Olyan nagyon megkedvelte a poétikai osztályt, hogy még egy évet el akart benne tölteni - azaz meg akart bukni! -, de mert ezt az iskola vezetése nem engedélyezte, zokogva töltötte első napját a retorikai osztályban. Nem is volt ő tipikus pataki diák, nem ivott, nem kártyázott. Szívesebben rajzol vagy festett, szerette a természetet, a Bodrog - part nyugodt békességét. Szenvedélyesen és tudatosan olvasott, Vergilius eclogái és Horatius ódái nagy hatással voltak rá, és a kortárs irodalmat is ismerte. Már ekkor kivonatokat készített olvasmányáiból - a diáktársak nagy megdöbbenésére. Baróti Szabó Dávidnak nemcsak felfedezte időmértékes verseit, hanem mutatót is küldött neki saját fordításaiból, aki válaszul disztichonokkal köszöntötte őt. Pataki diák korában járt először a bécsi Belvedere kiállításán, hogy aztán a képzőművészet iránti rajongás egész életét végigkísérje...

Édesanyja 1775-ben Kassán megjelentette első dolgozatát nyomtatásban **MAGYAR ORSZÁG GEOGRAPHICA, AZAZ FÖLDI ÁLLAPOTJÁNAK LE RAJZOLÁSA** mellyet egy-nehány fő - *Geographusok* munkájából ki - szedegetett és azoknak, a' kik hazájokhoz illendő szivességgel viseltetnek, **szemeik eleibe terjesztett, Kazintzy Ferentz** címmel. Egy latin mondatot választott eléje mottóul: *Patria memoria dulcis - a haza édes emléke*

- ez jellemezte a 17 éves Kazinczy mentalitását. Nem az eredetiség volt ennek a könyvnek a legfőbb értéke, hanem a szemlélete:

Ha Zemplény Vármegyét az utas vizsgálja;

Itt vagyon a jó bor s azt termő Hegyállya:

Liszka, Tokaj, Ujheky, Mád, Keresztur, Tálya,

Lelesz, Tartzal, Patak, Musák Oskolája.

Az ország vallásairól is írt ebben a könyvben, ahol a protestánsokról szólva saját iskoláját is bemutatta, tanárait név szerint felsorolta.

Egy év múlva aztán újabb könyvet adott ki: a volt pataki diák, Bessenyei György német nyelven írott *Der Amerikaner* -jét (Kassa, 1776.) ami egy vadember történetét mondta el: *Az amerikai Podocz és Kazimir keresztyény vallásra való megtérése* címmel. Meleg hangú ajánlást írt eléje édesanyjának, és művét elküldötte Bessenyei Györgynek is, aki jó pedagógiai érzéssel és kedves levéllel biztatta további munkára:

...valamint az Úr munkámnak fordításaiban el - követett, igen is helyben hagyom, és attól sem tartok, hogy magyarsága kellemetes ne lenne, mit előttem hozzám küldött levele bizonyít...Ne szűnnyön meg az Úr szívének hajlandóságai után menni, és az emberi viselt dolgoknak ahoz a ditsőgéhez közelíteni, melyre szemek csak nem böltsőiből láttatik vetni. Erre törekedjen, bátor szívvel meg kívánván minden viszontagságokat haladni, valamellyek magokat nemes igyekezetének ellene szegezhetik, hogy magát az ily férjfiui hartz által is azon tiszteletre és szeretetre mindenkor érdemesebbé tehesse.

Tanára, Szilágyi Márton tanácsára - aki előző könyvében név szerint szerepelt, és ezt a fordítását is átnézte - testvére, Dienes és diáktársai verssel köszöntötték

az ifjú fordítót, ami a 47 lapos terjedelmet 18 lappal megnövelte. *Torma Mihály* verséből idézek nektek egy részletet, hogy lássátok Kisunokáim, különösebb költői tehetség nélkül hogyan fabrikáltak verset „házi feladatként” a régi diákok, és hogy milyen is volt a magyar helyesírás a XVIII. században....

Híres Görög Ország tudos fiaival,
Dicsekedik Róma Bölcs Ciceróival,
Diszes Hollandia olyan magzattal,
Kika bölts világot őrzik irásával.
Jól vagyon: idővel sokra lehet menni;
A természetén is esik erőt venni;
De aki e földön meg se kezd pihenni,
Már - is a Köz - Jónak tud hasznára lenni,
Az a bölcs Egeknek hasznos ajándéka,
Közhaszonra termett szülék maradéka
Méltó az olyannak hogy minden szándéka
Véghez mennyen, és ne légyen haladéka.
Kazinczy Ferenczet ilyennek mondhatjuk,
Hasznos munkásságát igen csodálhatjuk,
A kinek Ifju idejét tudhatjuk,
Mindazonáltal már két munkáját láthatjuk.
Kevésli Köz - Jóra készült Természeti,
Hogy csak iskolai dolgát követheti:
Hanem a nyelvekben milyen készületi,
Örül, hogy e világ elébe teheti.
E kis munka igen sokkal nagyobbakat,
Jó ez, de várhatunk tőle még jobbakat:
Ha majd napokat ér osztán hosszabbakat

Öregbült elméje készít hasznosbbakat.

.....

Végzősként, 1799. júl. 15-én Sárospatakon avatta íróvá a tanévzáró ünnepségen a kassai akadémia direktora, Kenyeres József, aki a nyilvánosság előtt szólt Kazinczy érdemeiről és példaként állította a többiek elé. Elképzelhetitek, hogy utálták - és irigyelték - emiatt a többiek!

Pataki diákélményeit *Pályám emlékezete* című könyvében összegezte. Amikor Kazinczy itt járt, az iskola nem volt a csúcson, mégis emlékezetesek maradtak számára a Bodrog - parti séták, a könyvtár csendjében eltöltött órák, a Katona - sor alsó szintjén meghúzódó szobácskában való rajzolgatások, a gyertyafény mellett átvirrasztott éjszakák.. Sajnálkozott azon, hogy nem tanítottak neki történelmet, és nem hallgatta el tanárai hiányosságait sem, melyet már ekkor önnevelésével próbált korrigálni. Végső összegzése azért mégis pozitív lett:

És mégis Patak, minden fogyatkozások mellett, mely fiaikat nevelte már akkor is! ... mert Pataknak huszezer kötetnyi bibliotékája van, s a könyvek a tanulók szobáikba is kiadattak, mert **az igyeksző gyertyát gyújt a másika gyertyájánál...**

S hogy mennyire hatott rá a hely szelleme, az a bizonyos *genius loci*, álljon itt bizonyoságként egyik későbbi verse:

A PATAKI VÁR ERKÉLYÉN

Itt állottanak ők, azok a nagyok, erre tekintett
György, Erdélye felé, erre sohajta Ferencz.
Zrínyinek itt állott unokája elöntve könnyekkel,
A mikor a nap költ, amikor arra leszállt.

Nemzőjét, rokonát, férjét keseregte, szülöttjét,
Bús lány, bús testvér, bús anya, bús feleség.
Ah! a hely nem az a mi vala! Ők eltűntenek innen!
Eltűntek! De te nem látod -e rémeiket?

1818

II. József alatt a vallásosságot háttérbe szorító felvilágosult állampolgári nevelésnek lett az élharcosa. Megtaláltam a levéltárban a hejcei iskola felállításáról Gr. Esterházy Károlynak - az egri főiskola alapítójához - küldött feljegyzését, ami nemcsak kézírása miatt érdekes, hanem mert egy olyan hivatalos levél, amibe a szerző nem átallott belejavítani, áthúzni, mert szubjektív lenni, egyszóval olyan ez a levél, mint amilyen maga Kazinczy is lehetett ...

Főméltóságú Nagyságos és Fő - Tisztelendő Gróf Egri Püspök és Fő - Ispány Úr,
Kegyelmes Uram!

Hejtzei Közös Oskolának fel - állítása eránt újabb rendelése érkezvén kezemhez a ' Fels. Helytartó Királyi Tanátsnak, szokott alázatos tisztelem szerént közlöm ezt alázatosan Excellentiáddal. Ennek végében az említett Fels. Tanáts engemet a rám bízottaknak munkásabb tellyesítésére sulykol, és azért hogy az ott levő Catholicus Lakosokat a meg kívántatottaknak nyujtására magistrális hatalommal mindjárt nem szorítottam meg, meg - fed: de készebbnek érzem még magamat is az ilyen érzékeny fojtatásoknak a szenvedéseire, mintsem hogy eddig tapasztaltattott egyenességemet erőszakkal való éléssel kétségbe vonattatson, különösen pedig és kiváltképpen Excellentiádnak alkalmasságot adjak annak gyanítására, hogy hazafiúi tisztelem nem a legszentebb és megmásolhatatlanabb.

Én Hejtzére ennek a hónapnak végénél elébb nem mehetek, addig Szepesi Skóláim

rendbe hozása által egészen el lesznek foglalva: addig Tisz. Hejtzei Plébános Úr és Excellentiádnak ott lévő Tisztje vehetik parancsolatját az eránt, hogy mennyire engedjenek a Tanító Fizetéséből békebeli fejedelmi meghatározásában? nem különben az erént is, ha Excellentiád a képből lévő Oskolai épület méltóztatik egészen közös oskolának engedni? Vagy másutt javasolja ki mutattatni a' helyet a' hol annak épülnie kell? Melly utolsóbb esete mindazonáltal féltő, hogy oskolai épület fel állításával a lakósoknak könnyebbitésére maga az Uraság Cassája ne terheltessen.

Én ajánlom magamat Excellentiádnak hatásos kegyelmeibe, és a leg hívebb tisztelettel legalázatosabb szolgája Kazinczy

Kassán, 8-a Máj 1788

Költőtársaival, Batsányival és Baróti Szabó Dáviddal szerkesztette a Kassai Magyar Múzeum című folyóiratot, majd onnan kiválva Orpheus néven önálló lapot indított. A Martinovics mozgalomban való részvételéért 8 évet töltött börtönben, kiszabadulása után önállósult, Bányácskán telepedett le - amelyet Széphalomnak nevezett el. A nyelvújítási mozgalmat *Tövisek és virágok* című epigrammagyűjteményével robbantotta ki, hogy aztán a végén rájöjjön: mindenkinek egyszerre kell tüzes *ortológussá* és még tüzesebb *neológussá* válnia. Így van ez a világ egyéb dolgaiban is...

1807-ben *hungaricum* - könyvtárát - magyar nyelven írott könyvgyűjteményének vagy 200 darabját és páratlan metszet - gyűjteményét egy szőlő árért adta el a pataki kollégiumnak. Pénzre volt szüksége, de nem tudott igazán kereskedni, még az árból is engedett valamennyit, mert örült annak, hogy kedvenc könyvei egyben maradnak, és hogy minden érdeklődő számára hozzáférhetővé válnak.

Széphalomból írott levelei révén a kor minden alkotójával kapcsolatba került, a „fentebb stíl” elérésére inspirálta őket, néha ellenükre - Berzsenyi,

Csokonai - is. Irodalmi vezéri szerepét 1823 után vesztette el, amit Kisfaludy Károly vett át tőle. Orlai Petrich Soma emlékezetes festménye a széphalmi Kazinczy Múzeumban ezt a jelenetet örökítette meg. 1830 -ban az Akadémia tagjai közé választotta elismerésként, de anyagi helyzetén ez nem sokat lendített. Felesége örökségét nem tudta sógorától behajtani, az irodalomért hozott áldozatai is rontottak azon. Minthogy mindezek mellett 8 gyerekről kellett gondoskodnia, nyomorában még a Zempléni Levéltár rendezésért kapott csekély összegnek is tudott örülni. Széphalomból sétált be torony iránt Újhelybe, hogy a vármegye „napi béreseként” kialakítsa azt a levéltári rendet, melyet ma is használnak. A koleravész idején halt meg, felesége és legnagyobb lánya saját kertjükben temette el, amely azóta zarándokhely. Petőfi Sándor 1847. július 11-én látogatott el ide:

Újhelytől fél órányira éjszak felé esik Széphalom, Kazinczy Ferenc egykori lakása.

Nevét megérdemli, mert festői szépségű táj. Különben pedig szent, szent az öreg miatt, kinek ott van háza és sírhalma. Kötelessége volna minden emelkedettebb lelkű magyarnak életében legalább egyszer oda zarándokolnia, mint a mohamedánnak Mekkába. És mégis jobb, ha nem mentek oda, mert nagyon erőslelkűnek kell lennetek, hogy azon sírhalomnál meg ne esküdjete, miszerint a hazáért soha, de soha egy lépést is tenni nem fogtok. Én voltam ott, láttam a pusztulás és feledés legszívzaggatóbb, legelkeserítőbb képét, és letérdeltem a sírra, és már fölemeltem a kezemet, hogy megesküdjem, ...ekkor szerencsémre, vagy szerencsétlenségemre, megfogott jó vagy rossz angyalom, és elvezetett onnan, minekelőtte kimondtam volna az esküt...

(Petőfi: Úti levelek, XII.)

Hát ezért sem véletlen, hogy itt létesült az ország első és eleddig egyetlen Anyanyelvi Múzeuma, amelyet 2008-ban adtak át. Ideiglenes kiállításán látható volt a hungaricum - könyvtárának darabjai, mi akkor kevesellettük - mert ennél többet ígértek -, pedig nagy érték az! Szabolccsal már hazajárunk ide, hamarosan Matyival is elkezdjük ezt a bebetetést is...

Kazinczy Lajos (1820-1849) Kazinczy Ferenc és Török Sophie legkisebb fia is pataki diák volt, de egy részét tanulmányainak magánúton végezte. Ő volt a 8. gyerek, 1820. október 20-án született, apja ekkori feljegyzése szerint legidősebb bátyjára hasonlított: *„s csupa tűz, mint amaz”, „képzeltetlen elevenségű szép gyermek, s mind szép növésében, mind szép arczában egészen az anyja.”* Alig múlt 3 esztendő, már játékosan az ábécével foglalkozott, és 11 éves volt, amikor apja meghalt. Édesanyja azonban a veszteség közepette sem feledkezett meg a tanulásról. A kollégiumi levéltár őrzi a levelét, ide másolom, hogy lássátok, méltó felsége volt Kazinczynak, de mert nő volt, sógorára kellett hivatkoznia, hogy kérését teljesítse a rektor...

Tekintetes Rector Professzor úr!

Én és a sógorom Kazinczy Joseph Úr meg fontolván Lajos fiam mostani állapotját úgy határozánk el hogy most ezen kis időt melly addig lefojna míg a' Szepességre vihetnénk vagy máshova okosan használja; elvégeznék hogy ezen időn Patakról kérjünk egy nevelőt az egzámenig, de azt is meg fonolánk ki légyen tehát az, kit Gratiájából kérni akarunk, úgy találánk Székely Joseph 4-dik évi Tógátus, ki még meg boldogult férjem választásával vált ezen gyermeknek és az másiknak is nevelője ott Patakon olly szerencsés, kirül az meg boldogult férjem nekem és másoknak is mondá hogy úgy viszi hivatalát a' mint kell bár még a' fiyu maga is csak nem gyerek az is hogy Lajos is nagy bizodalommal volt még azután is hozzá; de csak egyéb eránt is férjem őt jól informálál! s gyermekeim mi helyyel ő ott hagyá

grádusokba mint nevelésekbe alább szállnak...Méltóztassék nékem csak őt és nem mást egyezésével ki küldeni, úgy hogy elvégezvén ezen reá bizott dolgot, mi testimonálist adván neki, s újra azon ifjak közé ki venni ki között most volt: és ezért az ifjúnak ígérék 100 Rft-t ezen időre.

S ezen az fent említett ifjúnak való küldésért a' midőn alázatosan esdekelnék, Maradok alázatos szolgálója Rector Professzor urnak G. Török Sophia

Az Akadémia is figyelte Kazinczy fiának a sorsát, és abba a hadiskolába küldte, ahol Görgey Artúr is tanult akkoriban. Ezután huszárként szolgált, de 1847-ben kilépett a seregből és egyik nővére Szabolcs megyei birtokán élt. 1848. júliusától mint szolgálton kívüli cs.kir. főhadnagy csatlakozott a forradalmi sereghez, Klapka hadosztályában egyre feljebb emelkedett a katonai ranglétrán. Tehetségét elismerve Kossuth a harcok végén - 29 évesen! - tábornokká nevezte ki. Amikor Görgey letette a fegyvert, Szatmárban volt, Bem hadosztályában, 15 ezres seregével és 161 löveggel állt harcban. A zsidói haditanácson ő is jelezte, hogy a további katonai ellenállást céltalannak tartja, de amikor befejezte a harcot aug. 25-én, már csak vagy 100 tiszt volt vele, a többiekét rábeszélte a hazatérésre. Lefegyverzése után őt is Aradra szállították, de mert tárgyalása később kezdődött, tovább is tartott. Okt. 5-én az aradi vértanúk kivégzése előtti estén sorba járta bajtársai celláit, s elbúcsúzva tőlük, írta:

Érzem, engem is így fognak kivégezni, mint a többit.
Azt tudom, hogy úgy fogok meghalni, mint egy igaz katonához illik, mert én, aki 27 csatában vettem részt, sohasem tudtam, mi a félelem.

Hiába hagyta ott a császári sereget még a szabadságharc kitörése előtt, Haynau őt is halálra ítélte, mint szökevényt és születésnapja után öt nappal föbe lőtték

Aradon. Így lett ő a 14. aradi vértanú. Pataki szobra Maugsch Gyula alkotása, amelyet Kisunokáimmal márciusban vagy októberben - attól függően, mikor vannak Patakon - saját festésű magyar zászlóval szoktunk megtisztelni, és ahányszor arra járunk, köszönünk neki, hiszen ő *Papuska barátja* (Matyi szavai).

Hosszú szünet után csak 1969-ben került újabb szobor a Sulikertbe. **Móricz Zsigmondot** (1879 - 1942) a pataki kötődésű Andrássy Kurta János ábrázolta. Még debreceni diák volt, amikor szülei Prügryről ide költöztek, így hát eleinte csak a vakációk színtere volt számára ez a város. Aztán több lett: 1894. nyarától 1897. januárjáig pataki diák volt, hogy aztán „három csikón” meneküljön el Kisújszállásra. Itteni kudarcát - három tantárgyból: latinból, görögből és németből kapott félévi bizonyítványába szekundát - nem tudta sohasem megemészteni, bár próbálta megmagyarázni és kiírni magából.

Debreceni diákként talán sikeresebb volt, bár ott is voltak gondjai. De a *Légy jó mindhalálig* című könyvének sokat idézett mondata - *Nem akarok többé debreceni diák lenni!* - nem az ottani, hanem a Tanácsköztársaság után elszenvedettek hatására fogalmazódott meg benne, metaforikusan értendő... Patakon cserbenhagyta egyéni tanulási módszere, ami abból állt, hogy az összes tankönyvet, amit a Trócsányi Könyvkereskedésben meg kellett venni, szeptemberben végigolvasta, azzal tudottnak vette, és egyéb források tanulmányozásába merült. És az is hozzájárult a kudarcához, hogy a memoritert nem tudta sehogyan sem megjegyezni.

Debrecenben függetlenebb is volt, mint Patakon, itt családja teljes erővel ránehezedett. Szegény iparos apja ekkor ment el Amerikába szerencsét próbálni, és édesanyja - a saját 6 gyermeke mellé - kosztos diákokat vállalt, hogy megéljenek. Ekkor rajta kívül még két testvére is a pataki kollégiumban tanult. Édesanyja megkérvényezte a tandíj elengedését, amit szorongató anyagi helyzetükre és jó magatartásukra figyelemmel meg is kaptak. Bár nyüzsögtek

körülötte a gyerekek, magányos volt, nem voltak barátai, mert a pataki gyerekek kibírták, ő nem, hogy nyaranként ne olvassanak el egyetlen könyvet se...

Mikor pataki diák voltam, az időm nagyrészt a hegyekben csavarogtam el. Ha tovább nem mehettem, legalább az Akasztófa - dombig elmentem, s a puszta mezőn álló magányos kősziklára felmászva szavaltam és daloltam. Legtöbbször egyedül, mert az én időmben, harminc évvel ezelőtt a diákok nem szerettek megmozdulni...

Gyalogolni jó

Később megértette: *„Három urat szolgálni: az iskolát, az életet, és saját belső, öntudatlan fejlődését - az ritkán egyeztethető össze.”* De míg eddig a felismerésig eljutott, sokat szenvedett. Nagyjából ugyanazon hatások érték őt is, mint jeles iskolatársait: magoltatták, szószedetet kértek tőle, és minden nap 6 sort kívülről Ovidiusból. Nem érdekelte tanárát, Zsoldos Benőt, hogy mi van 17 éves tanítványában, csak mechanikusan tette azt, amit tanári dolgának tartott. Pedig ez az időszak volt Móricz belső fejlődésének egyik legaktívabb időszaka, amikor az önművelés egyéni útját járta, mert arra volt igénye. Tanítványt vállalt, műfordítást készített Ovidiusból, színdarabot írt és rendezett, undorig olvasta a Jókai regényeket, titkos önképzőkört szervezett, rákapott a művészetekre, a történelemre:

Itt tanultam meg a történelmet oly végtelen nagyra becsülni.
Mert minden perc az előző perc folytatása, és minden életek folytatása. A Patak felé futó felhők a magyarság felhői voltak mindig az én számomra...

Tanulmányok II.

Sokat szidott tanára **Zsoldos Benő** (1847 - 1919) is pataki diákból lett pataki tanárrá, 1873-tól tanított és levéltárosként is működött. Nagy tudású ember volt, akinek Thuküdidész fordítását az Akadémia adta ki. A diákok persze tiszteletlenül csak „zsoldosbéni” -ként emlegették, és viccet faragtak a nevéből: Mi a kapcsolat a fű és közte? A fű kinő, Zsoldos Benő... Nehezen tudtak a szája íze szerint fordítani, de aki helyesen tudott skandálni, az előnyösebb helyzetbe kerülhetett.

Levéltárosként azonban elévülhetetlen érdemei voltak: a Rákóczi - korabeli okleveles anyagot és a céhes iratokat 20 évi munkával ő tette kutatásra alkalmassá. Minderről munkanaplót vezetett, amiben napi bontásban leírta, mennyi időt töltött a levéltárban és mit végzett - havonta pedig összegezte is azokat. Mutatóit, céduláit én is forgattam, munkanaplója pedig nem az unalmas ismétléseivel hatott rám, hanem azzal az elszántsággal, ahogy dolgozott: nem volt számára sem vasárnap, sem húsvét, csak *a feladat*. Ilyen szintű tudományos munka mellett terhes lehetett a napi tanítás, azért volt olyan, amilyen... Bár tanárként azt is el tudom gondolni róla, hogy volt olyan tanítványa, aki szerette őt, de az élet igazságtalan vele: mindenki csak onnan ismeri nevét, hogy ő az, aki megbuktatta Móriczot..... És a sors sem volt hozzá kegyes, saját gyermekének elvesztése után elborult az elméje...

Móriczot másfél évig tanította, első évben négyesre értékelte, második év félévkor megbuktatta. Bár még két másik tárgyból is elégtelent kapott akkor, csak ezt a jegyet nem tudta soha megemésztetni, mert úgy érezte, nem tudatlanságának, hanem a vaskalapos metódusnak köszönhetette. Később mégis úgy vélte, sokat adott számára Patak, mert *„A szenvedés többet ad az embernek, mint az öröm. Ilyenformán én sokat köszönhetek a pataki iskolának.”* Ezt az ironikus mondatot aztán sokszor megmagyarázta szóban vagy írásban, legérthetőbben éppen Patakon, amikor meghívták felolvasásra. Az e tárgyból Mátyás Ernőnek, a

kollégium igazgatójának - kedves szomszédasszonyom unokája dédapjának - küldött levele is sokat mutatott meg ebből:

Mélyen tisztelt Igazgató Ur!

Örömmel és szeretettel megyek haza Sárospatakra dec. 8-án, felolvasást tartani az ős Kollégiumba Mit viszek magammal? Beszélni fogok Bornemisza Péter 1558-banmegjelent Electra átmagyarosításáról, és a nemzeti koncentráció legújabb irodalmi szükségességéről. Ennek a célnak szolgálatába állítom a Nyugatot, amelynek szerkesztését épen ma átvettem.

Maradok Igazgató úr tisztelő híve

Bp. 1929. IX. 21.

IV. Fővámtér 3.

Móricz

Van ebben a pár sorban egyféle dicsekvés: én, a bukott pataki diák lettem a Nyugat szerkesztője, és tudok tudományos dolgokat is, pedig nem jártam egyetemre ... Az biztos, hogy a Patakon kapott sebeket azzal gyógyította, hogy igyekezett mindenféle tudásbeli hiányosságát önműveléssel pótolni. De az itt elmondott beszédében - melyet haláláig titkosított! - többet is elárult érzéseiből:

És itt a Kollégium. A nagy, az öreg. Így hátulról elvesz lenyűgöző tömörsége; kerítésén át belátok a kínos emlékek révén a múltamba. Tizennégy - tizenöt évesen itt jöttem rá, hogy az emberre egy emberi képtelenség súlyosul rá a legborzalmasabban: az emberi agy korlátoltsága és az emberi szív fás közönye. A sok jó professzorom közt volt egy, aki egész életre meggyűlöltette velem a tanári létet; aki szenttelen, unott, kínzó szemével a legborzalmasabb gyötrel - meket vágta ki belőlem, mintha csákánnyal vágná ki a kőből az ércet... Ez az ember többet adott nekem, mint akik jók voltak hozzám: ő szította fel haragra,

dühre, bosszúra olyan nehezen feltüzelhető lelkemet legelőször és legjobban, hogy az ostoba gőgöt, az impotens fölényességet, a karaktertelen, gyatra pózt maig, holtomig, belülről kitörő indulattal rohanjam meg.

Pataki diákok közt

E kis írás készítése közben megértettem, amit eddig is tudtam: a nagy egyéniségek nehezen bírják elviselni az iskolai monotóniát, mert ezer kérdésükre nem kaphatnak ott választ. Bessenyei tudatlan maradt, amit aztán Bécsben vett észre és bepótolt. Kazinczy is magánutakon járt, amit - nagy szerencséjére - tanárai is méltányoltak. Móricz is megpróbálkozott az önképzéses módszerrel, ami Patakon nem, de egy másik közegben a sikert is meghozta számára. Itteni szenvedéseit azonban íróként nagyon jól tudta hasznosítani, számtalan művének háttérében ezek munkálnak. És a hely szelleme íratta meg vele Erdély trilógiáját, melyben ott volt Patak is.... Ráadásul a pataki kollégiumról is neki köszönhetjük a legértőbb leírást:

A Kollégium úgy nőtt ki a földszintes házak csibecsipogása közül, mint egy igazi nagy barna kotlós, ki szárnyát leereszti és maga alá gyűjt 500 diákot, hogy az Istennek ebben a zivataros világában az ő melegében erősödjének, tollasodjanak és kapjanak szárnyra. A kisvárosnak ez a rendeltetése már 300, sőt 400 esztendeje...

A kollégium hátánál, a Bába - gödör oldalán - a mai Dobó utcában - áll Móricz szülői háza, melyet az apja épített, és amelyik pontosan tükrözi ma is a család akkori helyzetét: az utcáról emeletesnek látszik, de az udvarról földszintes a ház...

Móricz szobrával szemben áll **Kazinczy Gábor** (1818 - 1864) szobra, mely szintén Mugsch Gyula alkotása. Nagybátyja volt a példaképe, természetes, hogy ő is pataki diák lett. Jogi tanulmányokkal zárta itteni éveit, amiben főispánja volt a

joghallgatók által életre hívott Nándor vármegyének. Már ekkor is írt verseket és fordításai révén is elismeréseket szerzett. Az 1832 - 36-og országgyűlésen vált országos hírűvé, mint az ellenzéki ifjak egyike. 1836 után a Zemplén megyei ellenzék meghatározó alakja, a Zempléni Kaszinó tevékeny tagja. Mivel ő is Petőfi köréhez tartozott, leveleiben és útleírásában róla is megemlékezett - persze úgy, Petőfi módra, ahogyan már megszoktátok:

XII.

Ungvár, július 11, 1847.

Sáros - Patakról tennap reggel Ujhelybe rándultam, Kazinczy Gábor barátomhoz, s a napot nála és vele töltém; millyen pompásan? ezt csak az képzelheti, ki Kazinczyt ismeri. Valódi csodagyereke ő a természetnek a szónoklatban; új Memnon - szobor, mellyből egy örökkétartó hajnal szakadatlanúl a legfönségesebb hangokat csalja. Benne elérte a rögtönző szónoklat a non plus ultrát. Ollyanok mint ő, talán lehetnek, de nála különbek nem. Csak az alkalom kell, hogy Mirabeau-ja legyen Magyarországnak. És ha ír, stilusa épen ollyan botrányos, mint Kuthy Lajosé. Különös, hogy e két ember, kiben olly sok, olly bujántermő a gondolat, ugyanazon köntösbe öltöztetik irataikat, mibe az eszmekoldúsok: sallangos, puf - fogó dagályba. Épen ollyan, mintha valami szép lány kacér nagyanyjának csipkés, pántlikás, bokkrétás és tudja a jó isten micsodás kalapját tenné föl. Föl nem érem ésszel, hogy vannak a nem mindennapi emberek közt is ollyanok, kik nem tudják, v. nem hiszik, hogy az egyszerűség az első és mindenek fölötti szabály, hogy akiben egyszerűség nincs, abban semmi sincs. ...

1848-ban képviselővé választották Kazinczy Gábort, követte a kormányt Debrecenbe is, de ott a Békepárthoz csatlakozott. Világos után melankóliába süllyedt és visszavonult, majd az 1861-es országgyűlés újból megmozgatta,

ékesszólásával ott is elkápráztatta a jelenlévőket. Az ottani sikertelenség azonban kedvét szegte a politikusnak, de az irodalmár ébert maradt benne: az önkényuralom alatt Toldy Ferenc munkatársaként az *Újabb Nemzeti Könyvtár* alapítójaként és szerkesztőjeként működött.

Ugyanebben az évben került sor **Komáromi János** (1890 - 1937) emlékszobrának felállítására, melyet a fővárosban élő pataki diákok kezdeményezésére Balázs István készített. A századelő „nótás - dalos” pataki diákéletet örökítette meg, hiszen ezt élte át diákként és tanárként, amíg a városban maradt.

Élményeit regényekben és novellákban nagy termékenységgel rögzítette, 47 év alatt 38 kötete jelent meg. Eredeti írói értéke alak - és hangulatteremtő erejében rejlett. Leghíresebb regényében, a *Pataki diákok*(Fekete Sas Kiadó,Bp., 1926.) címűben Barla Jóska *mandur* - évén keresztül idézte meg Patakot: ahol a másodgimnazisták macerálták a *konyákat*, az elsős gimnazistákat, a mendikáns haptákba vágta magát a jogászvezér előtt, a *trillát* és a *gödét* - az elsőéves teológust és az elsőéves jogászt mérhetetlen távolság választotta el egymástól, s az Iskolakert nagy titkok őrzője. Mindezek a történetek természetesen az ismert helyszíneken játszódtak: az Iskolakert bejáratánál lévő *pletykadombon*, a Fellegvárban, a pataki sikátorokban, a Bodrog - parton és a Holt - Bodrogon, a Berekben, a Megyeren és a Királyhegyen, Cziczu boltjában, Trócsányi Könyvkereskedésében... Szabolcs! E regényből azt is megtudhatod, hogy már ebben az időben is nemcsak a Tornacsarnok előtti kivilágított téren korcsolyáztak, hanem a Berekben is, az Ó-Bodrogon, ahol te is a lábadra húztad a koridat Mamuka és Papus nagy örömére...

Hova tovább történelmi értéke is lesz a könyvnek, mert olyan helyszíneket idéz meg, melyek lassan már csak a régi pataki diákok emlékezetében élnek:

Kis - Patak szélén nyugán álltak a jegenyék, az Ó - Bodrog

gátja mögött sárgának látszott a holt - víz, s a fahidon túl a lefelé tündöklő napban, vörösen égett a Rákóczi - vár három bástyája...

A maiak éppen úgy nem láthatják már a jegenyéket, mint a fahidat, és hírlík: a vár negyedik bástyáját is helyreállítják, és visszakerül rá a sátortető, mert a Vörös torony nagyon gyorsan romló állapotát csak így lehetne megvédeni. Ezzel aztán egy újabb jellegzetes pataki képpel válik szegényebbé a világ...

S az ismert helyszíneken ismert személyek is megjelentek: a régi pataki tanárok és a kisváros jellegzetes figurái, akik a diákélet valós kísérői voltak. Egészen más színben tündököl itt Zsoldos Benő, Móricz emlékezetes tanára:

Tudomány terén pedig nagy legendákat regéltek Zsoldos Benő professzor úrról, aki úgy beszélt latinul, mint te magyarul, felebarátom. Sőt, amikor a budapesti Akadémia összes tudósai sem tudták lefordítani Thukididesz bizonyos 10 sorát, Zsoldos tanár úr vállalkozott rá. Meg is csinálta nem kis fejtöréssel, s kitüntetés gyanánt 10 császári aranyat küldött neki Patakra az Akadémia. Meg is látszott a tanár úron a sok tudás. Vékony kis pálcájával úgy kocogott a járdán, hogy nem is látta, ha köszöntek neki. Akkor is gondolkozott...

Ezzel a mini portréval is eljuthatunk Móricz konfliktusának igazi forrásához: a tudós tanárból hiányzó empátiához...

A töredékekből áll össze imádott szellemi szülőföldünk, a második anya, a pataki Alma Mater képe - fejtí meg e könyv lényegét Harsányi István, a szobortulajdonos Harsányi István fia, aki maga is pataki diák és tanár volt egy időben, majd pszichológiára váltott. Abban a hasonmás kiadásban találtam rá

írására, melyet a Pataki Diákok Miskolci Baráti Köre ajándékozott Sárospatak város ifjúságának és az öt világrész valamennyi öreg pataki diákjának 1992 karácsonyán. Jól látta: a patakiak *élménytanúként* válhatnak e történet részesévé, ezért olyan kedves számukra ez az írás... (De ha a kívülálló szemével olvassuk, bizony vannak benne olyan elemek is, amelyek ma már bántják a szemünket, s a pataki szellemiséget is megtépázzák kicsit...)

Komáromi János egyéniségéről nem sokat tudtam, amíg a levéltárban rá nem akadtam leveleire. Ilyen picike betűkkel nagyon kevesen írtak praxisomban, alig tudtam kibetűzni hagyatékát. Ezt ő is tudhatta, mert többször használta az írógépét a magánlevelezésében is. De Patakról elkerülve is megmaradt a pataki szíve, és mindenkinek az ügyes bajos gondját magára vállalta. Kedvence volt H. Bató János, a bohém zeneszerző - tanár, a feledhetetlen pataki nóták szerzője, akit regényeiben is szerepeltetett. Őt arról értesítette, hogy dalait átadta egy zenekritikusnak, hogy írjon róla kritikát... Egey Tóni bácsinak írott levele pedig különösen megérintett, bár nem is tudtam minden szavát elolvasni. Ez képileg is érdekes kompozíció, még a véletlen pacát is hasznosította benne. Egey Antal volt az az öreg tanár, aki idejövetelemtkor ott lakott a Zrínyi mellett az iskolában. A képző hajdani igazgatója ekkor már csak az általa teremtett iskolai botanikus kert őre volt, de Kató nénival együtt hozzátartozott az akkori iskolaudvarhoz...

Bp., 1933. ápr.4.

Kedves Anti,

ma délelőtt féltizenegykor fogadott Hóman Bálint. Nagyon kedves és baráti maradt hozzám mindvégig. A te dolgot egy papírlapra legépelve adtam oda neki, elolvasta és azt válaszolta, hogy törvényteleniséget nem követhet el... azáltal meg fog tenni mindent, hogy valamiféle kivezető utat találjon.

Kétszer is megkértem - hogy mint közismert bölcs ember - találjon valami utat - módot, s különösen azt hangoztattam előtte, hogy egy szép magyar lány szeretne már férjhezmenni, miután három év óta immár vár a vőlegényére.

Azt mondta ekkor, rövidesen levélben értesít majd az eredményről.

Kedves Anti,

amit én emberileg megtehettem, azt meg is teszem, szerencsénk lesz, mert egy süldőmalacot pottyantottam el a papíron. Ne haragudj érte!

Mihelyst megkapom Hóman Bálint levelét, tüstént továbbítom a címedre.

Írd meg mindezt Katókáknak is.

Testvéri szeretettel ölel

vénülő János bátyád

S minthogy láttam az eredményt: *Philemont és Bauciszt*, megnyugodhatunk: Hóman Bálintnak sikerült megoldást találnia Egey Antal nagy gondjára...

S ha már olyan sokat emlegettem **H. Bató Jánost**, szóljak róla is néhány sor erejéig. Az ő dalával nyitottam az egész utazásomat, ez a legismertebb és a legnépszerűbb pataki nóta. Ő a szerzője a Búcsúnak is, melynek első versszakát ugyanaz a Szigethy Ferenc írta, mint a Bodrog partján - nak, a másodikat pedig a pataki diákok. Remélem, egyszer majd ezt is felvállalja valaki... Minthogy ez is *pataki örökzöld*, lehet velem énekelni, gépelés közben én azt teszem...

Válásra int immár az óra,
Csak még egy pohárral búcsúzóra.
Fiúk, azért szeressetek,
Elválásunk néktek ne fájjon,
Fiúk, fiúk, ha mesze járok,
Üzenjetek, üzenjetek.

Diáktanyámat itt hagyom már,
Nem lesz hazám sosem Patak már.
Fiúk, azért szeressetek,

Szeressétek a vén diákot,
Fiúk, fiúk, ha messze járok,
Üzenjetek, üzenjetek...

Mire én idekerültem, már *fiúk - lányok* szövegváltozattal találkoztam, akkorra ugyanis a lányok száma jócskán megnövekedett az iskolában...

Komáromi levéltári anyagában felfedeztem H. Bathó János egyik levelét - ami mellett ott volt a Bodrog partján...című dalának nyomtatott változata - így hát az ő írása - sajátos helyesírásával - is bekerülhetett kéziratgyűjteményembe, képét pedig a nagy tablókönyvből koppintottam le... A címzettek közül az egyikkel, Czegle Imrével, mint öreg könyvtárossal még mi is találkoztunk.

Tiszteletes Kalydy Miklós és Czegle Imre urak!

Kedves Fiaim!

Sokat gondolkodtam azon, hogy az Ifjúsági Közlönynek kifizetődőe, ha Bathó nótákat közöl? A lap nívóját emelie annyira, hogy érdemes legyen külön anyagi áldozatot hozni?

Én magam nem is kértelek volna ezen dolgok közlésére, ha Ti múlt év novemberében erre nem kértetek volna.

-Nekem, minden esetre, ha ebből kapok 100 különlenyomatot egy pár fillért jelent, ami bizony rám fér, mert amíg nőtartási perem eldől, havi 67, azaz hatvanhét pengőt kapok. -

Ettől eltekintve egészen őszintén mondjátok meg a véleményetek, mert az semmi esetre nem befolyásolja az én irántatok való becsülésem és szeretetem.

Mindenesetre kérlek Titeket szeretettel, hogy még egyszer e dalomból kapjak

100 különlenyomatot, aminek az árát május hóban kapandó lakpénzemből köszönetem mellett megfizetem.

Ezek után Mindkettőtöknek vagyok őszinte szerető bátyátok

Bathó bácsi

Sp., 1938. III. 19.

A cirkalmas kezdőbetűket ez az átírás nem adja vissza, de sok mindenről árulkodik. Megerősíti bohém hírét, szegénységét, s arról is szól, mennyire szomjazott az elismerés után, hogy véleményt mondjanak a dolgairól. Remélem, a Komáromi János által kiválasztott kritikus megtette azt, amit várt tőle az író...

Visszatérve a Bodrog - parti titánokra, a következő szobrot **Tóth Edér**ől (1844 - 1876) állították fel 1972-ben, amit Ugray György készített. Putnok szülőtte volt ő, aki a kiegyezés idején lett pataki diákká. Nyomorgó vidéki színészként 1874-ben a Nemzeti Színház pályázatán tűnt fel *A falu rossza* című darabjával, ami aztán országos hírűvé tette a nevét, s elindította a népszínművek divatját.... Kedvezőbb körülmények szerint - olvasom róla a lexikonban - nagy realista drámaíró válhatott volna belőle, mert költői nyelve fölötté állt a kor stílusának. De a sok nélkülözés beteggé tette, sikereit csak két évig élvezhette.

Csokonai Vitéz Mihályról (1773 - 1802) Vilt Tibor 1973-ban készítette azt a mellszobrot, ami a költő nem idealizált ábrázolása. Azt, hogy pataki diákká lett, Gáspár Pálnak, a zempléni főjegyzőnek köszönhetette, aki a debreceni vásáron hívta meg, amikor az ottani kollégiumból fegyelmeivel, mindenféle bizonyítvány nélkül eltávolította az iskolaszék. Csokonai ugyan a feudális jogot „moslékhabarásnak” tartotta, de nem akart tovább édesanyja nyakán élősködni. 1795. decemberében érkezett Patakra és 1796. július 12 -ig tartózkodott itt.

Az iskola subscripcionális könyvében nem szerepel ugyan a neve - talán nem akarta már elért praeceptor fokozatát feladni?! - de az iskolai könyvtárból kölcsönzők listáján találkozunk névaláírásával, az áthúzás azt jelezte, hogy a

kölcsönzött könyvet visszaadta. Patakon barátkozott össze Puky Istvánval, akinek leírásából ismerjük itteni életét. A tanárok és a diákok egyformán szerették és tisztelték, meglévő költői hírnevét értékelték: míg Debrecenben csak 183-an, itt 1080-an jelentkeztek könyvének megvásárlására, amit azonban anyagiak hiányában nem tudott megjelentetni. Bár nem látogatta rendszeresen az órákat - szívesebben *múlatta* az időt a Bodrog parton vagy a hegyekben - mégis olyan gyorsan elsajátította az anyagot, hogy hamarosan a felsősök is hozzá fordultak segítségért. Közben bejárta a vidéket, népdalokat gyűjtött, mecénásokat keresett. De a feudális jogot még Kövy professzor sem tudta vele megszerettetni, és szenvedett a *kisvárosi lét* bezártságától is. Debreceni barátjának, Nagy Gábornak írott levelében így jellemezte az akkori Patakot:

Élsz? És mint vagy? - Én itten nyüglődöm ebben a pataki világban... Oly helyen lakom, amelyhez képest Debrecen egész London. Itt az értelem, az ész, józan okosság minden lépésében nagyot nyög, az ízlés porba és szennybe hever. - A szív az iccéig határozódik. Az én ifjúságomnak a purgatóriuma Patak, s a benne uralkodó démon a Magyar Jus... A természet az Isten, aki minket teremtett, aki nekünk törvényt adott, és aki, míg az ő szabási mellett maradunk, boldogít, mihelyt vagy kivüle, vagy felette keressük a Valóságot, fájdalmasan megbüntet. Milyen balgatagság az olyan tanulmány, amely a természet korlátjain túl ragad... Oh! vajha a következő kor megtudhatná és megismerhetné, hogy én nem saját hibám miatt nem lehettem azzá, amit óhajtottam, hanem ily okok miatt...

Költői termését illetően sok vita van arról, milyen művek születtek Patakon. Első összegzője, a szoborba öntött Harsányi István pataki tanár még 16 vers itteni születéséről beszélt. Ezt azonban többször felülbírálták, és a kritikai kiadás már

csak 4 verset tart itteninek. De itt is javította korábbi műveit, melyekbe élményei is belekerültek. A sajátos pataki hangulat érződik *A méhekhez* című versben, amiben a „lencséseknek” csúfolt pataki szegénydiákok kiszolgáltatottságát, és a kisváros sáros utcáját villantotta fel, mindazt, amit maga is megtapasztalhatott:

Mendikáns barátim, mit nyomorogtok itt
A sárospataki oskolában,
Térdig a sárban, rongyos csizmában
Ugrálván, ugrálván a lencsével.

Itt született meg fejében az *Árpádiász* ötlete, a nagy mű, ami sajnos, sohasem készült el, bár egész életében dolgozott rajta. Nemcsak a tervét dolgozta ki, forrásokot is olvasott hozzá, és 51 hangulatos sort megírt belőle. (Ennek egy korabeli kéziratos másolatát is őrzi a pataki kollégium levéltára.) Honfoglalási eposzának 7. könyve *Árpád bodrogközi tartózkodásáról* szólt volna, amiben Patak helytörténetét - sajátos klasszicista átiratban - akarta szerepeltetni:

Árpádnak esztendeig a Bodrog - közön múltatása. - A
Retel /Ketel/ vitéz és Turczal kémlélése. - A Bodrog
parton egy patak (Sáros - Patak) mellett a' Múzsáknak
elejekbe való menetelek, és az iránt való kérelmek,
hogy engedjék meg őket ezután is ott lakni. Azoknak
tett felelete Retelnek...

Levelei tanúsága szerint itt nézett szembe költői hivatásával a 22 éves ifjú, és itt erősödött meg benne az a gondolat, hogy a magyar nyelv és kultúra védelméért küzdeni kell.

Végül úgy hagyta el a várost, hogy még a vizsgákat sem tette le, Kövy professzortól mégis meleg hangú ajánlást kapott, amivel hiányzó bizonyítványát

pótolhatta. Megkezdődött életében a „tudós koldulás” keserű korszaka, amikor régi diáktársainál talált menedékre. Onnan visszatekintve aztán megérezte, hogy Sárospatak „magyar Pindus”, „hegyalja Helikonja” „borral telt magyar Helikon”, és a pataki iskola kulturális kisugárzását is megénekelte a *Jövendölés az első oskoláról a Somogyban* című versében, amikor még hitte, hogy Csurgót a Múzsák lakhelyévé emelheti.

A Dunántúlról visszatérve is többször járt Patakon, tanárait, Kazinczyt, barátait látogatta meg. Kövy és Rozgonyi professzorok próbáltak állást is keresni neki a Magyar Hírmondónál, de nem jártak sikerrel. Nagy vesztesége lett ez a magyar irodalomnak, hiszen Csokonai nemcsak briliáns költő volt, kritikusnak is tehetséges volt. Bizonyítéka ennek az a 13 oldalas levele, amit Kazinczynak írt Dayka Gábor verseiről. Itt csak az elejét és a végét idézem, hogy a kéziratgyűjteményembe ő is bekerülhessen, de remélem, lesz egyszer valaki, aki gondolati szempontból is mérlegre teszi sorait. S megjegyzem: y-nal írta a nevét, mert nemesi származását fontosnak tartotta, a Vitéz előnév is ezért használta. Hogy ez nehezen egyeztethető polgári mivoltával? Neki is kellett valami, amire büszke lehet...Ennek a kéziratnak egyébként a története is érdekes: Kazinczy Gábor adta oda Erdélyi Jánosnak, aki a levél tetején ezt rögzítette is:

E kritikai levelet Kazinczy Gábor szivességéből bírom, aki azt vélem ez előtt négy évvel közlé, és kiadását megengedé. Ezen joggal élhetni remélvén a magyar Szépirodalmi kritikához érdekes adatot vélek benne közleni. Erdélyi János

DAYKA GÁBOR VERSEI

Csokonay levele Kazinczy Ferenchez

Tekintetes Úr!

Kevés rubrikából álló boldogságomnak egy ékes részét teszi az, hogy a tekintetes urnak a' kit a' világ előtt mint gyengéd és csekély izlésemnek legfőbb mesterét tisztelni becsületnek tartom, szivességét ujjonon érezhetem. Ösztön ez énnekem, annak megérdemelhetésére, ösztön arra a' kevélységre, amelyet a' kevélyeket fogadni bátorodom.

Dayka verseit a tekintetes úr velem is közleni méltóztatott; vajha bizodalmanak megfelelhetnék! A' mi engemet illet, mindent megteszek a' mi tőlem kitelhetik, és örömömnek tartom, ha Dayka árnyékának és az ő Nemes tisztelőjének és barátjának legkisebben is kedves dolgot csinálhatok. - Hogy pedig vagy kevesebbet ne tegyek, mint a' mennyit várnánk, és negligentiával se vádoltatódjam, vagy többet bátorodván a kelletinél: provinciám határainak körülállását kikérni, és magamnak arról való gondolatimat közleni kívántam. Erre a célra szolgáljak az itt következő

Jegyzések és Említések a Dayka verseire

.....
Ezen recenzióm mellett itt megmaradok elébbi ítéletemben, hogy Diplomatica - hűségből .... Jöjjenek ki.... Dayka Gábornak. - Én mihelyst válaszát vehetem a Tekintetes Úrnak, azonnal a magunk között teendő egyezésnek pontjai szerént mindent elkövetek Dayka maradványain, valamit jónak és reám nézve lehetségesnek találándunk.

Addig is eleitől fogva való tökéletes tisztelem mellett, állandóul maradok a

Tekintetes urnak alázatos szolgája

Cs.V.M.

Db., 1883.febr.20-án

Pataki hívei - Vályi Nagy Ferenc, Sebő Pál, Deák György - terjesztették nyomtatásban megjelent csekély számú művét, hogy valamennyi pénzhez juttassák a nyomorgó költőt. Megzenésített verseit énekelte a híres, még 1782-ben alapított pataki kántus, és a kollégium „borároló házának” - a mai Gutenberg teremnek -

falára is Csokonai vers került, pedig voltak hasonló szellemiségű pataki diákdalok is. Így hát Csokonai itt tartózkodásának fél esztendeje többet jelentett neki - és a városnak - mint másnak egy évtized...

Ugyanebben az évben kapott szobrot az Iskolakertben Kövy professzor másik neves tanítványa, **Kossuth Lajos** (1802 - 1894) is. Monokon született, de Sátoraljaújhelyben élt majdnem 30 éves koráig, ahonnan csak pataki és eperjesi tanulmányai idejére távozott el. Pataki története az újhelyivel összevetve elég szegényes, de az biztos, a fiatal joghallgató Pánczél vármegye kiélezett szócsatáiban nagy aktivitással vett részt. A legendák szerint már akkor megjövendölte neki professzora, hogy „nagy országháborító” lesz belőle. A kollégiumi dufart alatti domborművek egyike éppen ezt a történetet ábrázolja. Szobra a régi Tornatérre került, melyet akkor parkosítottak és Márton László alkotásához illővé formáltak. Bár szeretjük ezt a szobrot, sokáig sajnáltuk a régi helyünket: Márti és Peti ott nőtt fel, a távolugró gödörben homokoztak, szaladgáltak... De az unokák jóvoltából ez a rossz érzés nem állandósult bennünk, a kikövezett felületen tanultak meg bicajozni, a fák között bujócskázunk, és barátkozunk az itt élő mókusokkal...

Pécsi Sándor (1922 - 1973) a többszörös Kossuth - díjas kiváló színész szobrát is Márton László készítette 1984-ben. Pécsi Sándor Sajószentpéteren született, az ottani hagyományokat követve jött Patakra. Ezután jegyzőgyakornokként folytatta életútját, aztán váltott és a Hunnia Filmstúdióban lett rendezőasszisztenssé. A Színiakadémián 1944-ben kapta meg diplomáját, Miskolcon, majd Pesten lett színésszé, és a Madách Színházban vált híressé. Filmszerepekben is bizonyította tehetségét és gyakran szerepelt rádiójátékokban is. Egyetlen sorát sem találtam meg a levéltárban....

Fáy András (1786 - 1864) szobrát - ami Szathmáry Györgyi alkotása - 1986-ban állították fel a szoborsétányon. 7 évesen, 1793-ban került ide, hogy aztán kis pozsonyi kitérő után - 9 évet töltsön el pataki diákként. Az ő jelenléte

mindvégig követhető a pataki iskola subscripcionális könyvében. Kemény időszak lehetett ez egy kisgyerek számára, hiszen kényeztető nagyszülőktől került távol, magára volt utalva. Igaz, féltestvérével együtt a kántornál volt szálláson a Piac utcában, „*publicus diák*”-ként ott is étkeztek, és velük lakott magántanítójuk is, akinek tiszte lett volna a támogatásuk. Az elsőt azonban rosszul választották ki, a részeges Siska Mihály a kezdést még jobban megnehezítette, de ez a helyzet megváltozott, amikor Kovács István tógás diák, a későbbi *cserépújfalusi pap* keze közé került. Nagy szerepe lett abban, hogy Fáy András sokoldalú, felkészült, az emberi szenvedést felfogó, érdeklődő, nemesen érző emberbaráttá vált. Gyakori betegeskedései ellenére az osztályelsőik közé emelkedett, tudós tanára, Gelei József annyira elismerte tudását, hogy alkalmanként vele helyettesítettette magát.

Fáy idejében szerdán és szombaton nem volt tanítás a pataki iskolában, ilyenkor minden diák együtt játszott az ótemetőben, a Bába - gödör szakadékos partjain, a vársáncon vagy a Pánczél - hegyen: métáztak és bigéztek, esetenként pedig zászló - és dobverő versenyen mérték össze tudásukat. ... Fáy unokatestvérétől, Szemere Páltól tudjuk, hogy Fáy ezekben sem maradt alul, syntaxista korában legyőzte a rhétorok elsőjét, és a két zászlót és a két dobot diadalmenetben vihette végig a városon. Ezeket a helyeket kisunokáim is ismerik, az ótemető a Sulikert, a Bába - gödrön át vezet az út Erzsi mamához, Szabolcs másik nagymamájához, a vársáncon van a történelmi játszótér, csak a Pánczél hegyen nem jártunk még együtt, de azt is megtesszük, amíg még lehet... Bigézni pedig én is megtaníthatom őket, gyermekkoromban szívesen játszottam azt az utcabeli fiúkkal és a napközisekkel...

Emlékiratai szerint ruhatárát nyaranta egész évre szólóan alakították ki:

Atyám beszólítván a falu s egyszersmind a maga udvari szabóját, világoskék libéria posztóból, fekete teveszőr zsinórral megvarrattatta vele két dolmányomat, két nadrágomat, szürke köpönyemet, két - három mellényemet, jóformán antik

szabásminta szerint, adaadatott a köntösneműekhez egy-egy nyalábka foltnak valót; aztán beszólitotta a falu és udvara csizmadiáját, elébe rakatván a kordován és fisléder - bőröket, kiszabatta maga előtt számomra a hat pár hétköznapi-, gála-, és sáracsizmát, megforgatta és visszaforgatva a bőröket, hogy minél kisebb darabok essenek el a szabásból; minélfogva nem egyszer történt meg, hogy bőrkímélésből gálacsizmáim fejére is folt esett. Ezen kívül kaptam még egy szőrkalapot, 3-4 nyakravalót, egy tucat 2 garasos zsebkendőt, mert ezek elvesztésében, noha óvatosságból dolmányom zsinórjához kötözgettem azokat, valóban mester voltam. Meg néhány pár házivászon - fehérneműmmel együtt ki voltam készítve egész évre, és ezen kikészítésen túl toldozás - foltozás pótolta ki nálam minden gardrobei szükségét. Nem nagyítom a dolgot, ha azt mondom, hogy éven át többet jártunk foltos köntösökben és csizmákban, mint épekben. A minthogy a pataki tanulóság általában vetélkedhetett volna a foltvetésben és a gombfelvarrásban bármelyik céhbéli szabóval.

Nagyjából így élhette ezt meg a többi pataki diák is évszázadokon keresztül, talán csak a ruhatáruk állt kevesebb darabból. Fáynak nem volt fukar az édesapja, a tandíjon kívül minden évben nagyobb összeggel támogatta a kollégiumot is, de a gyermeknevelésben az ekkor általános elv vezette: a gyerekeket a nélkülözéshez kell szoktatni, hogy eddzék magukat az elkövetkezendő bajok elviselésére...

Fáy unokatestvéreivel - péceli Szemere Pállal és pándi Szilassy Lászlóval - járt Patakra, velük ment Pozsonyba is német szóra, és 4 év múlva együtt tértek vissza, hogy - nem tógás diákként - jogi tanulmányokat folytassanak. Kövy és Rozgonyi professzorok tanítványa lett, akik nagyra becsülték tudását - az iskolai rangsorban a 4. helyen állt! - Kövy még magántanítványait is vele korrepetáltatta. Tanulótársai Pánczél - vármegye első alispánjává választották, ahol hasznosítani tudta mindazt, amit a pozsonyi évei alatt a *diétán* hallott. Tanulmányai befejeztével is kapcsolatban maradt az alma materrel, pedagógiai nézetei

kialakításában nagy szerepet játszottak itteni tapasztalatai. De még ő is hitt abban, hogy a fiúkat 10 éves korukig hagyni kell, hogy szabadon nőjenek fel, mint a szarvasok, lessék el a természet titkait, legyenek pajkosak és gondtalanok, eleget tanulhatnak utána is. Erről azért Bessenyei és Berzsenyi is tudott volna neki mesélni...

Érzékenysége vitte el a nőnevelés aktuális kérdésének felvetéséhez is. Megértette és bebizonyította, hogy a lányok többre is képesek, mint amennyire a közvélekedés tartja őket. Egy fóti özvegyasszony lányát - Sziráky Zsuzsát - kiskorától nevelte, és kísérlete olyan jól sikerült, hogy maga is belehabarodott. De szégyellte, hogy tanárként megbukott, ezért csak akkor vette feleségül, amikor már fiúk is megszületett. Fáy Gusztáv zeneszerző lett, az apa zenei táalentumát ő teljesítette ki.

Patakhöz kötődik Kazinczyval való kapcsolatának kezdete is. Rokonként még nagyanyja házában találkozott vele, s nemcsak irodalmi tevékenysége hatott rá: az ő példája nyomán kezdett el nyelvet tanulni, változatosabban öltözködni. Első irodalmi kísérleteit is Kazinczynak mutatta meg, aki levelében keményen megbíráltta: *„styljében grammatikátlan, s rossz az ortográphiája, de sok ébresztéssel vegyítve”*. S amikor ettől elkedvetlenedett, és abbahagyta az írást, Szemeréhez írott levelében sajnálkozott ezen Kazinczy: *„Nagyon sajnálom, hogy Fáy abbahagyta a versezést. Van neki poétikai genie-je, s csak technikában és a nyelvben kívánnék neki több gyakorlást.”* Aztán az egyik német lapban recenziót írt róla: *„adott neki az anyatermészet élénk phantáziát, gyöngéd és meleg érzést. Nyelve a további gyakorlat által tisztulni fog, már most is könnyen mozog, a mi nem csekély érdem a legtöbb magyar író és költő nehézkessége mellett...”* Ebben benne volt az elismerése, de csak úgy, Kazinczy módra! Ha beleolvastok leveleibe, rájöhetnek: nagy pletykás volt, mindenkiről mindent tudott és tovább is adta, közben összeszervezte az irodalommal foglalkozókat, versenyeztette őket - s mindezen valószínűleg jól szórakozott. De mindezt olyan bájjal tette, hogy jó pár

évig vezére lehetett a születőben lévő magyar irodalomnak. ... Fáy iránti szeretetét 1828-ban azzal toldotta meg, hogy megfesttette a bécsi Richterrel arcképét, és a festményt a pataki kollégiumnak ajándékozta, ami ma a miskolci püspöki irodát díszíti.

Tanulmányai befejeztével - 19 évesen - sem lett hűtlen a pataki kollégiumhoz. Először Pest megyében lett szolgabíró, de nem volt kedvére a hivatalnokoskodás. Szerencsére ezt időben észrevette, és mert önállósulni, miközben zenei -, matematikai és nyelvi tehetsége egymás után bontakozott ki sokoldalú tevékenységében. Apja halála után átvállalta annak adományát. Ebben a tárgyban Vay József főgondnokhoz írott levelét többször megcsodáltam már a kollégiumi levéltárban, nemcsak karakteres írása miatt, hanem sajátos stílusáért és józan szemléletéért - nem véletlen, hogy Fáy lett az Első Pesti Takarékpénztár megalapítója...

Méltóságos Consiliárius Úr!

Különös tiszteletű Jó Uram!

Felette sajnállanám, ha Nagysád elsőbb Úri levelére tartozott válaszadásom elmulasztását, hanem, a kár a' Nagyságod a kár a főtiszteletű Superintendentia és az Anya - Oskola eránt köteles tisztelem hijánosságának s' hidegségének méltóztatott volna tulajdonítani. Az minden esetre nagy hiba marad ugyan, de a' ki részszerint betegeskedésem, részszerint hivatal és építésbeli bajok által lett akkori elfoglaltatásomat esmérte, megengedhetőnek fogja azon gondatlanságomat találni, hogy a Levélről és a Válaszszáról eszem sokféle elvonattatásai között megfelejtkeztem: és ezt instállom és reménylem Nagyságod kegyességétől is. - Ami a Néhai édes Atyám által a N. Pataki Collégium Professzorai fizetésére esztendőnként ajánlott 30 Rforintot illeti: én részemről ezen Summának felét,

az az 15 Rfrokot a jövő év 1815-dik esztendőitől kezdve fizetni esztendőről esztendőre kívánom; úgy mindazonáltal, hogy egész ajánlásom csak addig tartson, míg a mostan folyamatban lévő valutának új Devalvatio vagy más pénz be nem hozása által meg nem változtattnak. Mert ezen esetekben fenntartom magamnak azt a szabadságot, hogy környülállásaimhoz képest újjonnan teendő ajánlásom...magam határozhassam meg. László testvérem a reá szállott...

atyai épületek kifizetésével szerfelett meglévén terhelve, most ezen atyai ajánlás folytatására magát nem ajánlotta. Én reám nézve is ezen csekély ajánlást úgy kívánom mind Nagyságodnak mind fő tiszt. Superintendetia által tekintetni mint új pont zsengejét, és meg nem nyugó pontját Nevelő Oskolám eránt tartozó háládatosságomnak A Kerekudvaron lévő Kazinczy jus a' mennyire emlékszem reá, Gábriel István Sógornak jutott.

A ...Nagyságod Uri...gratiájába ajánlott, mély tisztelettel maradtam

Gombán, 25-a Nov. 815.

Méltóságos Conciliárius Urnak
alázatos szolgája

Fáy András

Pesti háza és fóti szőlője - Peti fiam első állomáshelye - a reformkori nagyok találkozóhelye lett, Vörösmarty Mihály ott írta nevezetes *Fóti dalát* aminek apropója az akkoriban feltalált szódavíz lett, kitüntetett családi italunk. Fáy a reformok elkötelezett híveként Széchenyi mellé állt, sokat tett a gyakorlati és szellemi átalakulásért.

Ő írta meg az első magyar társadalmi regényt *A Bélteky ház* címmel, melyben a figurákat azokról a zempléni ismerőseiről mintázta, akikkel pataki diákként találkozott. Széleskörű irodalmi tevékenységet folytatott: versei, meséi, vígjátékai, szomorújátékai és regényei a maga korában nagyon népszerűek voltak.

Zenét is szerzett, hála a pataki zenei alapoknak, melyet az egyik itteni cigányzenésztől tanult el, és amelyet Pozsonyban Lavotta Jánosnál egészített ki. Neki is köszönhető a színházi kultúra felélénkülése, a színészek helyzetének megváltozása. Sokat tett a műpártolásért, a műérzés fejlesztéséért, az Akadémia és a Műcsarnok létrehozásáért. Önzetlenül adakozott mindenkinek, és nem magának kapart. Az irodalmi tevékenységért kapott Marczibányi - féle jutalmat is azonnal a pataki oskolának adományozta. Halála után meglehetősen nehéz helyzetben hagyta családját, felesége néhány korábbi adományából kapott vissza morzsákat, hogy megélhessen. Unokatestvére, Szemere Pál elnevezte őt *a haza mindenesének*, amit később Mikszáth finomított: ha nem lett volna Széchenyi, ő lehetne a legnagyobb magyar, ha nem lett volna Deák, ő lehetne a haza bölcse... így hát maradt a haza mindenese. *„Mindig jót akart, jóért fáradott”* - összegezte tevékenységét sírfelirata...

Bessenyei György (1747 - 1811) csak öt évig volt pataki diák, - a poétai osztállyal zárta tanulmányait - és utána apja hazavitte gazdálkodni. Mindezekre *A holmi* című művében emlékezett vissza. Panaszkodott amiatt, hogy

Szüntelen klasszikus auktorokat kell mondani, de semminek okát nem hallottam tanítóinktól. Rákócziól csak beszédből hallottunk, de sem Nagy Lajosról, sem Hunyadiról, sem Mátyásról nem tudtunk.

Nagy szerencséjére 1765-ben Bécsbe került, Mária Terézia testőrségébe, ahol nagyon gyorsan rádöbbsent műveletlenségére. Ekkor jött rá arra is, hogy a bírált pataki éveknek köszönhetette, hogy a nagyváros nem szédítette meg:

Ha látnád a debreceni, pataki diákot, ahogy jön feléd, ki nyakára egész lepedőt tekergetett, s fején egy boglyát

hoz, hogy nyakravalóját, frizuráját véled csodáltatja.
Nem kell ezeket öltözetben, erkölcsben megháborgatni,
magaviseletben kell őket emberségesíteni, de azt látom,
hogy csak az időre kell hagyni.

1772-től kezdtek megjelenni írásai - ettől kezdve számítjuk az újabbkori magyar irodalom létezését -, ekkor a testőrséget is otthagya, hogy ennek szentelhesse magát. Mária Teréziától ehhez könyvtárosi állást kapott Bécsben, és amikor II. József megfosztotta attól, kénytelen volt Bihar megyei birtokára visszatérni és gazdálkodni. Élete így a szakadatlan újrakezdés lett, de nem hagyta el magát. A világtól elszigetelten, magányosan élt, de minden műfajban kipróbálta magát és a felvilágosodás gondolatait átélten népszerűsítette. Műveit gyöngybetűkkel saját maga másolta le és elküldte a pataki kollégiumnak még a megjelenésük előtt.

Egyéniségét a kollégiumi levéltárban őrzött levelei hozták hozzám közelebb. Amikor megkaptam a Harsányi István által gondosan csomagolt paksamétát, nagy zavarba jöttem: bár mind a kettőt aláírta, nem egyezett meg a két levél kézírása. Csak amikor belelapoztam *A bihari remete* című könyvének kézírásos változatába, melynek kiegészítéseit, javításait is megláttam, akkor jöttem rá: volt egy szép írása a hivatalos ügyekhez, és volt egy saját használatú gyorsabb is. Mindkét levelét megmutatom fénymásolatban - lehet ezt is böngészni, Kisunokáim! - de csak abból a leveléből idézek néhány sort, amiben Patakra emlékezik. A kipontozott részek itt nem csak azt jelentik, hogy nem tudtam kiolvasni az írását, hanem a levél fizikai állapotát is jelzik, ezt már nagyon megette már az idő... Az egészet egy könyvküldeményhez csatolta, nem volt rajta megszólítás, vagy az a része már elveszett...

...Utam kegyelmetek oskolájára mutat, melyben gyermeki időmet
töltöttem. Ennek édes emlékezetit csak életem utolsó órája töröl-

heti ki. ...ezerszer fordult meg fejemben Király hegy, Pántzél hegy, Kis Nagy Patak, Bába gödri, Kerha, Kis Patak mogyoróskert, hol léppel fogtam az aranyos stigliczet, mely...örömet okozott szívemnek mintha most ..... Ó kedves idő! mely gyermeki játékaival bűn nélkül való gyönyörűségével minden királyi kegyet felül halad ... nem tűnt el szívemből és véle együtt az öröm is. Mindent értettem, tudtam e világnak kezdetén, látám, végén...fel nem függesztettem a természet titkos mivein való bámulást... lelkemnek testemmel lett összeköttetése fejem, mert okai közt nem...Most, amikor tudományok bölcsességnek karjaira borulván, nem maguk szállanak kezeim ! a tudatlanságnál és a teremtésen való bámulásnál egyéb...

Munkáimnak minden részét felküldöm a kollégium könyves házába. Had lássák az utánunk következő maradékok,hogy volt a kegyelmetek tudós társaságának oly nevelő fia, ki iránta elkövetett atyai gondoskodásokat haláláig használni tutta.

Somogyi József 1988-ban, Márti érettségijének évében készítette el a szobrát, a szoboravató beszédet az egyik akkori tekintély, Bertha Zoltán gimnáziumi tanár és festő mondta, aki korai festményeiben őrzí a pataki hangulatokat... És ezen az ünnepségen ott gitározott egy mezős tanítványunk, Siska Tamás is... A szobrot nem tudom megmutatni, 2007 óta csak a talpazata látható, mert ellopták. Nem annyira eszmei értékét, mint inkább az anyagát tartották értékesíthetőnek... Azóta pedig már Márti is csak talpazata révén van itthon, először debreceni diák lett belőle, majd Fecó lopta el tőlünk, de bűnüket megbocsátottuk, mert Szabolccsal viszonzták...

1989-ben készült el Kelemen Kristóf szobra **Egressy Béniről** (1814 - 1851), aki a magyar kultúra hőskorának volt sokszínű alakja. Galambos Benjámin néven született Sajókazincon, apja református lelkipásztor volt, így hát ő is pataki diák

lett, ahonnan tanítóként távozott. Testvére, Egressy Gábor mintájára azonban vándorszínész lett, majd zeneelméletet, nyelvet és énekelni tanult Itáliában. 1843-tól a Nemzeti Színházban karénekes, ő volt Petőfi verseinek első megzenésítője, számos népies műdalt írt. Legnagyobb sikere Vörösmarty Mihály Szózat című verséhez szerzett zenéje lett, melyet 1843. május 10-én mutattak be a Nemzeti Színházban, s amelyik második nemzeti énekünké vált az idők folyamán.. Részt vett az 1848-as szabadságharcban, Kápolnánál megsebesült, honvéd főhadnagyként ott volt Komárom védői között, itt írta a Klapka indulót („Fel, fel vitézek a csatára...”) Klapka menlevelével szabadult meg a börtöntől, visszatért a színpadra, de 1851. július 17-én meghalt.

Harsányi István (1873 - 1928) szobrát Péterfy László készítette el 1990-ben. Ő is a tehetségek kiválasztásának ősi útján érkezett Sárospatakra 9 évesen. A gimnázium után a teológiát is elvégezte, közben segédtanár és alkönyvtáros volt. 1899-ben Berlinbe került a kollégium ösztöndíjával, hazatérte után először Abaújszántón és Sátoraljaújhelyben lett segédlelkész, majd 1903-tól vallástanár a kollégiumban - az ószövetségi tanszék vezetője -, és 1915-től főkönyvtáros. Csokonai verseinek első teljes kiadását tanártársával, Gulyás Józseffel ő rendezte sajtó alá, melyhez komoly filológiai kutatásokat folytatott, amit könyv alakban is megjelentett. Az „ésszerű hit” sajátos sárospataki megjelenítője ő, melynek lényegét Kazinczy fogalmazta meg: *„Szükség, hogy hitünk értelmes legyen, de az is szükség, hogy értelmünk vallásos legyen. „*

Gondolkodását a használni akarás tette gyakorlativá. A kollégium 1662 darabos kéziratállományát ő rendezte, dalkezdet katalógusában 30 ezer cédula van, és nagy gondot fordított a főiskolai nagykönyvtár népszerűsítésére is. A Magyar Tudományos Akadémia levelező taggá választotta munkássága elismeréseként, de annak kihirdetése előtt néhány nappal meghalt.

Számtalan cédulán találkoztam írásával, az általa elrendezett kéziratgyűjtemény sok örömet hozott nekem. Egyik irodalmi tanulmányának utolsó

oldalával idézem fel a kézírását, melyet Rétey T. Ádámról, a pataki diák Gyöngyösi István verseinek gyűjtőjéről írt - és melynek végén - precíz könyvelőként - a kézirat sorsáról is tudósított. Ez a lap is azt bizonyította számomra, hogy minden mindennel összefügg, és nincsenek véletlenek. A megjegyzésében szereplő Badics Ferencről én is sokat tanultam, Fáy Andrásról, való ismereteimnek ő volt a legfőbb forrása.

...Rétey Gyöngyösi - költeményeket tartalmazó kézírásos kötete, halála után (1739) Pápai Molnár Mihály (aki később Tóth - Pápai Molnár Mihálynak is írta a nevét) birtokába jutván, az ő elhunytja után kerülhetett örököseitől a kecskeméti főgimnázium könyvtárába.

Rétey emlékét, akinek gyűjteménye Gyöngyösi eddig ismeretlen versét őrizte meg a magyar irodalomnak, valamint a kéziratot további gondozójának nevét tisztelettel és kegyelettel jegyezzük fel az utókor számára.

Sárospatak.

Harsányi István

Ezt a dolgozatomat a Magyar Tudományos Akadémia 192. tartott emlékülésén bemutatta Badics Ferenc akadémiai tag.

Harsányi István.

A piros stb. ceruzás sorjelzés tőlem való. A kivonatkészítés alkalmával rövidítettem meg az Akad. Ért. számára, mert a kivonat számára két lapnyi tért engedélyeztek. H.I.

Sárospatak, 1920. okt.31.

Béres Ferenc (1922-1996) szobra a legfiatalabb a Sulikertben, 2007-ben avatták fel. Pataki diákként nőtt fel, majd a magyar dal nagykövete lett a nagyvilágban. Énekesként a pataki diákdalokat is népszerűsítette, melyek közül egyet én is megtanítottam a Mezőben diákjaimnak:

Akinek ma kedve nincs,
Annak egy csepp esze sincs,
Igen lassan foly vére.
Ha felkötnék a füstre,
Vagy a pálinkásüstre,
Megérdemelné, sejt, megérdemelné.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy nehéz volt megmagyarázni ezt a szöveget, a pataki *genius loci e* sajátos szeletkáját...Nem azért, mert időhöz és helyhez kötött lett volna, hanem mert nem tudtak pálinkásüstben gondolkodni, borászok voltak... Béres Ferenc nagy jót tett Patakkal, amikor képgyűjteményét a városnak ajándékozta - megvetette a majdani képtár alapjait, ami ma a város egyik néznivalója...

Természetesen nemcsak ennyi híres tanára és diákja volt a kollégiumnak, 1617-től megvan a kollégiumban tanulók névsora - a *subscipcionális* könyv mellett több lista is őrzi ezeket. Egy részét - az 1617-1777 közötti adatokat már egybeszerkesztette Hörcsik Richárd, volt pataki diák, amikor itt volt levéltáros. Közülük azonban csak ennyi kapott szobrot a Sulikertben, időutazásunkon emiatt őket emeltem ki. De méltánytalanság lenne, ha legalább egy névsort nem biggyesztenék ide a jelesebbekről, hiszen a pataki kollégiumban tanult a Rákóczi fiúkon kívül Bethlen Miklós, Geleji Katona István, Komáromi Csipkés György, Gyöngyösi István, Izsó Miklós, Szemere Pál, Szemere Miklós, Szemere Bertalan, Lónyay Gábor, Teleki László, Gárdonyi Géza, Pósa Lajos, Fejes István... Zsoldos Benőnél nevesebb tanáraikról nem szólva, akiknek az emlegetett Barczafalvy Szabó Dáviddal, Geleji Józseffel és Vályi Nagy Ferencsel nem zárul le a sora ... S a XX. század nagyjait, a kortársaimat is elhanyagoltam, remélve, hogy majd egyszer, másoknál, ők is sorra kerülnek...

Közben eszembe jutott a régi pataki anekdota az öreg bácsiról, aki más harmadik gyermekét szekerezttette a pataki oskolába, amikor megállapította: *a pataki diákok sohasem öregednek...* Hát igen, ez is része ennek a szellemiségnek! Mindannyian gyerekként koptatták Patak köveit, itt szereztek maguknak olyan muníciót, amiből egy életen keresztül megélhettek. Összeállításomban ezért is koncentráltam leginkább diákéveikre, hátha ezzel a pataki diáksorsot - az azonosságokat és a különbségeket - is bemutathatom.

Ha nincs is szobra, feltétlenül szólni akarok még **Képes Gézáról** (1909 - 1989) ebben az időutazásban. Hogy a mátészalkai kovács gyermeke is pataki diák volt, eddig is tudtam, hiszen én is mátészalkai születésű vagyok, mint ő, vagy a Szalkai kódex írója. De a papírokat lapozgatva annyiszor találkoztam most az alakjával, hogy ez a tudás emberi tartalommal telítődött. Szegény diák volt Patakon, aki nagyon is rászorult az adományokra, melyet azonban jó tanulmányai révén ki is érdemelt. Ennek köszönhetően pedig egy ideig pataki tanár is lehetett...S nála nagyobb empátiával nem is idézte fel senki a pataki miliőt, nagyon sok verse, sőt, külön kötete is van *A pataki diák* címmel minderről. Versei a pataki szellemiséghez adnak hozzá újabb adalékot:

Patak - a hírhedt huszas évek.

Ki e kisvárosba tévedt,

megtorpanva hátrahőköl

a megdermedt időtől.

Elvarázsolt vén város - a

változatlanság városa.

Átszeli a Bodrog folyó,

zúgva hömpölygő, ragyogó

vizével az ősi várost -

.....

Nagypatak, úri kaszinó,
Kispatak, korcsma, kuglizó.
Vén iskola, Rákóczi vár,
kettő közt a város sivár.

Az álomba hullt város

De diákként mégis itt talált magára - vagy *dísztelen diáktanyára* az Aszódy -
gárdában - .megszokta a diákélet sajátos ritmusát, bár még tanár korában is azzal
viccelt: *Van egy kelésem! A koránkelés...*A pataki legendáriumba világfias
öltözködésével és aranyköpéseivel került be, a *kelése* vagy a *svéd
kalucsnija* akkoriban közismert volt, ma már azokat is meg kell magyarázni...

Cziczu szatócsboltjában árulták az ő lelkét is, azon a közön juthatott el
barátja szüleihez, a szobortulajdonos Harsányi Istvánékhoz, akik az otthon
melegét és esetenként a harapnivalót is kínálták a barátságuk mellé. Náluk
kóstolta meg az akkoriban *főiskolai anyatejnek* becézett királyhegyi szamorodnit,
ami tanárok jövedelme, diákok kísértése volt abban az időben is. Itt osont el a
művelt zsidó ügyvéd, Binét Menyhért házába, aki megismertette őt az angol
költőkkel, a nyugatosokkal, a kollégiumban tiltott ismeretekkel, s alkalmanként,
ahogyan olvastam az iskola értesítőjében - ismeretlen adományozóként - pénzzel
is támogatta. Tragikus sorsát versben siratta el...

Itt élte meg aztán **A megébredt város** örömét is, amikor Újszászy Kálmánnal és
a többiekkel kitalálták a népfőiskolát, *Szeretetfalvát*, amikor néphangversenyen
egyesítette Kispatak és Nagypatak eltérő mentalitású embereit. Tanárként ő is
közvetítette azt a pataki szellemiséget, ami őt is megfogta, és amihez -
bebarangolta bár a fél világot valóságosan és virtuálisan, műfordításai révén,
hűséges maradt... A Nagykönyvtár sok kéziratát őrzi, mutatóban finn fordítását
választottam ki, családukban ennek Levente bátyó miatt van jelentősége...

A kortársakról eleve nem szándékoztam írni - bár számon tartom értékeiket - s néhányuk barátságára büszke is vagyok. Lehetetlen azonban ebben az utazásban nem említeni **Újszászy Kálmánt** (1902 - 1994). Pataki diákból lett ő is pataki tanárrá, és neki jutott az a nehéz feladat, hogy a nehéz időkben is őrizze a tüzet. Tudom, Gandhi - szerű alakja emblematisz figurája egy korszaknak, még ha az én emlékeimben csak egy öreg bácsi, aki az unalmas előadásokon elalszik... Sokat okultam viszont írásaiból, azok idézi fel számomra alakját, és nem az a szobor, amit a kollégium kertjében róla állítottak fel...

A Rákóczi Gimnázium régi diákjai közül számomra a leghíresebb természetesen **Feledy Mária** volt és maradt. Szobra nincs, bár lehetne, ő is egy titán, és a barátom már csaknem fél évszázada... Diákként ismerkedett meg Senecával, akinek egyik gondolatát gyakran idéztük: *...s a körülöttes lévő szenny és piszok - nagyon vigyázz! - ne szennyezze be a lelkesed...* Hosszasan elmélkedhetnénk vele kapcsolatosan arról is, hogy Masaryk, Marx és Seneca illenek - e egymáshoz?! - de félek, ezek kifejtésére egy másik könyvre lenne szükség... Megtaláltam viszont a tablóját - s a testvéreiét is - a nagy tablókönyvben...*ilyenek voltunk valamikor?!*

Lapozgatás közben ráakadtam volt tanárainra (Szoboszlay Ágnes, Hubai Attila), diáktársakra: Páldi Emőke és Ildikó, Molnár Ági, Trócsányi Zsuzsa, Kurucz Gyuszi, Répássy Erzsi, régi kollegákra: Jakó Mari, Dézsy Magdi, Gál Gyöngyi, Fehér Erzsike, Pasztorniczky Jóska - hogy csak néhányat említsek mutatóban. Megtaláltam pataki és újhelyi életünk sok - sok társát, akik az elmúlt négy évtized alatt így vagy úgy életünk részesei voltak - felmenőikkel és lemenőikkel egyetemben... Milyen jó ötlet is egy ilyen nagy indiánkönyv!

Az 1968 és 1972 között végzetteket különös figyelemmel nézegettem. Ez volt az az időszak, amikor én is meg próbáltam elhítesni magammal, hogy pataki tanár vagyok, de nem az voltam, csak kollégiumi nevelő, és hosszú sort kellett volna kivárnom, hogy esetleg azzá lehessek, arra meg nekem nem volt időm! Néhány

eredeti tablót azért őrzök ebből az időből, meg néhány fényképet, - de nincs bennem hiányérzet: Újhelytől én mindent megkaptam, amire vágytam, ha át is kellett járnom oda naponta emiatt ...

S a Rákóczi Gimnázium összesítésében már ott van Papus is, aki tanári pályájának végét élte meg itt. Éppen azt az időt, amikor a Rákóczi Gimnázium visszarendeződött református kollégiummá....s hogy ebbe betegedett bele, vagy másba, ne firtassuk. Olyan tablóval idézem meg ezt az időszakát, amin neves elődei is helyet kaptak...

Aztán pedig következhetnek a gyermekeim, rokonaim és az ő barátaik: **Márti** - igazi *Bodrog partján nevelkedett tulipánként* 1988-ban, **Béci** 1989-ben, **Peti** 1990-ben - *Goreczky Gergővel*, aki társa volt a Beatles - halhatatlanságban, ifjúkoruk szép kalandjában -, **Bálint** 1992-ben érettségizett a pataki Rákóczi Gimnáziumban.

Pataki diákként gyermekeink talán nem voltak olyan kiszolgáltatottak, mint a régiek, de a tanárok szeszélyétől nem védte meg őket az, hogy édesapjuk is mindig ott dolgozott, ahova ők jártak. Borsi kollégánk ilyenek látta a másodikos Petit, akinek éppen akkoriban ígértem meg, hogy érettségi után egyik nagy pataki tanárát felkergetem a Sulikertben egy fára. Mire erre sor kerülhetett volna, maga mászott fel oda és úgy az orcájára hullott, hogy nem volt szüksége a beavatkozásomra... *Márti kukázásáról* nem készült fénykép, de az itteni befejezés mégiscsak jó lett: negyedikben az évnyitón ő mondta a verset - amire az utolsó közös nyaralásunkon, Szegeden készült fel - amivel be is zárta a maga pataki körét: azóta csak vendég itthon.

A Baráth - fiúknak Patakon még erősek voltak képzőművész ambícióik, mint ahogyan az utánuk maradt hagyaték ezt igazolja, mára ezt már csak Bálint őrzi. Béci innen ment a debreceni teológiára, ami mellett elvégezte a történelem szakot is az egyetemen. Segédlelkészi évét itt töltötte családotul, és visszatért, hogy aztán Debrecenbe a konkurenciát - a debreceni teológusokat - taníthassa. De

írásaiban visszatérnek a pataki nagyságok, mint például a nagy nyelvújító Barczafalvy Szabó Dávid...

S családunk új elágazása is - Fecó révén - Sárospatakhoz kapcsolódik. Nagypja a város elismert iparosaként tette rendbe az 50-es években a vár ablakait. Édesanyja is pataki diákként kezdte tanulmányait, míg az élet el nem csábította másfelé. Így hát csak egyik nagynénje érettségizett itt **Szabó Mária** néven, Páldi Ildikó osztálytársaként. De a Miskolcon tanuló Fecó itthon kézilabdázott, hát így találkozott Mártival 1987-ben... Fecó unokatestvérei folytatták a sort, Walter Csilla és Gábor, Gyöngyösi Kitti és Attila egymás után sorjázta be és ki a nagyhírű kollégiumba/ból... S ide jártak azok a magántanítványok, akik nyugdíjasként találtak meg, de róluk majd a tanári pályám emlékezetében fogok szólni. Az emlékezés sorát itt lezárom **Szabó Eszterkével**, mert vele is összeért egy kör: emlékezetes magyartanára volt, Sáfár Kati, zrínyis múltam egyik szereplője...

Ők valamennyien énekelték azt a hetyke diákdalt, mely a pataki hagyományokat hordozza. Talán nem is tudták, hogy ennek csak az első versszaka régi, mert amikor **Fekete Gyula** 1942-ben maturált, itteni nyolc éve emlékére megtoldotta nyolc sorral. Mára már elmosódott a szerzőség kérdése, csak a dal a lényeg - tessék velem énekelni, én is azt teszem:

Kezemben van már az úti levelem,
nem diák már Patakon az én nevem.
Sok víz lefoly még addig a Bodrogon,
míg engemet újra látnak Patakon.

Horatiust más diáknak tanítják,
más diáknak írják be a szekundát,
más diákra mosolyognak a lányok,
úgy elmegyek, híremet sem halljátok.

Most nyitják ki előttünk a vaskaput.
De sokfelé ágazik itt el az út!
Úgy széthullunk, mint az őszi levelek,
a felejtés mindnyájunkat eltemet.

A kollégium kéziratárában ráakadtam Fekete Gyulának egy még korábbi versére - amit egyik osztálytársával közösen írt a többiekéről - karácsonyi meglepetésként. Az író kézírását őrző mű nagyon nehezen olvasható, fénymásolni nem is lehetett, mert „Janka Béla litográf vállalata” sokszorosította, hogy aztán 4 fillérért értékesíthessék. De egy biztos, a kollégium szokásai akkor is éltek, ha közben meg is változtak, - már csak a kutya lehetett valakinek mendikánsa -, a diákkorról mesélnek ezek a sorok is:

Örömében táncol Fene, Lusa, Zádor,
Odamegy Pálóczy, a nagy kurizátor,
Hát hogy is ne menne, mikor lányok hívják -
Ott lohol utána mendikánsa, „Izsák”.

A befejezésben önmagáról is szólt az ifjú szerző, természetesen az ekkor és itt kötelező tónusban, s az aláhúzásokban elrejtett titkos üzenetekben:

Utolszor magamról szóljon most a nóta,
Mindig gyengélkedtem, mint Ferencz nap óta,
Jajj más állapotban ágyamnál lehulltam,
S biztosító tálba majd hogy beléfultam.
Erre való nézve és jutalomképen
Beregszászt ünnepül hagyjátok meg nékem.

Egyébként mindenki menjen, hova vágyik,
Horváth Zotyi kapja követségbe Mádót
És akit követként fog tisztelni Tarcal
Mihelyt elválasztja, boruljon le arccal
Süssön az ünnepre, főzzön bélest Pácin
Boldog ünnepeket, Gott bej Collegáim.

A **pataki csengőbúcsú** különleges, nem egyszerű ballagás, főszereplője akkor is a régi kolomp, amikor már a villanycsengő szabta meg az iskolai ritmust. Ezen a napon újra megszólalt, annak a hangjára indultak el a búcsúzó az osztálytermekbe - és régi pataki szokás szerint - az Iskolakert utolsó bejárására. Ilyenkor *Zsuzsi néni* szobrát is útba ejtik, mert a ballagók csokrából néhány szál őt is megillettei...

A kolompot sok-sok üveg itteni borral díszítik fel, nemcsak virággal, ami az azt megszólaltató pedellusé lett. Ma már nincsenek *pedellusok*, csak hivatalsegédek és takarítók, de Patakon ez az intézmény is sokáig élt **Tóth András** (1899 - 1984) jóvoltából. Ebben a minőségében diákok és tanárok egyaránt szerették. Nemcsak azért, mert napközben egy kicsit a szülőket is pótolta, hanem mert a II. világháború alatt sajátjaként vigyázott a kollégium értékeire. S a jutalma is olyan lett, mint ahogyan az a mesében meg vagy on írva: egy kis parcella szőlőt kapott érte *ajándékba* a református egyháztól! Egy időben a szeretet a tablókra is feltette az arcképét. S ez az érzés kölcsönös volt, mert Tóth Andrást is ezer szál kötötte az iskolához, a pataki diákokhoz. Amikor nyugdíjba ment, verssel búcsúzott a munkahelyétől - ja, a *genius loci* órá is hatott, és a *ficamok* közt megcsillan ebben is az érték: a *pataki szellem*.... És hát a négy évtized őt is megkavarta, nemcsak engem!

Egy megkésett búcsú

Még egyszer megkongatom az iskola harangját,
hogy minden volt és mai pataki diák hallja meg a hangját.
Nem mint pedellus szólok most hozzátok,
hanem mint régi diák barát búcsút intek hozzátok.
Én, mint kivert kutya búcsúzom e háztól,
búcsút sem intek a gazdántól,
mert negyven év után nem is tudom,
hogy ki is az én gazdám.
Sokan már a porban hevernek,
kik most itt vannak, már ismerni sem mernek.
De azért én úgy búcsúzom el e falaktól, mint régen.
A tanári kartól, meg a Bodrog parttól
és sok volt pataki diáktól,
kiket a csengő alatt könnyező szemekkel,
búcsúzni láttam nyolc hosszú év után.
De én örömmel léptem át az iskola kapuját,
pedig Isten után én voltam e háznak
sokáig őriző pásztora,
melyet nem felejték el soha.
És ha elsétálok a falai alatt,
mosolyognak rám.
Titkos mosolygással súgják a fülemben,
hogy örök emlék vagyok benne.
Ha nem tudnátok, ősz van már,
lehullajtotta levelét az iskolakert fája,
sok fejszezsapás ítéli el őket az örök halálra.
Az én ceruzám hegye üzeni most nektek,

hogy a fáktól vegyetek örök emléket.
Mert az öreg pedellus még egyszer lepihen alája,
körülnéz tétovázva. Merre vagytok, hol bolyongtok?
Jobbra - balra fordul,
s szeméből a könny kicsordul.
Kedves barátok, kicsinyek és nagyok,
ugye csodálkoztok, hogy még élek és itt vagyok?
Én is hosszú ideig sétálgattam benne.
Egy pár éve nem volt rá módom,
de nem panaszként mondom.
Hiszen úgy megvénültem, sajog minden csontom,
és ha sokáig nem látnátok már, felettem elszálltak az évek,
Felettetek ifjabb lett a világ, gazdagabb az élet.
most már Tóth Bandi bácsi búcsút intett néktek.

A **tanítóképzés** a kollégium része volt eredetileg, eleinte a teológusoknak tanítottak pedagógiát, mert közülük sokan tanítóként működtek. A pataki diák Gárdonyi megfogalmazása szerint ők voltak a *lámpás*, akik egy - egy közösség szellemi vezetőivé váltak, mert nemcsak ismerték az életet, de tudásukat is képesek voltak megosztani másokkal. A középkorban még nem kívántak tőlük különösebb szaktudást, elegendő, ha tudtak írni, olvasni, számolni. Mária Terézia azonban rendeletben követelt a tanítóktól általános műveltséget, amihez a megfelelő oktatást is megszervezték.

A pataki kollégiumban 1857-ben vezették be az önálló tanítóképzést, de mert az 1868-as népiskolai törvényből fakadó pénzügyi kötelezettséget a református egyház nem tudta vállalni, ezért 1869-ben visszaadta a feladatot az államnak azzal a régi lovas kaszárnyával - és a hozzá tartozó területekkel - együtt, amit erre a célra vásároltak meg a mai Eötvös utcában. De nem vonultak ki a

tanítóképzésből, évente 30 - 40 tanulónak adtak ösztöndíjat, hogy a tanítói utánpótlást biztosítsák.

1870. január 20-án Zemplén vármegye tanfelügyelőjeként az az Árvay József nyitotta meg az állami tanítóképzést, aki eredetileg a kollégium tanítóképezdájének volt az igazgatója. Közismeretet és készségtárgyakat tanítottak, amit gyakorlati képzéssel kapcsoltak egybe. Hogy ebben a szemzés, oltás is benne volt, azt én is tudom bizonyítani, hiszen azért tudom - legalább is elméletileg - mert Oláh Tibor pataki diák volt általánosban az osztályfőnököm... Eleinte 1-2 évet segédtanítóként kellett eltölteniük, és csak utána képesítőzhetnek, de ezt eltörölték és azután minden felkészítés a képzőben történt meg.

Az átadott épület kialakítására 1909-ben állami tervpályázatot írtak ki, melyet Lechner Jenő és Wurga László pályázata nyert meg, akik a hagyományokat próbálták meg modernizálni. Az építkezés három kultuszminisztert is elfogyasztott, de mindezekhez itt ugyanaz az intézeti igazgató, Hodossy Béla asszisztált. A kortársakhoz hasonlóan Lechnerék is a historizmushoz nyúltak vissza, és a *felső - magyarországi pártázatos reneszánszban* találtak rá a nemzeti építészet csiráira. Ez a stílus a XVI. században alakult ki lengyel és olasz hatások következményeként, Szepes és Sáros vármegyékben terjedt el. Jellegetessége az volt, hogy a funkcióját veszített reneszánsz mellvédet stilizált pártázattá, díszoromzattá alakította. A pályázat maga is kiemelte, hogy az épület homlokzata a Rákócziak korát jellemző magyar reneszánsz hangulatát tükrözi részleteiben, de úgy, hogy egészében modern kiképzést mutat. Három változata közül ők az ún. *lengyel végződést* használták, melyet sajátos motívumokkal - pl. a vár sub rosáját idéző részekkel - erősítettek meg. Az épület szépen illeszkedett ezzel Sárospatak történelmi keretébe, és egy időre meg is határozta Patak arculatát. A későbbi nagy építkezések ugyanis ennek a stílusnak a variációját hozták: a Zöldkeresztet a mai Béla király téren ifj. Telepy Miklós tervei szerint 1922-ben

építették fel, ahol a *félköríves pártázatot* használták csakúgy, mint a Humán Internátushoz (Erdélyi Kollégium), mely 1938-ban Medgyaszai István tervei szerint készült. A Posta épületét Bene Antal a *házikó formájú fokokkal* díszítette, s ezzel a stílussal épült a Főszolgabíróóság ikerépülete a Várkerttel szemben, amely ma lakóház, s nincs annyira szem előtt. Talán ezért is őrizheti a Bretzenheim címert teljes pompájával...

A főiskolai képzés az idők folyamán sok változást élt meg. Eredetileg középiskola volt, azt főiskolai rangra emelték, és a képzés ideje is háromról négyre emelkedett... Pátzay Pál Comenius szobra 1969-ben került eléje, amikor a nagy pedagógus nevét vette fel az intézmény. Hamarosan kinőtte az épületét, mert a tanítók mellé óvónők - sőt: óvóbácsik! - is kerültek, és a levelező oktatás is nagy létszámúvá vált **Baráth Bence** miatt. A bővítés is a felső - magyarországi reneszánsz jegyében történt, és Mándoky Ferenc ezzel a stílussal egységesítette a régi és új épületeket. Így a tanítóképző mai épületét elnézve igazat adhatunk Németh Lajos művészettörténésznek, aki szerint műemlékeinkben a történelmi magyar hangulatoknak mélységes magyar tengerét birtokoljuk...

Ez a csodálatos épület áll szemben a mi Ady terünkkel, naponta elmegyünk mellette, és a családtagok többsége belülről is használta életének egy-egy periódusában. Ma már ugyan csak a Miskolci Műszaki Egyetem egyik kara, de **Comenus** és a pataki szellem lengi át, melyet Képes Géza szonettje is sugall:

Nem az a vértanú ő, aki máglyán
pusztul, hanem kit saját tüze éget
s nem vet e tűznek a halál se véget:
rést vág a kétség keserű homályán

ma is. Nem kell neki óda, de márvány -
rég hamu a test s tovább hat a lélek:

hajszálerekben szétszivárgó élet,
több és nagyobb és tisztább mint akárhány

szoborba öntött géniusz.

„Légy ember!” - mondja a csehmorva Mester

-

„De magyar is - ne felejtse soha ezt el!”

Te égettél jövőt építeni téglát -

ideragyog háromszáz év ködén át

bölcs mosolyod és műved, Comenius!

Tudtam, hogy Ilus néni férje is pataki képzősként lett tanítónak, az ő adatait keresve találtam rá az iskolai értesítőben **Békés Viktorra**, emlékezetes gimnáziumi osztálytársam kék szemű édesapjára. Osztálytársai között csodálkozva fedeztem fel régi pataki tanítókat: Benkő Lajost, Fráter Józsefet, Géresi Istvánt, mert míg őket mindig öregnek láttam, Viktor bácsi örök fiatalként marad meg az emlékezetemben. Tanára volt Képes Géza, aki óraadóként a képzőben is megfordult, és Egey Tóni bácsit, Tóth Kari bácsit is ott találtam az ismerősök közül ebben sorban...

Jávorka büszke lehet az édesapjára, hiszen jelesen képesítőzött, pedig ezt a 29 „rendes” növendékből csak ketten érték el! Egyébként történelmi pillanatban, 1938. május 22-én írásbelizett. Pedagógiából azt kellett kifejtenie: Hogyan gondolkodik az iskola az ismeretek és készségek rögzítéséről, magyarból a történelmi hűséget és a korfestést vizsgálta Jókai, Mikszáth, Gárdonyi és Herczeg Ferenc regényeiben, mennyiségtanból kamatos kamatot számolt.

Lapozgatás közben felfedeztem egy másik Békés fiút is, aki 1937-ben vált tanítóvá, és Holló Jánost, aki ugyanabban az évben volt IV. osztályos a prepában... Csak **Holló László**ról nem találtam semmit, pedig az ő kedvéért mentem be a levéltárba. Elhatároztam, emlékét egy nagyjából korabeli tablóval idézem meg, így nézhetett ki pataki diákként, hiszen a tablón található képek ugyanúgy tipikusak, mint annak idején a miénk is az volt, beleférnének küllemünkkel a pataki nagy indiánkönyvbe! ... És ekkor jött a nagy meglepetés: a kiválasztott tabló éppen a *maturáló Képes Géza* osztályát ábrázolta - szeretem az ilyen meglepetéseket! S itt végzett fél évszázaddal ezelőtti osztályfőnököm, **Oláh Tibor bácsi** is, aki életem emlékezetes pedagógusa. Nemcsak *belsővé* tette számunkra március 15-ét, ahogy megünnepeztette velünk; megtanított bennünket, tizenéves lányokat metszeni és szemezni, hogy szükség esetén azt is tudjuk... Magánemberként a végén megajándékozott egy könyvvel *csak úgy*, azóta magam is gyakorolom ezt a szép szokását, mert megértettem üzenetét... Ma már csak a lányával nosztalgiazhatok mindezekről, mert nemcsak a pataki diákokat köti össze az alma mater, a nyírbátoriak is ápolják a gyökereiket, különösen, ha ennek *élharcosa* meglátogat bennünket...

S kedves szomszédasszonyom immáron három évtizede a hajdani kis copfos **Jakab Katalin**, aki éppen 50 éve kapta meg a tanítói diplomáját. Középkolai tanulmányait lezáró tablóján pedig egy régi ismerősre akadtam, **Németh Vilmára**, akit én Boros Gábornéként ismertem - mert a nyírbátori alma máterem sok kirándulást szervező igazgatóhelyettesének volt a felesége... Hát innen ismerős ez a szép *cigándi mintákkal cifrázott* tabló! - merthogy erről már ez előtt is hallottam, pedig már éppen általánosítani akartam, hogy ez volt itt a divat... S most a nagy keresgélésben ráakadtam Katikával kapcsolatosan egy fontos dokumentumra, amit le is leplezek itten nyomban...

Örülök, hogy Fenyvesi András időben átment innen tanítani a gimnáziumba, Márti lányom irodalmi tudása neki köszönhető.

Bártfay Lenke is pataki képzősként ragadt itt, lett társammá az újhelyi átjárásban, gyermekei meg - hosszabb - rövidebb ideig magántanítványaimmá. Zrínyis neveltjeim és mezős diákjaim közül is jártak ide néhányan, nem tartok névsorolvasást, és Fecó másik nagynénje - **Szabó Éva** - is itt szerezte első diplomáját, hogy aztán tanárként is ott ragadjon a gyakorlóban...

Ők valamennyien énekelhették a két képzős tanár, **E. Kovács Kálmán** és **Bolvári Zoltán** által szerzett búcsúdalt, ami azért nem olyan közismert, mint a kollégiumban / gimnáziumban használatosak, de azért aki tudja, énekelheti velem:

Pataki diákok dala

Sárospatak, te Bodrog parti Athén,
Szép ifjúságom kedves városa,
A sors akárhova is vihet innen,
Amit adtál, nem feledem el soha.

Refr.

A Bodrog partján sokkal szebb a május,
A Bodrog partján perzselőbb a nyár,
A Bodrog partján álmodozva jártunk,
A Bodrog partján visszagondolsz rám.

Az ősi város minden bokra emlék,
A szívem hozzám mindig visszajár.
Az állomáson édes jó anyám vár,
Sokat mesélt a bús Rákóczi vár.

Refrén

Akkor virult szerelmünk szép virága,

A Bodrog partján megdermedt a rét,
Fagyot lehel a tél a víz tükrére
Nem látom benne szép szemed színét.

Refrén

Amíg a fák az őszi szélben sírnak,
Az ifjúságom visszaálmodom.
A szép emlékek új tüzekkel égnek,
Fölcsendül újra régi szép dalom.

Refrén.

Nagypapa néhány évig a képző könyvtárának a vezetője volt. Ez az állás arra volt jó, hogy legalább egyikőnk hazajöjjön Újhelyből - mert hivatalnokként nem sok öröme volt benne. Nem is csoda, hogy amint alkalma volt, megszökött a gimnáziumba, s nyugdíjasként most a pataki tudós tanárok sorát bővíti (<http://martinak.extra.hu...>)

Itteni éveire esett két gyermekünk gyakorlós múltja, akik még a régi épületben jártak, csak Peti negyedikes korában adták át azt a csodapalotát, melyet Tibor bácsi hajdani gyakorlókertje helyén húztak fel. Bár mindketten azért kerültek ide, mert abban az időben egyedül ebben az iskolában volt benti vécé, a kezdetekhez a legjobbakat, Jarecsni Júliát és Mihályi Sándornét, a legendákat fogták ki. Mindketten sokat köszönhettek nekik, Mártyi tanításában sok minden innen köszön vissza .... Mártyi elsősként év végén a díszteremben állt először a világot jelentő deszkákra. Ma sem tudok úgy bemenni oda, hogy ne látnám az én *kisszőke puckómat* a színpadon állva, amint szemeit a különleges lámpákra függesztve, lelkesen kiáltja:

Kispajtások, előre!

Fussunk ki a mezőre!

Emlékezetem filmjében gyors vágással ugyanazon lámpák alatt koncertezik Peti. Jancsi számára is örökös emlék marad Petinek a könyvtár ablaka alatti tornaórája, ahova behallatszott másik tanítójának kedves szava: „*Martinák! Igazodj, vagy beváglok az apádhoz!...*”

S az itteni tanárok közt is sok ismerősünk van, volt és lesz... Volt, akivel még egyetemre jártunk együtt, volt, akivel itt ismerkedtünk meg, némelyik külön könyvet is érdemelne, és van olyan is, aki nem is egyet, kettőt! Célozgatásom **Finta Évá**ra irányul, aki a *barátunk*, és nyugdíjas éveink nagy ajándéka. Sorskönyvét már összeállítottam, kiskönyvtáramat ezzel ihlette. Száz alakban besurrant ebbe az írásomba, már vártam, hogy végre nyíltan is szóhoz juthasson. Két éve ő is pataki tanár, a képzőben tanít. De elsősorban nagyon érzékeny költő, aki pontosan érzékeli a *colour locale*-t, és a díszteremben készült képébe azok a *bizonyos lámpák* lógnak bele... Kerüljön be hát ő is a kézirat gyűjteményembe egy olyan verssel, ami itt jelenik meg először, mert a *Zempléni Múza* szerkesztőinek, akiknek odaadta, nem tetszett annyira, mint nekem:

Múzsatoborzó

Kő feketéllik a távoli hegy tetejében
rajta a fény meg a kékszinű pára homálylik
elfedi mélytüzü szénragyogásu sötétjét
átfedi égien légies fényerek által.

Alszik a láva a mélykutak ágya - terében
kelni nem kell harsona nem riogatja
gyűjti a gyémánt mélygravitált sűrűségét
s gyűjti aranynak napszinü csurranozását.

Sejti - e elmém érte elindult követjét
megszólításomat hallja - e mélye a lentnek
mondja - e erdeje sustorgó levelének
mily feneketlen a szó amit érte kimondok...

Szemben a Dél heve zempléni hegyvonulattal
rárogy egy felleg az ormok tüskés tetejére
gömbje simítja a lázgörbe - rajzolat erdőt
jövendőt mond neki majd ha lekapja a leplet

Angyali asszonyunk Napasszony nézi a fátyol
titka után simuló girbe - gurba világot
jóslata lenn akármi e nyugtalan alvó
domborulatnak harc marad úgyis a sorsa.

Itt rugták össze a port akik egymásra törtek
égi és földi erők tüze itt csapott össze
itt veti lábát köveknek hegyeknek az Isten
ha mennydörög hangja s kezében ostora csattog.

Istének lakhelye hát ez a Zemplén - hegység
Parnasszos nekünk kik távoli végeken élnek
múzsatoborzó versemet őnekik írom
lakjanok ott ahol dal suhan át a madárral.
2007.

A pataki hangulatoknak másik mestere, **Molnár Irén** festő is a képzőben tanít, akinek pataki képeiből összeállított naptárral kedveskedett az idén az önkormányzat a helybelieknek. Ennek egy - egy darabjával díszítem a könyveket, de mert 12 hónap csak 12 kép, sírhat az, akinek csak *színtelen másolat* jutott... *A primitív technikámból és a minimális költségvetéséből* következik ugyanis, hogy csak feketén - fehéret láthatom a világot. Emiatt, s nem érdektelenség miatt nem figyelek az itteni festőkre, bár lehetne, hiszen ezen a téren is sokan működtek / nek itt, akik közül csak néhányat emlegettem ...

Családunkból **Peti** volt az, aki végigjárta a pataki diákok hagyományos útját, hiszen a Rákóczi Gimnáziumból ment a képzőbe, ahol neki már nem volt *magas a logaritmus*, mint a *prepának a lórács*... Peti főiskolai léte minden percét ebben a közegben töltötte, barátkozott, zenélt, stúdiózott, amiért képes volt hajnalban felkelni, pedig őt is bántotta *Képes Géza kelése*... **Noémit** is neki köszönheti. Hogy szerelmüknek mennyit adott Patak, maradjon az ő titkuk, de az biztos, nem véletlenül tudott **Matyi** ennyire patakivá válni... Őket követte **Bence** unokatestvérként, akinek diplomaosztója után Nővérkémmel - akinek ez volt a fogadalma - mezítláb sétáltunk végig az Eötvös utcán, és nem omlott tőle össze a világmindenség... Pataki diákságukra emlékezve megkerestem diplomamunkájukat a képző könyvtárában, melynek nyugdíjasként Papussal éppen olyan gyakran vagyunk vendégei, mint a kollégiumi nagykönyvtárnak...

Amikor 1972 - ben elmentem Újhelybe tanítani, úgy mentem el innen „futvást”, hogy *na most én ezeknek megmutatom és ez a lendület* aztán mindvégig kitartott akkor is, amikor már el is felejtettem, mit akartam megmutatni. De a gyerekek öröme továbbra is Patakhoz kötött, és ez egészült ki az unokákkal, mert egy idő után osztódással szaporodtunk... Továbbra is a Mudrány udvarban éltünk, amíg 1978-ban új lakáshoz nem jutottunk az Ady téren. Az átjárás megszokása közben azért eljutott hozzám, milyen nagy változások esnek körülöttem, de

rendszerre csak most álltak össze bennem, amikor nagyjából lezárult ez a folyamat.

A Rákóczi utca rendezésével egy időben kezdődött el **Makovecz Imre** pataki működése, aki új arculatot adott a városnak. Első itteni munkája 1973-ban a **Bodrog Áruház** lett, ami még a korhangulatnak megfelelően betontömb, de már ebbe is vitt újat, hiszen ez az épület is - a szerves építészetnek megfelelően - egy növényanalógia: kehely - vagy virágszerű felnagyítása a természet egy apró elemének. Az utca képe a nagy fák eltüntével kiszélesedett, rendezettebbé és szellősebbé vált, a régi Kovácsok utcája modernizálódott. Egyik kezdőpontja az új áruház és a régi posta lett, a másik a gimnázium. Közben megmaradt néhány nagyon fontos régi porta azok közül, amelyeknek irodalmi és építészeti értékük volt: Erdélyi János - háza - ahol 1855-ben vendégül látta Arany Jánost és Tompa Mihályt -, kissé távolabb Árvay József klasszicista palotája, Pálkövi Antal háza - ahol Petőfi is járt -, és a Zsarnay -, a Bors-, a Katona - házak, a főutca barokk, copf és klasszicista épületei, melyek magukban hordozzák a történelmet.

Makovecz második pataki munkája aztán teljesen új szint hozott Patak építészetébe, az Eötvös utca és a régi Vay utca területére, a régi mozi és az itteni kis házak helyére került. **A Művelődés Háza** lett a szerves építészet kiteljesítése, mely nemcsak anyagában, de formájában is a népi építészetet idézi, de nagyon rafináltan. Minthogy az épület mellett lakunk, végignézhattük az építését. Hatalmas méretű lecsupaszított, de le nem gallyazott fákat építettek be, és csak végleges helyükön vették le róla a felesleg ágakat... Formájában a vele szemben álló tanítóképző épületéhez kapcsolódott, melynek homlokzata előtt, mint az U betűnek a két pöttye, két hatalmas jegenye állt. Mára ugyan ezeket a fákat is megemésztette az idő, de Makovecz ennek szimmetriája szerint álmodta meg a saját épületét, csak itt az U alakú épület elé nem jegenyék, hanem 8 m magas oszlopok kerültek, tetejükön szobrokkal. Péterfy László egyik munkáján egy férfi

elragadtatása látható egy hatalmas sas által, a másik oldalon pedig egy szkíta szarvas ágaskodik.

A patakiak csak eleinte csodálkoztak, hogy hogyan kerülhet egymás mellé Prométheusz és a csodaszarvas, mert lassan kiderült, ezek a szimmetrikus alaphelyzetet ellenpontozzák, s az ellentétet: a világosságot és a sötétséget, a napot és a holdat fejezik ki. S bennük van Patak lényege is, hiszen az európaiság és a magyarság találkozik össze a két alakban. Mindennek az épületen belül a földszinten, az épület felső két szeme alatt van folytatása, ahol a kőszobrok síkbeli változataként - üveg alatt - horgolt anyag jelenik meg, ami Szabó Mariann munkája. Mert az épület újdonsága az is, hogy a képzőművészet - mint kiegészítő művészet - különleges szerephez jutott benne. Az épület bal oldalán áll a mi Ady terünk, melynek házsora előtt Samu Géza Sámán oszlopa áll, rönkjein szívesen üldögélnek a gyerekek. Ez az épület villámhárítója, egyféle életfa - motívummal ez is kapcsolódik az épülethez, mely hátulról hatalmas juhhodályra emlékeztet. Mögötte vezet az általunk *Unokaköznek* nevezett út, amivel mi növeltük meg a pataki közök számát...

Téglajegyeink révén bérletesekké váltunk az első perctől sokszínű programú háznak, sok kedves élményt köszönhetünk neki. Egyik nagy élményünk volt a nyíregyházi leánykar karácsonyi meglepetés koncertje, s hogy nemcsak nekünk, **Finta Éva** verse bizonyítja. Milyen jó is, hogy vannak költők, akik helyettünk is felidézik azt, amit mi csak érzéseinkben őrzünk...

A dal kupolája

(Szabó Dénesnek és a Pro Musica Leánykórusnak, Nyíregyházára)

Vágyik a szív meg az elme

valami éteri szóra

átdalolászna az éjen
bújna dalos takaróba.
Ámde az éteri ének
feldúdol a mennyezetekre
széjjelcsap száztollú szárnya
Szabó Dénesre lesve
kinek ujjain állnak
tisztelettel a hangok
s mikor széjjelsuhintja
megmozdul tőle a csarnok.
Szemem csarnoka is már
mintha nedvessé válna
dörzsölgetem szavaimmal
jelzőimre vigyázva.
Micsoda érce a hangnak
micsoda fénye az éjnek
karácsony - csillagozással
micsoda lányszemek égnek!
Körbe - kör karikába
boszorkánykörbe bezártak
s belezúgnak a fülembe
vizeimen navigálnak -
kupolában az ének
alatta ülve lerogynak
alélt kis semmiségek
és felmagasztosulnak.

Sárospatak, 2006. dec.19.

Mártiék tinédzser - kora volt a Ház megnyitásának ideje, barátaival itt találkozott nap mint nap, ez lett az ő pletykadombjuk... Mára ezt a szerepet a vízikapu mögött feltárt olasz védelmi rendszer falai jelentik, a mai gimnazisták kimenő alatt úgy ott ücsörögnek ott, mint a fecskék a villanydrótokon. Az én időmben még a főutcáról sem térhetek le kimenő alatt a zrinyisek, nem tudom, a Kossuthban vagy az Erdélyiben voltak - e ilyen szigorú szabályok?!

És itt van körülötte a játszótér, melyet egy népi fafaragó tábor varázsolt ide. Sajnos, mára már csak falovacskái maradtak épségben, melyen picik koruktól száguldoztak Kisunokáink, a mi kis kurucaink, és fűvében hasalva, cserjéi közt araszolgatva jóízű bujócskákkal váltunk gyerekekké mi is. S akkor sincs hiányérzetünk, ha a mieink nincsenek itthon, a szomszédoknak is vannak unokáik, és a közeli gyakorló napközisei is felfedezték ezt a játszóteret...

A belvárosi emeletes lakóházak is Makovecz szemléletét őrzik, aki ebben a kisvárosi lét megőrzésére törekedett, így hát ez a rész nem is tűnik lakótelepnek. Patak archetípusának a Berna - sor boltívet választotta, ebből építkezett, de ezt sem szokványos módon tette. A 2 m széles függőfolyosókat boltívvel kinyitotta a szabadba, és a mögötte levő lakásokban is egy nagy lakóelőtérből nyílnak a különféle feladatú helyiségek. Ezzel a formával a családnak is van tere, és alkalom van a többi családdal való kapcsolattartásra is. A megmaradt lapos tetős épületeket is megfejelték, ehhez hasonították, miközben sok kis térrel bővítették a várost is.

A szélesebb Eötvös - utca jobban engedte érvényesülni a tanítóképző épületének szépségeit, és a területét is bővíteni lehetett az Oktatási központ épületével. Az előtte levő szobor, Kucs Béla Olvasó nője (1976) Szabi kedvence, már kicsi korától kezdve anyukája hasonmásaként figyelte - ha nagyon hiányzott neki, séta közben odaszaladt és megölelte. Napjainkban az átalakulás folyamata lezárulóban van, ha az ún. Erdélyi - sarok beépítése is befejeződik. Makovecz tervei szerint készült a Repositórium, ami a kollégiumi részt bővítette, és utolsó nagy pataki munkájaként

az Árpád Vezér Gimnáziumot építette, ami a város világi gimnáziuma, túl a várnegyeden.... Nincs hozzá sok közöm, túl csicsás az én ízlésemhez. Ottani magántanítványaim emlékezetesek, de velük az Ady téren találkozom, az a rész távol esik tőlem...

Mindezek jóvoltából Sárospatak Ybl - díjassá vált, hiszen az átalakítás úgy történt meg, hogy megőrizte a hagyományokat és utat engedett az újnak is. Az újonnan kialakított kis tereket a Crescendo nyári zenei tábor résztvevői - amely szintén egy pataki diák, **Dudás Eszter** brácsaművész jóvoltából van a városban - fedezték fel és promenádokat rendeznek ott mindenki örömére... E terek egyikén helyezték el a város legnagyobb játszóterét is, de a szülők és a gyerekek egyformán hőgutát kaphatnak, mert egyetlen fa sem ad árnyékot itt. Kisunokáinkkal közelharcot vívtunk emiatt, hiszen a favonat és a csúszda, a hinta és a rezgő hordó olyan nagy vonzerővel bírt, amit nem lehetett semmivel sem ellensúlyozni. Csak amióta beköszöntött a bicajos korszak, akkor szokhattunk vissza a Sulikert árnyas fáira...

Gyermekink inkább oda kötődtek: közel volt a Mudrány - udvarbeli lakásunkhoz, két kocsival is ki tudtam oda menni velük, csak a *körtehajigáló bácsi* előtti átkelést nehezítették azok az undok kockakövek, amelyek mára már eltűntek..... Unokáim is szeretik, de velük már gyakrabban látogatjuk a várat és környékét, mely Sárospatak legsajátosabb része. Régi és új különleges kapcsolatban van itt is egymással, és ennek az átalakulásnak is részesei voltunk az elmúlt időszak alatt. Ez a vár ma egyike a legjobban megóvott középkori várkastélyoknak. Az utóbbi időszakban teljes egészében feltárták olasz bástyarendszerét, kazamatáit, és az egészet komplex kiállításra formálták. A legfrissebb szellemi izgalmat pedig I. Rákóczi György ágyúöntő műhelyének megtalálása jelenti, ami Közép - Európa legteljesebb ilyen maradványa. A helyreállítást pontról pontra végigkövettük Kisunokáinkkal, sok időt töltöttünk itt kicsi koruktól fogva. Különösen Matyi szerelmesedett bele a pataki várba, kezdetben a *sub rosa* és a reneszánsz ablakok

vonzották, majd mindent elfeledtetett vele a kazamata. Élete nagy vágya, hogy a sub rosában körbe - körbe szaladgálhasson, de ettől eltiltják a szigorú múzeumi szabályok. Bár igaz, amióta az új kiállításon a 3 ágyú nemcsak díszlet, mozgásérzékelője jóvoltából „dörrent is” (Szabi kifejezése), egy kis félelem is beléköltözött, de az elektromos képnéző miatt azért lejárunk oda. „Marcona hadfiakká” válnak mindketten, ha „beöltöznek” és szívesen telepednek be a kurucok közé is egy kis iszogatásra...

A vár története szorosan kapcsolódik a város történetéhez. Legrégebbi részét, a trachitsziklán álló két emeletes lakótornyot a Siklósról Patakra áttelepülő Perényi Péter kezdte el építeni 1534-ben a lombard Vedani tervei alapján, de az építkezéshez Krakkóból és Kassáról is hívott mestereket. A Vörös torony 3. és 4. szintjét Lorántffy Zsuzsannának köszönhette. Az ún. öregpalotát - vagy a lovagtermet - akkor látták el boltozattal, amikor föléje emelték az ágyúteraszt, amit befedtek. Ez a helyiség a történelemben fontos szerepet játszott, hiszen ebben tárgyaltak I. Ferdinánd és Szapolyai követei a kettős királyválasztást követően, a szultán küldötte itt nyújtotta át Bocskainak a fejedelmi méltóságot elismerő oklevelet, itt járt vendégként Bethlen Gábor Rákóczi Zsigmond és Pfalzi Henrietta esküvőjén, és itt tartotta az utolsó, 1708-as országgyűlését II. Rákóczi Ferenc, ahol a jobbágyszabadságot kimondták. Három kisebb helység nyílik belőle, az ún. bokályos háznak nevezett legnagyobb fogadta I. Rákóczi György hivatalos vendégeit. A falát borító török csempéket megette az idő, de a legutóbbi rekonstrukció folyamán megtalált kis darabjaiból egy részét összerakták, a többit pedig újabbakkal pótolták, az eltérő színekkel jelezték, mi az eredeti, s mi a másolat...

Kisunokáink eleinte csak azt élvezték, hogy feljutottak a reneszánsz feljáró lépcsőjén, aztán meghódították a Vörös torony tetejét. Hogy ott mit láthattak, idézzük fel Móricz soraival:

A sárospataki várnak négy egyforma, kalitka alakú tornya szétnézett a tágas vidéken... a vár egyik tornya északra nézett, s látta a Sátorhegyet, ahol Árpád megpihent, s ahonnan megvizsgálta az új hazát... Másik tornya délnek nézett és elgondolkodott a tokaji hegyen... a harmadik torony napnyugatra figyelt, Boldogkőváralja felé, s a csúcsra túl akart látni Murányba, ahol Széchy György uralkodik, mint rabló várúr, bátor illet mondani egy főúrról nem illő, mert a megigazított hitnek főistápjá. A negyedik torony semmi mást nem csinál, csak lepillant a Bodrog vizébe, s magát nézi nagy gyönyörűséggel... Ebből a toronyból legalább semmi mást nem látni, mint a szépséges Bodrogtócsát... Szemben néhány pórház, Kispatak, a vízparton apró gyerekecskék tocsogtak a sebes habú, sodrokkal teli folyóban...

Móricz: Erdély

Pontos a leírás, tiszta időben ezeket lehet látni, ha feljutunk a tetejére... Csak az a sok lépcső ne lenne! Manapság azonban a tetőnél is nagyobb izgalmat jelentenek számukra a körkörös lőrészek, melyet évente egyszer, a múzeumok éjszakáján gyertyával is körbejárhatnak.

A vártemplom Magyarország egyik legértékesebb gótikus műemléke, a háromhajós templom város felőli falát várfalként is megerősítették. Ez zárta el a várnegyedet a településtől, a XVI. században még a társzekerek a templomon keresztül közlekedtek, melynek helyét hatalmas üvegfal jelzi ma is. A gótikus alapot a XVIII. században toldották meg egy toronnyal. A barokk oltár, mely Szent Erzsébetet ábrázolja, a budai karmelitáktól ekkor került ide, a rokokó mellékoltárok pedig a pataki trinitárius kolostorban voltak eredetileg. Ez írás készítése közben itt is volt a jubiláló kamarakórusnak egy koncertje, melyben Fecó nagynénje mellett a Stumpfok is énekelnek, Gábor már Márton névadóján is ezt tette kisdíakként, Zetka pedig könyvekkel lát el bennünket. A kórus jól választotta ki ünnepi fellépéseinek helyszíneit, a vártemplom most is elvarázsolt. A gótikus

oszlopok szinte körbeölelték és felemelték a főoltárt, a hatalmas belső tér szárnyalni engedte a lelket. A ragyogó akusztikájú templomban fölhangzottak Képes Géza megzenésített sorai, amit Kollár András kamarakórusában én is énekeltem hajdanán..... Így zárulnak össze a köreim egymás után, ettől válik körülöttem egyre gömbölyűbbé a világ...

A sokszoros átalakítás rajtahagyta a keze nyomát a váron, de így is minden ízében a történelmet hordozza. Milyen érdekes, a kollégium nagy tanárai közül néhányan ezen a részen laktak, távol a többiektől - a Kövy és a Rozgonyi házat ma is lakóházként használják. A Szent József utca így őrzi a hagyományokat. Az újdonságot az itt elhelyezett zenész portrék jelentik, melyeknek megálmodója is Urbán György volt. Barátai Bartók, Haydn, Vivaldi szobrai teremtenek az erre járóknak kellő hangulatot a Várudvarban, a Múzsák Templomában, vagy újabban a Várkertben hallható nyári koncertekhez.

A város legrégebbi iskolája itt van a vártemplom mellett, ebben rendezték be a **Sárospataki Képtárat**, melyben helyet kaptak Béres Ferenc festményei, Domján József színes metszetei, Andrássy Kurta János szobrai. Mellette áll a több mint 160 éves zárda épülete, melynek egyik része már nagyon régen óvodaként használatos. Előtte elmenve mindig elmondtuk az unokáinknak, hogy ez *Fecó ovija*, s ez is, mint az *anyu ovija* vagy *apu iskolája* kifejezés kellő áhítatot csalt elő a kicsikből, így kötöztük őket ide Patakhoz... No, meg természetesen a *csokitéglával*, a *vasrózsákkal*, az *emberpróbáló kúttal*, mely jelzi, kinek mennyi ideig kell még *ennie a babot* a férfivá váláshoz... S akkor még nem is beszéltünk a József Attila utca megnevesített kutyáiról...

A várbeli építkezést aztán Perényi Péter fia, Gábor fejezte be 1563-ban, az első Gombos - kert is az ő és felesége, Ország Ilona nevéhez fűződik. A XVII. század elején aztán visszakerült a kincstár tulajdonába, ahonnan Lorántffy Mihály váltotta meg - az öreg Rákóczi Zsigmond anyagi segítségével -, és ami Zsuzsanna házasságával került át a Rákóczi birtokhoz.

A Rákóczi - család módszeresen szerezte meg az Erdély és Felvidék közötti területet, a lengyel - orosz borkereskedelem ellenőrző pontjával, a telkibányai nemesfém bányászattal. A céhek, a manufaktúra - ipar támogatásával gazdasági előnyhöz jutottak, ami aztán Erdély trónjára emelte őket. I. Rákóczi György tette meg birtokai középpontjává Sárospatakat, erdélyi birtokaik jövedelméből kiépítették várkastélyát a lőcsei Fundáló Márton és a gyulafehérvári Kőműves Mátyás tervei szerint több lépcsőben. S ami az egyik oldalon öröm, az mindig okoz keservet másutt! Az erdélyi mondás - *Elvitte pénzünket a Patak!* - ezt az időszakot idézi... Itt őrizték a családi levéltár mellett a kincstárat is, ez volt a *Vörös torony kincse*...

Ma a reneszánsz építészet egyik legszebb épülete a vár, melynek védelmét a cselesen kiépített olasz bástyarendszerre és a Bodrogra bízta. Eredetileg nem ott volt a kapuja, ahol most, egy felvonóhídon keresztül lehetett bemenni, ezzel és a 25 m mély sziklakútjával egy esetleges ostromra felkészültek. A vár körül kialakított kert nagy korszaka Lorántffy Zsuzsanna nevéhez kapcsolódott, melynek egyik részén feltárt ágyúöntő műhelyt is ő működtette. Ha ennek feltárását befejezik, úgy hírlik, visszaállítják az angolkertet is, melynek egyes elemei még ma is élnek. S itt szellőznek azok a kőbe vágott pincék is, melyeket a Rákócziak kora óta használnak borérlelésre és tárolásra. Ezek a részek inspirálták Peti gyermekkorának kincskeresését - és aranyat ígért nekem is egy zsákkal! - idő kérdése, hogy kisunokáink mikor jutnak el ugyanerre a felismerésre...

Az évszázados, már halódó fák mellett szomorkodik Somogyi József A bujdosó Rákóczi című szobra, arra emlékeztetve mindenkit, hogy a *nagyságos fejedelem* innen indult a száműzetésbe, hogy aztán többé ne térhessen vissza. Az őt befogadó török város Tekirdal testvérvárosa Pataknak, Rákóczi személye hídként köti össze a két helyet. S Mikes Kelemenről tudjuk, hogy lehet úgy szeretni Rodostót, hogy közben az ember nem feledy Zágont

Maga a vár katonai erődként soha nem játszott komoly szerepet, sőt azt is mondhatjuk, minden ellenfelének megadta magát, nemcsak Balassi Bálint bravúros várfoglalása volt az egyetlen ilyen alkalom. Ennek oka az volt, hogy rendkívüli erőket itt sem a védelemben, sem a támadásában soha nem összpontosítottak, mert birtoklásának nem volt történelmi tétje. Így hát elfoglalhatták a husziták, Dózsa keresztesei, Bocskai hajdúi. I. Rákóczi Ferenc kénytelen volt átadni Spork császári generálisnak, Thököly alatt Caraffa katonái kezében volt, akiktől Tokaji Ferenc kurucái szereztek vissza. Tőlük csak hosszú alkudozás révén kapták vissza a császáriak, akik ezt kegyetlen mérszárlással torolták meg. Egy ismeretlen kortárs krónikás jegyezte fel ennek történetét:

Kiált Tokaj vára, jajgat Patak vára,
Kinek most hallatik rettenetes jaja.

Ki siratja urát, ki jajgatja társát,
Ki apját, ki anyját, szánja szép magzatját.

Sok vér kicsordula Rákóczi házában,
Nagy vérontás esék Tokaj városában.

1702-ben császári parancs határozta el megsemmisítését, de csak külső képét sikerült megváltoztatniuk. A Rákóczi szabadságharc idején megint kitüntetett szerepbe került, hogy aztán 1720-tól idegen kezekbe menjen át. Először a Trautson - család vette meg, de ők nem éltek itt, csak a tiszttartóik. Az átalakítás révén azonban fennmaradt nevük, mint ahogyan az a tettük is, hogy ők telepítették ide (Józseffalva) és a környező területekre a németeket. A XIX. században a Bretzenheim család birtokcsere révén jutott hozzá, a vár romantikus, eklektikus képét, a rombusz alakú udvart ők alakították ki, és a Gombos - kertet angolkertté alakították. 1875-től öröklés és vásárlás révén a Windischisgraetz család kezébe

került, akik a nagy rongyrázók közé tartoztak, de sokat nem tettek hozzá, csak a készlet használták.

A felszabadulás után művészotthonná vált, a Képzőművészeti Alap alkotóházaként és a debreceni egyetem kutatóbázisaként működött. Végül aztán azzá lett, amire Lorántffy Zsuzsanna végrendeletében szánta: a magyar népé:

Sáros - patakot jószágával együtt, melyen mindenestül 313 ezer forint vagyon, az épületen és a municiókon kívül megnevezett fiam és mindkét ágú maradéki defectusán hagyom az egész nemes Magyarországnak, úgy, hogy sem az ő fölsége fiscusa, sem más a kárki valamely szín és fogás alatt, a nemes országtól el ne vehesse, szakaszthassa, valamig felül specifikált summát az épületnek és a municióknak árával a nemes országnak le nem tennék érette...

Nicsak, ezt a végrendeletet meg a legkedvesebb tanárom, *pótapám* fia, dr. Szabadi István fordította, akit legutoljára párhetes csecsemőként láttam. Hát itt is bezárult egy kör, de az megnyugtató, hogy nemcsak nálam, másoknál is *rohan az idő*...

A pataki vár múzeumként kivételes állapotban van azáltal, hogy a Nemzeti Múzeumhoz tartozott, ezért talán több pénzből gazdálkodhatott. De romos állapotában is olyan népszerű volt, ami nagyobb bevételhez juttatta. Szívós munkával - és egy pataki diák, Dankó Kati erős akaratával és kitartásával - aprólékosan helyreállították. Kirándulásaink révén családi életünk kedves helyszínévé vált, nem tudunk betelni vele.

A Várnegyed összefüggő egység, egybetartozik, de minden egyes része más és más örömet kínál számunkra. Itt van a *várudvar* a maga romantikájával a kapubejáró a fakockákkal és a XIX. századi kőoroszlánokkal, a reneszánsz ablakokkal. Lépcsőfeljárójával nemcsak gyerekeinket, hanem már egészen kicsi unokáinkat is lekötötte, és mi is emlékszünk még arra az izomlázra, amit az utánuk

történő futkározás közben kaptunk. Az ELT is adott itt koncertet, különleges hangulatban kínálja a zenei csemegéket a Zempléni Fesztivál, melyhez a crescendósok is felzárkóztak...

Ahogy nőttek Kisunokáink, ez a tér is bővült. Először a kiállításokat fedeztük fel, majd az olasz bástyákat. A **várárok**ban történelmi játszótér varázsolja el őket, mit nem adnának azért a régi pataki diákok! A **vizikapu** volt a középkori vár/város főbejárata: itt érkeztek a kereskedők, a követek, a diákok, az utazók, a nincstelen csavargók. Bizonyára szigorúan szabályozták a működését, melyet a kőfalba kivájt fülkében üldögélő kapus szigorúan be is tartatott. Évek óta tervezem, hogy beülök a XVI. századot beírással őrző kapuba, és megnézem, mennyien lennének hajlandók megfizetni a révet és a vámot ... A körülötte levő terület igazán akkor vált értékké, amikor az olasz bástyát feltárták, ami kiválóan alkalmas a piknikekre is, ugye, Matyikám! Legfrissebb pataki helyként itt van a szabadtéri színpad, ami - remélem - számunkra is sok örömet tartogat még... Innen vezet az út a **Retel utcá**ba, Fecóék régi házába, de ma már panzió van benne...

A külső várudvarban van a trinitárius kolostor, melyet a mi időnkre Makovecz Imre **Borostyán** néven vendégfogadóvá álmódott, éttermében volt az eljegyzésünk, és sok kedves családi ebédet költöttünk el benne. Ebből mára a vár részeként **Múzsák Temploma** lett, ahol sokszor voltunk már kiállításon, koncerten, tudományos ülésen, és ahol Szabi először élte át Urbán György kiállításának megnyitóját. Kedvenc festményeimet itt nem láthattam, de bármikor megnézhetem az V. András étterem folyosóján, talán ezért is hordtam innen olyan szívesen az ebédet... De Szabi szeretettel emlékezik erre, mert ez volt az első... és nála még mennyi *első*következhethet... hát csak ezért nem jó megöregedni! Amikor Matyinak elmeséltük itteni élményünket, legjobban a *fogadás* ragadta meg a figyelmét, amit *saját itthoni kiállításán* ki is próbáltunk pogácsával és szörppel... Új örömszerzőként itt nyílt meg Patak első teaháza is, mi már ezt is belaktuk...

Az itteni iskolák - melyek egyikében működhetett az, amiben Mátészalkai László írta kódexét - is egyházi kézbe kerültek vissza, zárándokházzá váltak. A Vártemplomot pedig Szent Erzsébet születésének 800. évében **Basilika Minor** rangra emelte a katolikus egyház, amely előtt Varga Tibor Szent Erzsébet szobra áll.

Szent Erzsébet 1207-ben született Sárospatakon, a család 3. gyermeke lett, akit 4 éves koráig dajkák neveltek. Ma már nem tudjuk pontosan, hol állt az az épület, amiben ő született, de a Vörös toronyban ott van a vörös márvány keresztelő medencéje. Erzsébetet 4 évesen Pozsonyból indították el Thüningiába, Eisenachba, Wartburg várába, hogy I. Herman thüningiai gróf Hermann nevű fia felesége legyen majd felnőttként.

Édesanyja, Gertrudis királynő politikai játszmájának lett az áldozata, akinek testvére, Ekberg bambergi püspök öccse közvetítette ezt a frigyet. A kor szokása szerint gyermekként odakerült leendő férje közelébe, hogy együtt nevelkedjenek. Mire Erzsébet a hosszú úton megérkezett, a kiszemelt vőlegény meghalt, de a díszes hozományt látva a lányt a másodszülött fiú, Lajos feleségévé tették. Nem is vele volt baja, hanem a környezettel. Még férje életében sokat kellett szenvednie ettől, akinek a Szent földön történő halála után pedig egyszerűen elűzték három gyermekével egyetemben. Viselkedése, életformája miatt már életében szentként tisztelték az egyszerű emberek, halála után pedig nagy gyorsasággal meg is történt szentté avatása.

Mert nemcsak ott, itthon is nagy kultusza volt a középkortól kezdve. Nem volt országos ünnep, de a XV. század végi Szalkai kódexből tudjuk, hogy névnapja akkoriban piros betűs ünnep volt Patakon, a ferencesek sokat buzgólkodtak érdekében. 1987-ben került a vártemplomba ereklyéje (csont - és ruhadarabjai), melynek tartóján Ozsvári Csaba ötvös munkájaként szeretetszolgálatának elemei elevenednek fel. Manapság pedig minden év pünkösdjén megelevenedik a város,

amikor a korabeli ruhába öltözött városbéliek, a Szent Erzsébet Társaság tagjai igazi középkori vásári forgataggal idézik fel történetét és korát.

Ma két ország és három város verseng érte, akik születésének 800. évfordulóján közös ünnepséggel emlékeztek meg róla. Ezek közül számunkra legemlékezetesebb a Palya Bea énekével a vártemplomban előadott misztériumjáték volt, ami Papust is versre ihlette:

Szent Erzsébet misztériumjáték

Égre pattog a női hang szikrája,
utána a férfi dal gomolyog.
Sötét madár jaja hasít az éjszakába,
s a templomhajóban kavarog:

„Ki szólít újra le a földre?
Mily lelki éhség közössége vár?

Kik e kíváncsi mély szemek?

Hova folyik ez égő gyertya patak,
s miért vonz, szív ott és ragad
az a fehér lángokban égő oltár?

Újra hallom a réti szél zúgását,
s hogy a lapuló kunyhó nyirkos mélyén
puffadt hasú éhség kenyérért kiált,
s a nedves rongyon izzadtan hánykolódó
haldokló, hús kezemtől kéri

enyhülni a lázt.

De most didergőn ébredek...

A hanyag teremtés továbbszövője voltam egykor
és nem volt elég az arany selyemfonál."

Időutazásomat itt fejezem be, az állomástól eljutottam a várig, az első baráttól az utolsóig. Nekik (is) köszönhetem, hogy *érzelmi deficit nélkül* zárul a mérlegem... Sok minden belekerült ebbe a könnyednek induló írásba 40 év ürügyén és okán, ahogyan Patak diktálta, és sok minden ki is maradt, mert minden nem fért bele... Elsősorban történelmi személyeket, írókat és költőket emeltem ki, mert ők maguk is hallathatják hangjukat. Nem tudtam szólni olyan *sorsok áradásáról*, melyek szinte közhelyként hatnának, pedig ott vannak otthon ők is ebben a környezetben. Mint például *Karika néni*, Márti pótnagyija, aki mindannyiánk tudatába belefészkelte magát szeretetével, és bármily furcsa, ezt a pataki szellemet hordozta *lepcsánkájával* is...

A fotók nagy részét saját kezűleg készítettem, minőségén a fénymásolás sokat rontott - de bízom olvasóim képzeletében, s abban, hogy élményeiket ők maguk is őrzik belsejükben látványként. A régi pataki képek egy része Fecó tanító nénije, Tamás Erzsike által közreadott gyűjteményből származik, és a pataki honlap is őriz ilyen kincseket. A képeket igyekeztem a témáknál megjeleníteni, de ezeket használtam fel az *űrökkitöltésére* is.

Írás közben az derült ki, hogy a négy évtized alatt velünk nem történt velünk semmi eget rengető, csak maga az élet, aminek elviselése közben *karcsú őzbokám ormótlan dór oszloppá vált, vénuszi termetem pedig willendorfivá...*, mert bennem is ott van a művészettörténet egésze, *pars pro toto* - ahogyan a művelt pataki diák mondhatná...!

A tervezett kultúrtörténeti időutazásból pedig *pataki bédekker* sikeredett, melynek immár másodjára értem a végére - az első 40 oldal elszállt a számítógépről, mint az álom, mert nem mentettem el időben .... Hát igen, megtanultam, nem szabad semmit önfeledten írni, „*dolgozni csak pontosan, szépen....*” lehet, ahogy József Attila súgta. Remélem, ez a lecke azért javára vált írásomnak, amit jó szívvel készítettem én, *kisunokáim grafomániás nagyanyja*, s közben jól szórakoztam, az ébrenlét és az álom határán is a pataki szellemekkel társalkodtam..

Amikor Peti képzős volt, több együttesben is gitározott, a már emlegetett ELT ezek egyike volt. Tanítóképzős diákok alapították - Ádám Eszter, Aranyossy Lóránt és Siska Tamás - akik között a két fiú - minő meglepetés! - mezős volt hajdanán, akik tanítványokból barátokká váltak... Megzenésített versekre specializálódtak, de saját verseket, népdalokat is énekeltek. Nem tudom, honnan ásták elő a következő képzős diákdalt, amit én is megtanítottam saját tanítványaimnak. Ha nem is olyan közismert, mint a pataki örökzöldek, jó hangulatot áraszt ez is:

1. Jó most újra együtt,
ennyi év után.
Oly ismerős az arcod,
hisz te is itt voltál.
És most újra itt vagyunk,
most társalognánk,
hoztunk egy pár meglepetést,
nem unatkozhatunk.

2. Szép most itt a reggel,
hisz oly sokan vagyunk,
más - más helyről jöttünk,
de egyet akarunk.
hát most elmondhatod,
most eljátszhatod,
játékból majd valóság lesz,
megláthatod.

Refrén: Hát jó gitár, szóljon a hangod, sose némulj el,
Hé, diák, halljam a hangod, neked szólnod kell,

Hé, diák, tegyél meg mindent, hogy ezt a napot ne feledjük el.

Azt hiszem, ez zárszónak is megteszi, és akinek kevés, ismételje át a régebbi anyagot, hátha lesz belőle egyszer egzámen is, pataki módra... Így befejezhetjük *Bathó bácsi* nyitó dalának második strófájával, és ezt már együtt énekelhetjük valamennyien:

Valahol egy régi-régi
Kicsi utcán messze.
Diák - dalos ifjúságom
Ott van eltemetve.
Hej, de egyszer egy nótával
Elmegyek még, csak azt az egy
Boldog órát várom.
Felhajtom a pohár borom,
Új nótámat eldalolom,
Megsiratom nótás - dalos
Elszállt ifjúságom!